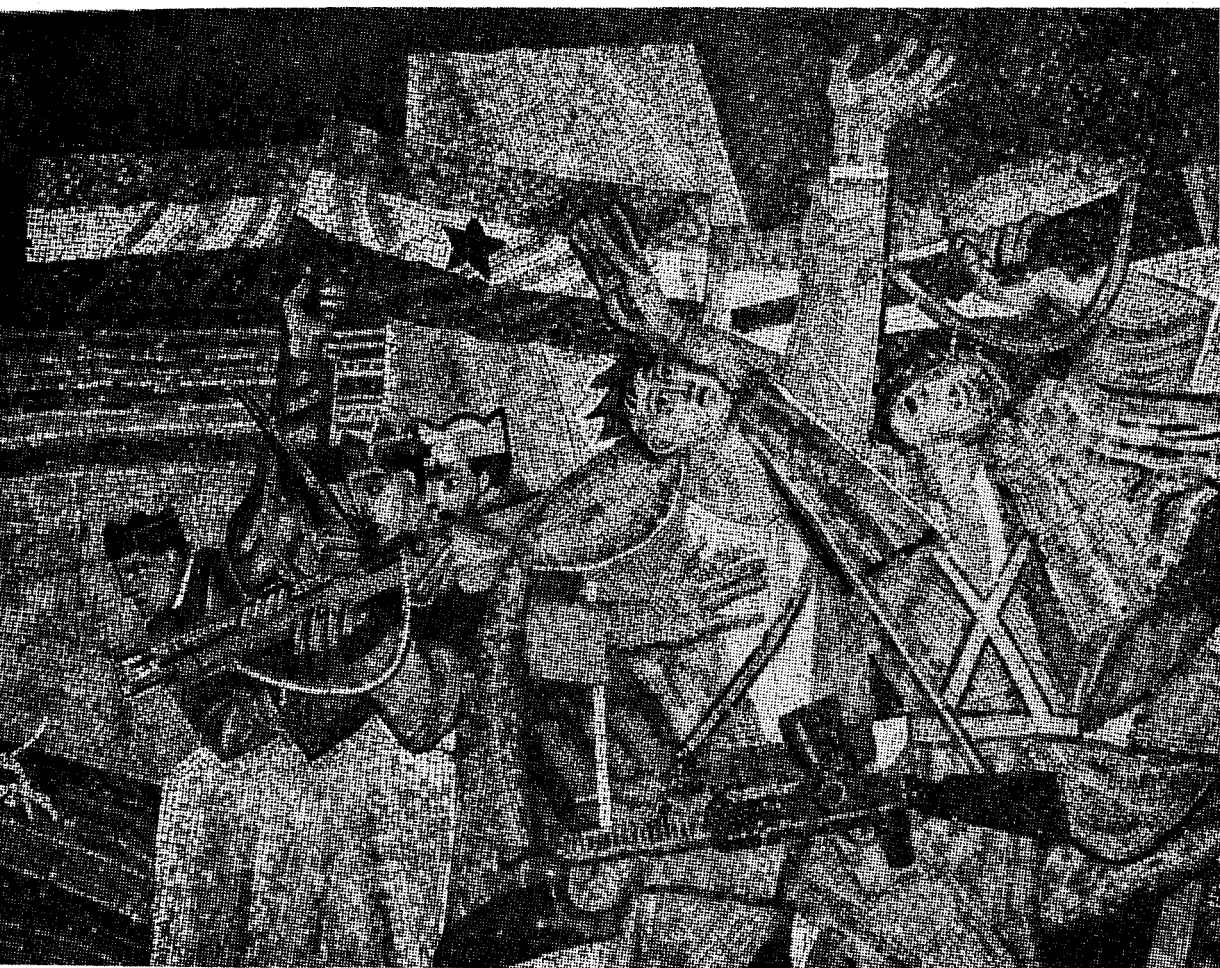

BOREK

1973

Pismo Prešernu

**Zadnji tedni Vojkove partizanske dejavnosti
Komu nagrado za Vojkovo glavo?**

Rdeči signali

Na Loško dolino ne sije sonce

Socialistična misel

Podoba slikarja Vladimirja Lamuta

2

BOREC

1973 ☆ XXV

ŠTEVILKA 2

revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: Zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, Tone Svetina, Črtomir Šinkovec, dr. Julij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj, Milan Ževart

Uredniški odbor: Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ljuban Jakše, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek, Črtomir Šinkovec (gl. in odg. urednik), Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak delovni dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 65 **Jože Šmit**: Pismo Prešernu
- 66 **Dr. France Škerl**: Zadnji tedni Vojkove partizanske dejavnosti
- 80 **Jože Šmit**: Invalid, pesem
- 81 **Dr. Tone Ferenc**: Komu nagrado za Vojkovo glavo?
- 85 **Ivan Matičič**: Rdeči signali
- 93 **Ferdo Godina**: Na Loško dolino ne sije sonce
- 102 **Miran Jarc**: Pasijonka, pesem
- 103 **Janez Menart**: Kmečka zveza, pesem
- 105 **Vasja Ocvirk**: Zazidana obveščevalka
- 111 **Branko Žužek**: Kotorski mornarji, pesem
- 112 **Vladimir Nazor**: Starka Spasa, pesem
- 113 **Cvetko Zagorski**: Socialistična misel
- 116 **Črtomir Šinkovec**: Smrt v kamnolomu, pesem
- 117 **Mile Pavlin**: O zgodovini partizanstva na Koroškem

Likovna umetnost

- 121 **Dr. Ivan Sedej**: Podoba slikarja Vladimirja Lamuta

Književnost — Ocene

- 125 **Slavko Rupel**: Knjiga o Adolfu Hitlerju
- 126 **Črtomir Šinkovec**: Sami Al Joundi: Zidje in Arabci
- 127 **Slavko Rupel**: Richard Gott: Gverila v Latinski Ameriki
- 128 **Prejeli smo v oceno**

Slika na naslovni strani: **Ivan Seljak-Čopič**: Dražgoška bitka — januar 1942, detajl, mozaik, 1962

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

D 2643

19308/73

Pismo Prešernu

Jože Šmit

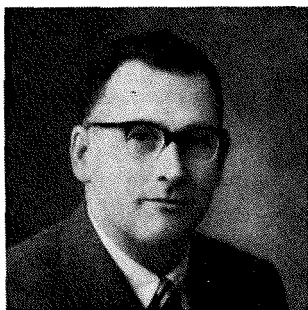
*Kaj tvoj učenec danes naj zapiše?
Da ni pravice revnih še našel,
vendar nenehno še naprej jo išče,
sicer bi kdaj že klonil, onemel;*

*da še sosedje so, celo mejaši,
ki svojevolsjnost, mržnjo in prepir
razvnemajo povsod po zemlji naši,
zato še vedno je izgnanec mir;*

*da rad bi slednjič srečen bil, se pravi,
rad takšen bi že videl širni svet,
kot smo slutili v vojni ga krvavi:*

*ko, kar je krivega, bo ravno spet
in ljudstva vsa živela bodo v spravi —
svet velikih dejanj, ne le besed.*

*Prešernovo podobo po fotografiji —
posnetek po risbi — je izdelal akad.
slikar Jaka Torkar*

Zadnji tedni Vojkove partizanske dejavnosti

Dr. France Škerl

Gradivo

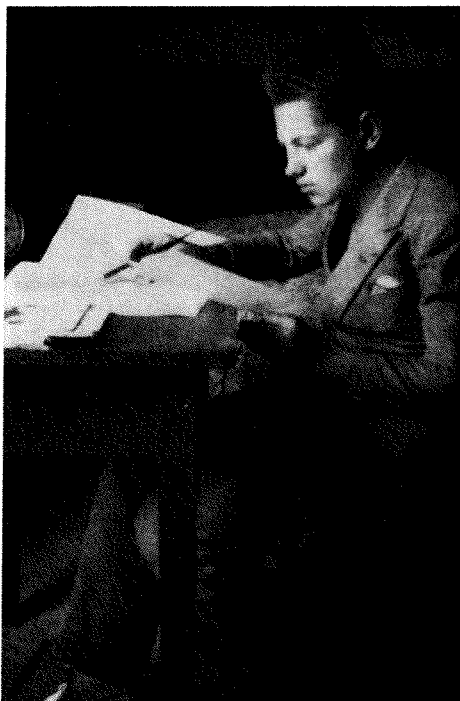
Zgodovina

Težišče bojne in politične dejavnosti Soškega odreda je proti koncu leta 1942 slejkoprej ostalo na Gregorčičevem bataljonu, ki je po prihodu Soškega odreda ohranil svoj prejšnji operativni sektor v Vipavski dolini, v Trnovskem gozdu in na ozemlju okoli Črnega vrha ter Idrije¹, pomanjšan za ozemlje, ki je na jugu pripadlo tretjemu bataljonu, na severu pa tolminskemu bataljonu.

Če primerjamo tolminski bataljon z bataljonom Simona Gregorčiča, moremo reči, da je bil tolminski pravzaprav še mlad in imel je nov mlad kader, ki si na tolminskem terenu še ni dobil dovolj izkušenj ne glede na neugodnost terena. V bataljonu Simona Gregorčiča je vse to bilo drugače; ni imel samo ugodnejšega terena, temveč predvsem že preizkušene borce, komandante in komandirje, ki so vsi skupaj jamčili za večjo bojno aktivnost, ki so jo ponovno že tudi pokazali.

Gregorčičev bataljon je imel v začetku novembra 1942 v sestavu 4 čete. Povečanje je bilo posledica deloma prihoda novih prostovoljcev v partizane, deloma pa tudi prihoda borcev, ki so prišli s Soškim odredom na Primorsko. Toda razmerje prvih do drugih ni znano. Operativna področja čet so ostala taka kot prej, vendar s to razliko, da sta v spodnji Vipavski dolini bili odslej dve četi, obe precej skromni po številu borcev, tretja pa je bila na širnem območju črnovrške okolice. Tu bomo posvetili posebno pozornost četi, ki jo je vodil Janko Premrl-Vojko.

Tretja četa — Vojkova. Med četami Gregorčičevega bataljona je bila najbolj delavna 3. ali Vojkova četa, kar je bila predvsem Vojkova zasluga, njegove hrabrosti, njegovega ravnanja z borci in njegovega odnosa do terena. Disciplina v njej je bila najboljša, morala odlična. Zaradi terena, na katerem je delala, to je na ozemlju med Vipavsko dolino in rapalsko mejo je postala še posebej pomembna kot postojanka, prek katere so organizirali zveze med kraji zahodne Primorske in področjem Dolomitskega odreda. To je bilo pomembno še posebej, ko so Dolomiti jeseni 1942 postali sedež vrhovnih organov slovenskega osvobodilnega gibanja, izvršnega odbora OF, glavnega štaba in centralnega komiteja KPS. Zvezo z Dolomitskim odredom je Vojko vzpostavil že ob koncu oktobra 1942, po priselitvi vrhovnih organov osvobodilnega gibanja v Dolomite je pa ta zveza postala osrednji kanal med Ljubljansko pokrajino in Primorsko. Zato na primorski strani ni bila Vojkova četa povezana samo z Vipavsko dolino, s štabom Gregorčičevega bataljona, temveč je z njo zelo hitro vzpostavil direktno zvezo tudi štab Soškega odreda, da jo je prek nje povezal z Dolomitskim odredom oziroma z vrhovnimi organi osvobodilnega gibanja v Dolomitih². Po tej zvezi je poslej prihajala pošta, literatura in še posebej ljudje po službeni liniji.

Janko Premrl-Vojko kot srednješolec

V prvih mesecih življenja Soškega odreda je Vojkova četa kazala tri smeri svoje dejavnosti. V prvi so bile bojne akcije, s katerimi je nadaljevala prejšnjo dejavnost, ko Soškega odreda še ni bilo na Primorskem. V drugi je bila politična propaganda med ljudmi na terenu, na katerem je živel in delovala. V tretji je bilo zbiranje novih prostovoljcev za partizane. V mobilizaciji novincev sta se praktično pokazali dve fazi. Prva se je pojavila močneje že v prvi polovici novembra 1942. V partizane je prišlo več ljudi, tako da se je nekaterim zdelo, da bi bilo treba na območju Črnega vrha formirati novo četo.³ Toda do tega takrat še ni prišlo. Drugače je bilo potem v drugi fazi proti koncu decembra 1942, ko se je število novincev silno povečalo in četi dejansko naložilo potrebo, da ustanovi novo partizansko enoto.

Za odnos ljudi črnovrškega območja do partizanov je bil važen njihov odnos do partizanskih akcij. Pri tem ne gre za odnos Vojkovih borcev do akcij. Ti so si akcij želeli. Kadar je Vojko za kako posebno akcijo nabiral prostovoljce, so se prijavili vsi. Vojko je potem moral sam izbirati borce za določeno akcijo.⁴ V našem primeru gre predvsem za odnos civilnega prebivalstva do partizanskih akcij. Med njimi je bil le manjši del proti njim. Večji del, ki je partizane dejansko imel za svoje borce, je bil za partizanske akcije oziroma z njimi soglašal. Želel si je le, da bi bile stran od njihovih domov. Ljudje so se namreč bali italijanskih represalij.⁵

O navedenih dejavnostnih smereh ne moremo reči, da bi se razvijale v določenem zaporedju druga za drugo, temveč so se med seboj prepletale. Celo nekatere mobilizacije so Vojkovi borci opravili v obliki akcije. Npr. mobilizacijo Jožeta Lampeta, ki so ga partizani po poprejšnjem sporazumu »napadli«, ko se je vračal v italijansko vojsko,⁶ da so s tem zavarovali domače pred italijanskimi represalijami. Seveda so tako metodo uporabljali partizani tudi drugod.

Prva akcija po napadu na bunker ob cesti Črni vrh—Col je bila 9. novembra v Ivanji dolini pri Godoviču, ko so partizani z bombami napadli italijansko stražo,

kot poroča obveščevalna služba videmske teritorialne obrambe.⁷ Kakšne so bile posledice ne vemo. V partizanskih dokumentih o dogodku ni poročil.

Druga akcija je bila 14. novembra 1942 v Zadlogu pri Črnem vrhu, ko so Vojkovi borci v hiši Franca Rupnika zaplenili dva vola, ki sta bila last italijanskega veleposestnika Sartorija iz Spodnje Idrije, in tri vole, ki so bili last Prena iz Ajdovščine, ter 32 kg masla, 150 kg bele in 50 kg koruzne moke. Za odvzete stvari so dali najemnikom potrdila, nato pa odšli proti Trnovskemu gozdu.⁸

Po spominih Alojza Krpana je pri omenjeni akciji šlo za mlekarno v Zadlogu. Na akcijo se je Vojko zelo dobro pripravil, uspeh pa je zelo odmeval med Italijani kakor tudi med domačini. Italijani so mlekarno zaprli in poslej ni več poslovala.⁹

Velik plen na akciji v Zadlogu je partizanom močno koristil. Nekaj stvari so spravili v skladišče rezervne hrane, niso pa mogli tako napraviti z volmi; Vojko je rešil zadevo na poseben način. Spomnil se je okoliških krajev, ki so bili zelo revni in od Italijanov niso dobivali dovolj prehrane, posebno ne mesa. Zato je ukazal zaklati vole in meso razdeliti med tamkajšnje ljudi. Ti so bili takega daru seveda zelo veseli.¹⁰

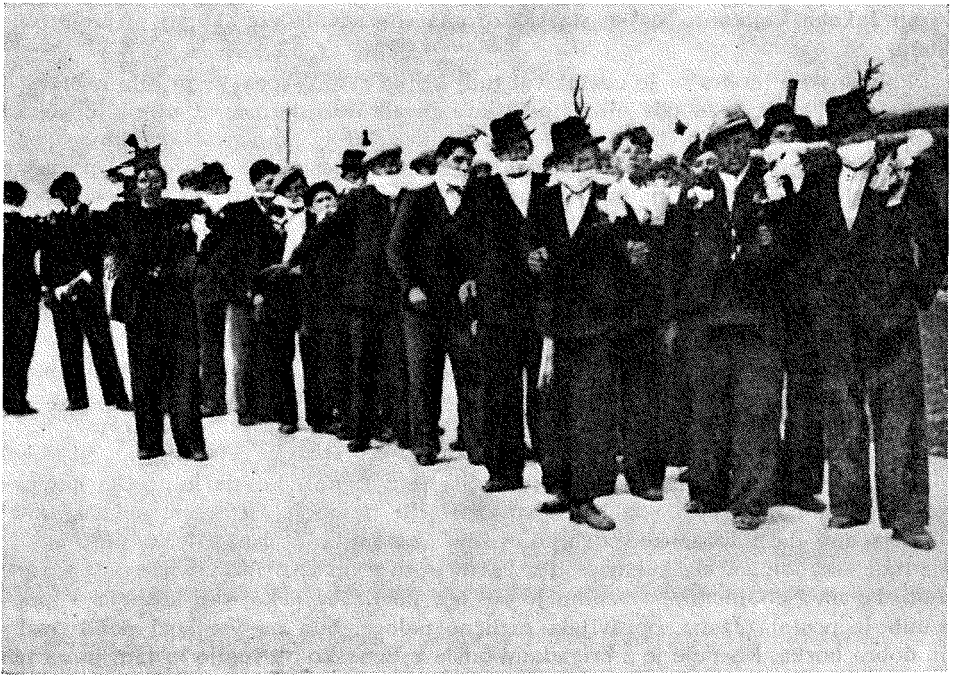
Tretja akcija je bila proti voznikom in gozdnim delavcem, ki so še vedno sekali les in ga odvažali po naročilu Italijanov. Zato je Vojkova četa 26. in 27. novembra zažgala na Tisovcu po poročilu štaba Gregorčičevega bataljona okoli 10 000 kg oglja in 200 m³ drv.¹¹ Akcija je imela ugodne posledice. Kajti po Krpanovem mnenju po njej ni bilo več slišati, da bi si ljudje še upali odvažati les, pustošenje gozdov je prenehalo.¹²

V decembru je Vojkova četa izvedla dve akciji. Prva je bila 6. decembra, ko je prvi vod vdrl v postajo gozdnih čuvajev v Čekovniku. Po Vojkovem poročilu je zaplenil 3 puške, in to dve vojaški in eno lovsko, zraven pa še 70 kosov municije in 5 bomb. Uničili so tudi telefonski aparat in druge naprave.¹³ Druga akcija je bila okoli 5. ure zvečer 12. decembra 1942, ko je Vojko postavil zasedo na cesti Godovič—Novi svet. Ta akcija je bila večja in pomembnejša od čekovniške. O njej je precej obširno spregovoril Alojz Krpan in s tem dopolnil sodobna poročila Vojka in Italijanov.

Po Krpanovih spominih je Vojko organiziral godoviško akcijo, da bi v njej pridobil orožja za svoje neoborožene fante. S pomočjo terenskega obveščevalca je zbral podatke o italijanskem patroljiranju med Godovičem in Novim svetom. Patrolje so bile dobro oborožene in precej številne. Za akcijo je Vojko zopet pozval prostovoljce in izbral 18 fantov. Sam je zapisal, da je prvotno hotel napasti kak tovorni avto z mitraljezom. Na pot je odšel ponoči pred dnevom, ko bi naj bila planirana akcija. Fante je razporedil na položaje ob obeh straneh ceste severovzhodno od Martinovega vrha. Zaseda je trajala ves dan. Medtem je nenehoma deževalo, toda fantje so vztrajali, čeprav se jih je lotevala nestrpnost. Ko se je začelo mračiti, so zapustili položaje in se zbrali, da bi zaužili hrano, ki so jo bili vzeli s seboj. V tem so zaslišali prepevanje Italijanov, ki so se bližali iz Godoviča. Na hitro so zasedli položaje ob cesti. Zaradi mraka niso mogli razločiti, koliko mož je štela italijanska patrolja. V trenutku, ko je Vojko že dal povelje »streljaj« in so že padli prvi strelji, so partizani zagledali neko žensko s kolesom med Italijani. Znašla se je nepričakovano v italijanski patrolji, ko se je iz Godoviča vračala domov v Novi svet. Bila je to Stanislava Čuk, ki je k sreči ostala nepoškodovana. Partizani so takoj jurišali na Italijane in z njimi kar hitro opravili, delno tudi zato, ker so sami takoj začeli bežati v gozd.¹⁴

Po brzobjavki goriške kvesture je italijanska patrolja štela 10 vojakov,¹⁵ pravzaprav je bil oddelek sestavljen iz 3 graničarjev XXII. sektorja in 7 vojakov 3. bataljona 250. polka divizije »Veneto«.¹⁶ Po brzobjavki je en Italijan padel na mestu, dva hudo ranjena sta podlegla naslednjo noč, eden pa je bil laže ranjen.¹⁷

Po Vojkovem poročilu je italijanska patrolja štela 8 mož, kar je bila pomota, ki jo je bilo lahko napraviti, ker je v mrazu in dežju bilo pač težko natančno

Fantje iz Vipavske doline — organiziral in slikal jih je Janko Premrl — so si ob naboru leta 1939 demonstrativno zavezali usta, ker je bila prepovedana slovenska pesem

prešteti Italijane. Važnejši so bili Vojkovi podatki o rezultatih boja. Partizani so zaplenili 6 pušk z bajoneti, 204 naboje, 6 nabojnic in še nekaj vojaškega materiala.¹⁸ Vojkovi podatki so nedvomno bili stvarni.

Objektivno oceno je o poteku Vojkove zasede med Godovičem in Novim svetom vsekakor zapisal Alojz Krpan v svojih spominih, ko je povedal: omenjena akcija ni popolnoma uspela, ker je bila italijanska patrolja razvlečena in v trenutku napada niso bili vsi zajeti. Nekateri so v mraku zbežali po gozdu in se tako rešili.²⁰

Bojne akcije Vojkove čete niso bile samo bojne, kakorkoli so že bile cilj in izraz splošne aktivnosti proti tujcem na slovenski zemlji. Sočasno so bile vsaj v prvih mesecih Soškega odreda tesno povezane s politično propagando »vojkovcev« na terenu in z akcijo za pridobivanje novincev za partizane. Zato so se »vojkovci« zelo pogosto gibali po svojem terenu. »Bili smo vsak večer na terenu«, je zapisal Ivan Renko, »podnevi pa so naše patrolje krožile po okoliških gozdovih vse do Vojskega in Mrzle rupe ter po Trnovskem gozdu.«²¹

Če so bile okoliščine na terenu ugodne, so šli »vojkovci« kak del poti tudi podnevi. Tak je bil gotovo primer 14. decembra, ko se je po italijanskem viru ob pol šestih zvečer kar 20 ribellov pojavilo v Srednji Kanomlji pri Francu Velikonji. »Z grožnjami so mu odnesli dve lovski puški z naboji in prisilili 18-letnega Jakoba Velikonjo, da je sledil ribellom«. Ob sedmih zvečer istega dne so prišli 4 partizani v stanovanje Leopolda Likarja v Idrijski Hrušici in mu s silo odnesli lovsko puško z naboji; ob devetih zvečer istega dne pa je 9 partizanov vzelo Ivanu Bončinu dve lovski puški z municijo.²²

V italijanskem dokumentu ni nobenega pisanja, da bi zgoraj imenovani bili »di sentimentali italiani«. Zato lahko rečemo, da so vsi imenovani simpatizirali s partizani, akcija pa je s prizadetimi bila dogovorjena, da so partizani pobrali orožje, ki je sicer kot lovsko orožje moralo biti prijavljeno oblastem, in zraven so lahko mobili-

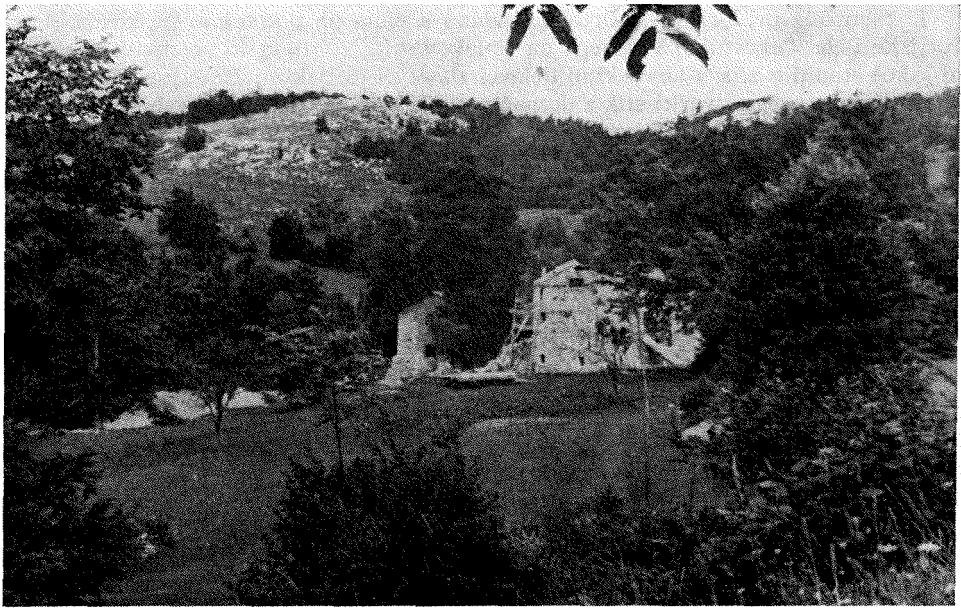
zirali Jakoba Velikonjo, da so starši oziroma »okradeni« vse skupaj prijavili oblastem.

Pohodov po terenu se je udeleževal tudi Vojko sam. Skoraj je ni bilo noči, ki bi je ne bil izkoristil za pot med ljudi, je zapisal Alojz Krpan. Z njimi je govoril o političnih vprašanjih doma in v svetu. Prikazoval je pomen osvobodilnega boja in ga povezoval z uspehi sovjetske armade. Vojkove besede so ljudje radi poslušali. Znal je delati in živeti z ljudmi. Spoznal jih je zelo dobro in se jim znal prilagoditi. Ljudje so ga cenili in spoštovali. Svoje politične pogovore je znal izkoristiti za pridobivanje novincev za partizane. Razlagal jim je, da imajo na izbiro samo dve možnosti, ali se pridružiti osvobodilnemu gibanju in se boriti proti fašistom ter njihovim pomagačem ali pa stopiti v fašistične vrste in se boriti proti partizanom in lastnemu narodu. Vojkova metoda je bila, da je prepričeval ljudi o potrebi vstopa v vrste narodnoosvobodilnih borcev, šele potem jih je mobiliziral, da so ljudje res po svoji lastni odločitvi vstopili v partizane. Tako je Vojko npr. dobil v Zadlogu za partizane Viktorja Šemrla, ki je v partizanih dobil ime Zmago. Kasneje je bil hraber partizan in padel v enem poznejših bojov. Tako je Vojko pridobil v hiši Rupnikovih v Zadlogu Pavlo Rupnikovo. Staršem je povedal, da je hčerka kompromitirana in v nevarnosti, da jo fašisti zapro. Še posebej je staršem pokazal, kako je potrebno, da tudi ženske sodelujejo v oboroženem boju proti tujcem, potrebne pa so tudi kot bolničarke, kuharice itd. Pavla je bila takoj pripravljena oditi s partizani. Po medsebojnem sporazumu je odšla v partizane nekaj dni kasneje. V partizanih je postala Jasna, opravljala različne naloge, bila pa vseskozi požrtvovalna in dobra borka. Kasneje je z brigadami odšla v Beneško Slovenijo in tam je v enem izmed bojov ugasnilo tudi njeno mlado življenje.²³

Tako je Vojko pridobil nove borce. Ko je ljudi psihološko pridobil za vstop v partizanske vrste, so jih njegovi borci mobilizirali. Po Krpanovih spominih je prvi tak mobilizacijski val bil sredi novembra 1942; odzvalo se je lepo število novih prostovoljcev. Število partizanov je z njimi močno naraslo. Z njimi so se v četi pojavili novi problemi, zlasti oborožitve, prehrane, obleke itd. Z njimi se je tudi s te strani povečala potreba po novih akcijah, v katerih naj bi pridobili novega orožja za novince.²⁴

Toda število novincev v prvi fazi mobilizacijske akcije le ni bilo toliko, da bi morali formirati še novo partizansko enoto. Po poročilu Gregorčičevega bataljona Soškemu odredu dne 5. decembra je ves bataljon tedaj štel 125 partizanov in 5 partizank, 111 pušk in 7 mitraljezov. Med temi so bile 4 zbrojevke, 2 bredi in 1 »fiat« 35,8 mm. Med puškami je bilo največ starih avstrijskih potem italijanskih in nato šele mavzeric.²⁵

Če primerjamo številčno stanje Gregorčičevega bataljona in njegove oborožitve dne 5. decembra s stanjem bataljona dne 28. oktobra 1942, ko je prvi bataljon, kot smo že videli, štel 100 borcev, 4 puškomitraljeze ter 80 pušk,²⁶ moramo reči, da napredek gotovo še ni izpolnil pričakovanj, ki so jih štabi gojili v zvezi s svojimi mobilizacijskimi željami. Toda pri primerjanju številčnih podatkov iz dveh različnih datumov ne smemo pozabiti, da je bataljon imel več čet in da je vsaka od njih mogla imeti drugačen uspeh v propagandi za pridobivanje novih prostovoljcev. Kar se tega tiče, pa je izven dvoma, da je Vojkova četa imela največ uspehov, to se pravi, da moramo bataljonski prirastek v tej dobi v največji meri pripisati prav Vojkovi četi, pa čeprav ni znano, koliko novincev je vstopilo med njene partizane. Zelo zanimivo je poročilo štaba Gregorčičevega bataljona dne 5. decembra 1942, v katerem je poročevalec zapisal, da je v čete prišlo 10 novincev, in to: v bližini Gorice 4, v Rovtah 4 in v gornji Vipavski dolini 2. Poročevalec ni zapisal, na kateri čas se podatki nanašajo. Gotovo je ta rok bil kratek, ker je število 10 bilo približno tretjina vseh novincev, ki jih je bataljon dobil med obema statistikama že omenjenih datumov.²⁷

Požgana Pižentijeva domačija na Nanosu, v bližini katere je bilo prizorišče bojev na Nanosu 18. aprila 1942

Mnogo obsežnejša je bila akcija za pridobitev novih partizanov v drugi polovici decembra 1942. Zanj je dal navodila štab Soškega odreda 18. decembra 1942, ko je označil povečano rekrutacijo kot najvažnejšo nalogo poleg vojaških akcij, ki jih štabi bataljonov ne smejo zanemarjati, temveč jih morajo prej stopnjevati in pospešiti.²⁸

Na območju Vojkove čete je bila mobilizacijska akcija najmočnejša. Bila je tako obsežna, da je celo bojne akcije potisnila v ozadje. Vojkova četa je poklicala na pomoč bataljonskega poveljnika Rudija (Martina Greifa), da bi ji pomagal premagati težave. Rudi je 29. decembra obvestil štab Soškega odreda, da je na območju 3. čete tedaj prišlo do rekrutacije v večjem obsegu, pa so formirali novo četo.²⁹ Rekrutacija se je zavlekla prek novega leta še v januar 1943.

Velika pridobitev novih partizanov v širšem okolišju Črnega vrha je bila posledica tako dobrega terenskega dela kakor tudi uspešnih Vojkovih odnosov do ljudi na terenu in do soborcev. Seveda pa ne smemo pozabiti tudi na italijanske zatiralne ukrepe proti partizanom in civilnemu prebivalstvu. Organizirano narodnoosvobodilno gibanje je zajelo v tem času tudi idrijski okoliš in Idrijo. Kot posledica takega razmaha so v večji meri začeli prihajati novi prostovoljci v Vojkovo četo. Toda osvobodilno gibanje ni zajelo samo Idrije in okolice, temveč se je razširilo še na nova področja, na Gorenjo Trebušo, Vojsko, Kanomljo, Šebrelje in druge vasi. V partizane so začeli prihajati rudarji, delavci in kmečka mladina. Vojko je hitro spoznal, da je treba novo razpoložene ljudi izkoristiti in jih pridobiti za vstop v partizanske vrste. Odločil se je, da pošlje na rekrutacijski sektor večjo skupino partizanov iz svoje čete. Po posvetovanju s političnim komisarjem Stricem (Milanom Bajcem) sta izbrala skupino 12 borcev. Za komandirja sta ji postavila Črta (Franca Spacapano iz Ozeljana), za komisarja pa Slovenka (Branka Stepančiča). Vojko je odločil naj skupina postavi taborišče na Oblakovem vrhu severno od Vojskega, organizira osvobodilno gibanje in pridobiva nove borce. Z njimi naj organizira akcije na italijanske postojanke.

Iz taborišča pri Grižah je Črtova skupina krenila na pot mimo Leskovca, prek Idrijske Bele, Čekovnika, Vojskega na Oblakov vrh. Na njem so postavili taborišče in takoj stopili v stik s terenskimi delavci zlasti z »idrijskim« Francem (Platišem), ki jim je pomagal ustvariti stik z domačim prebivalstvom. Črtova skupina je hodila po Vojkovih stopinjah. Večer za večerom je bila na terenu in pridobivala nove ljudi za Osvobodilno fronto in partizane. Četa je kmalu postala zelo močna. Po Krpanovih spominih je od 12 mož narasla na 60. Ob takem uspehu je mogoče razumeti sodbo Soškega odreda, ki jo je izrekel v poročilu glavnemu poveljstvu dne 18. januarja 1943, da je rekrutacija v 3. četi tako narasla, da je nastal nov bataljon.³⁰

Ljudstvo je partizane nove čete podpiralo prav tako kakor Vojkovo četo. Toda zaradi izrednega in hitrega povečanja števila partizanov Črtove čete je nastal problem, kje dobiti orožje za toliko ljudi. Rešitev se je tudi zanje nakazovala samo v akcijah.³¹

Novo četo Vojko ni pustil same. Večkrat jo je obiskal in jo nedvomno spodbujal k primerni dejavnosti. S svojimi obiski je dokazoval, da se je zavedal, da je jedro nove čete izšlo iz njegove čete. Obveznosti do obiskov se je pa zavedal še zlasti potem, ko je 19. januarja 1943 postal namestnik bataljonskega poveljnika.³² Četo je takrat sicer izročil svojemu namestniku Borisu, toda sam ni odšel iz nje. Ostal je še naprej v svoji prvi enoti, dokler bi ne prišel čas, da bi se bataljon združil.³³

Iz vojkove čete so kakor vedno odhajale patrolje in kontrolirale ozemlje, na katerem je četa delovala. Toda Italijanov ni bilo od nikoder. Ko so njihove patrolje dobile nekaj hudih udarcev in je povrh zapadel sneg, se Italijani skoraj niso več pokazali. Zabili so se za žice, kjer so nameravali prespati zimo. Tako je vsaj bilo videti.³⁴

Uspeh mobilizacije na terenu Vojkove čete je vplival na štab Soškega odreda, da je začel kovati večje operacijske načrte. Štabu prvega bataljona (Gregorčičevega) je z dopisom 6. januarja 1943 naročil, naj se začasno namesti na območju Črni vrh—Trebuša. Tam naj vzpostavi zvezo s kurirsko postajo št. 7, s katero je imel zvezo tudi komisar Slovenko iz čete na Oblakovem vrhu. Štab naj bi sam preiskal teren in sovražnikove postojanke. Pripravil naj bi partizanske vpade v Idrijo in Črni vrh. Zbral naj bi dovolj eksploziva, bencina in bomb. Vojko naj bi šel v Dolomite in od tam prinesel bombe, ki so bile pripravljene za Primorsko.³⁵

Toda čas za take akcije še ni bil zrel, pa čeprav so bile v prvi vrsti zamišljene kot strašilne akcije. Italijanske posadke so bile na navedenih mestih še premočne, partizanske sile pa so bile preslabe in premalo izkušene.

Vojkova četa je v zadnjih mesecih leta 1942 taborila v gozdu pri Grižah. Tam je stanovala v baraki, ki si jo je sama zgradila. Toda zaradi novih partizanov je postala pretesna. Vojko je začel misliti na preselitev in postavitev nove barake, ki bi zadostovala večjemu številu partizanskih borcev. Prostor za novo taborišče so izbrali na Brinovem griču, ki leži med Idrijskim Logom, Zalo, Grižami in Črnim vrhom. Tam so postavili novo barako, v katero so se po Krpanovih spominih preselili pred koncem 1942. Vojko je bil z barako zelo zadovoljen. Za udobnejše življenje v njej je priskrbel še druge stvari. S pomočjo terenskih delavcev je nabavil radijski sprejemnik in petrolejko. Iz Gorice si je nabavil pisalni stroj in baterije za radio. Tako so potem lahko spremljali novice po svetu. S hrano niso imeli težav. Čeprav so bili ljudje v okolici bolj revni, so nudili »vojkovcem«, kar so pač mogli.

Taborišče na Brinovem griču je bilo dobro urejeno tudi za zimo. Vojko je poskrbel za primerno tajnost. Okrog taborišča je dal izpeljati krožno stezo, vhod v taborišče pa zamaskirati s snegom, da bi jih sovražniki ne mogli odkriti. Fašisti so večkrat napravili krožno pot okoli Brinovega griča, toda partizanov niso odkrili. Za nadzorstvo nad ozemljem, ki je bilo delovno področje Vojkove čete, so služile številne patrolje, ki jih je četa pošiljala iz taborišča. Za boljše izvajanje nadzorstva na tem ozemlju so »vojkovci« zgradili na eni izmed najvišjih smrek opazovalnico, s katere so dobro videli do Skvarče, Godoviča, prek Zale tja do Ledin. Na primernem

Skupina vojakovcev, ki so se udeležili akcije na Marofu pri Idriji. Ob strojnici, zaplenjeni na Marofu, čepita Janko in Boris. Od desne proti levi stoje: Alojz Krpan-Aleksander, Slavko, Franc, tretji je neznan, četrti je Volk, zadnji je Cvetko Martelanc-Taras. Slika je nastala v Trnovskem gozdu marca 1943, po italijanskem napadu na Brinov grič

mestu pri taborišču je seveda bila tudi stalna straža z mitraljezom, ki je bila vedno v bojni pripravljenosti.³⁶

Vojkovo taborišče je bilo vzor partizanskih taborišč. Z velikim občudovanjem ga je orisal v svojih spominih Albert Jakopič-Kajtimir, ki ga je obiskal januarja 1943. Občudoval je ugodno izbran prostor, notranji red, disciplino borcev, odlično oborožitev, Vojkovo skrb za borce, njegov odnos do ljudi na terenu in ugled, ki ga je užival med borci.³⁷

Januar in februar leta 1943 sta na ozemlju I. bataljona Soškega odreda bila meseca, ko se je mobilizacija v partizane silno razmahnila. Zajela je Vipavsko dolino, razen nje pa tudi črnovrški okoliš in Idrijo z okolico. Za Vojkovo četo ta pojav ni bil nič novega. Lahko rečemo, da se je mobilizacijski val, ki ga je bilo čutiti že decembra 1942 in celo novembra, po Novem letu 1943 še okrepil. K temu je pomagalo tudi italijansko stikanje po terenu za aktivisti in vohlanje italijanskih zaupnikov, zaradi česar je več ljudi padlo Italijanom v roke, drugi pa so se umaknili taki nevarnosti v partizane. Med takimi zaupniki je bil Ludvik Bajc s Črnega vrha, ki je zbiral podatke za Italijane. Kasneje je z življenjem plačal svojo službo Italijanom.³⁸ Aretirane ljudi so Italijani najprej odpeljali v Južno Italijo in dodelili specialnemu bataljonu, druge so odpeljali v internacijo v Savono, ženske pa v Frosinone. Prizadetim družinam, ki so ostale doma in so jih fašisti oropali imetja oziroma jim odpeljali živino, so sosedje priskočili na pomoč.³⁹

Glede razdelitve ljudi in čet na odseku Vojkove čete je svetoval štab Soškega odreda političnemu komisarju Gregorčičevega bataljona, naj se pomenijo na seji bataljonskega štaba. Odsvetoval pa jim je, da bi ljudi pošiljali v Vipavo. Ljudi naj bi raje poslali v okolico Čepovana in na Banjško planoto, v okolico Tolminskega Loma ali Kala.⁴⁰

Koliko je bilo novih mobilizirancev na ozemlju Vojkove čete, ni znano. Politični komisar Gregorčičevega bataljona je 4. februarja obvestil Soški odred, da se je bataljon silno povečal in da je tedaj štel približno 320 ljudi.⁴¹ Ni pa navedel nobenih podatkov, koliko je bilo novincev na posameznih področjih, čeprav je več kot verjetno, da jih je Vojkovo ozemlje dalo največ.

Nedvomno je, da je mobilizacija novincev na Vojkovem ozemlju bila tolikšna, da je Vojkov štab zaposlila toliko, da ni mogel najti časa za akcije. Ljudi je bilo treba najprej sprejeti in jih s tem rešiti pred Italijani, potem porazdeliti in poskrbeti za hrano in obleko, naposled je prišla še skrb za orožje. To niso bile majhne skrbi. Povrhu je pa povsod bil še velik sneg, ki je vsaj oteževal premike in s tem izpolnjevanje nalog, ki jih je toliko število novincev postavilo pred partizansko vodstvo.

Prav pomanjkanje orožja je Vojka vendar priganjalo na nove akcije, čeprav vprašanje novincev še ni bilo urejeno do kraja. Zaradi hude zime in snega so se Italijani držali precej pasivno. V takih okoliščinah je Vojko pripravil akcijo na postojanko v Marofu med Idrijo in Spodnjo Idrijo. Varovala je električno centralo, ki je bila življenjske važnosti za idrijski rudnik. Vojko si je preskrbel podatke o moči posadke, v njej je bilo 12 vojakov, oboroženih s puškami in s težkim mitraljezom »breda«. Nato je napravil za akcijo načrt. Izkoristil je priložnost, ko je imel nočno službo človek, ki je bil privrženec osvobodilnega gibanja, to je bil Tone Murovec. Za lažjo izvedbo je nabavil še 22 belih halj s kapucami, da bi bolj zakril gibanje borcev po snegu. Ko je bilo vse pripravljeno, je pozval borce, naj se javijo prostovoljci. Javili so se vsi, izbral pa jih je samo 22, kolikor je bilo halj.

Iz taborišča na Brinovem griču so krenili 29. januarja, se spustili proti Zali, nato v dolino Idrije in prišli do Ledin, kjer jim je terenec Maks preskrbel počitek na seniku. Naslednjo noč, bilo je 30. januarja 1943, so se spustili k Mokraški vasi, ki je bila v bližini Marofa. Ustavili so se pri kozolcu za centralo, kjer so postavili zasedo. V tistem trenutku je prišla mimo kozolca po stezi neka ženska, ki so jo morali zadržati, da bi jih slučajno ne izdala, ker je sicer niso poznali. Nato so se spustili do barake, v kateri so bili Italijani. Kmalu so opazili, da je nekaj vojakov odšlo v bližnjo gostilno. Morali so jih počakati, da so se vrnili in bili vsi zbrani v baraki. Ko je ugasnila luč, sta se najprej dva partizana splazila do stražarnice in zajela stražarja. Vojko, Jakec in drugi so se medtem pripravili za vdor v barako. Toda vrat ni bilo mogoče odpreti niti s pištolo, s katero je Vojko ustrelil v ključavnico. Pomagati je moral Jakec, ki je spustil nekaj rafalov v ključavnico, in Vojko, ki je s kopitom razbil vrata. Italijani so bili vsi prestrašeni. Zlezli so s pogradov in se postavili v vrsto pred Vojkom, ki jim je držal kratko pridigo, da je boj proti partizanom nesmiseln, da je partizanska vojska močna, da jih bo premagala in osvobodila svoj narod. Bolničarju je ukazal, da obveže dva vojaka, ki sta bila ranjena. Drugim je rekel, da jih bo pustil, zaradi česar so bili posebno presenečeni. Ta človekoljubna taktika je vplivala, da je pri Italijanih padala morala za boj proti partizanom.

Med Vojkovo pridigo Italijanom so njegovi partizani nosili plen iz barake. Zaplenili so težki mitraljez »breda«, 10 pušk, okoli 2000 nabojev za mitraljez in 1000 nabojev za puške ter več drugega materiala. Iz Marofa so se vračali bogato obteženi s plenom; stare puške so potem zamenjali z novimi, pa tudi oblekli in obuli so se zelo dobro. Tudi Murovec in njegov sin sta po akciji odšla s partizani.⁴²

Potreba po orožju je bila v Vojkovi četi velika. Marof jo je le malo zmanjšal. Problem je ostal in postajal še ostrejši, ker so tudi novinci v partizane še prihajali. Bilo jih je toliko, da jih Vojko ni mogel vseh obdržati pri sebi. Nekaj dni po Marofu je formiral na Brinovem griču novo četo. Za komandirja ji je postavil Mirka Nardina-Mihca, za komisarja pa Janka Merviča-Slovana. Četi je dodelil borce iz okoliša Črnega vrha, Idrije in Vipavske doline. Za akcijsko področje je določil ozemlje Ledin med Idrijo in Žirni. Četa je odšla na novi teren še pred Vojkovo zadnjo akcijo. Taborišče si je postavila med Vrhovoma Gradišče in Sivka v bližini Ledin. Naloga čete je bila, da politično obdela teren in pripravi ljudi za vstop v partizane.⁴³

Potem ko je Vojko odposlal »ledinsko« četo, se pa mobilizacija v črnovrškem okolišu ni ustavila. Še vedno so prihajali novi ljudje, ki so se Vojkovemu pozivu

Leta 1952 obnovljena koča Vojkove čete na Brinovem griču

za boj proti tujcem radi odzvali. Niso pa prihajali samo ljudje iz črnovrškega okoliša, kjer je bil Vojkov vpliv še posebno močan, temveč tudi iz Idrije in okolice, kjer je v smislu mobilizacije dobro vplival zlasti Platiše, preden je odšel v Trst. Seveda Italijanom odhajanje domačinov v partizane ni bilo po volji. Znašali so se nad njimi z aretacijami svojcev, toda osvobodilnega gibanja s tem niso mogli zatreti.⁴⁴

Potrebe po orožju se je seveda zavedal predvsem štab Soškega odreda, ki je glede potreb imel še posebej širok pregled nad svojimi enotami. Zato je v navodilih z dne 8. februarja silil štab prvega bataljona na akcije. »Z vojaško aktivnostjo nadaljujte. Lotite se tudi večjih napadov na ital[ijanske] garnizone. [Čepovan, Vojsko itd.], zato združite za te napade več čet in avtomatskega orožja. Napade morate seveda temeljito pripraviti...« Štab Soškega odreda je očitno pod vplivom akcij tolimskega bataljona imel v mislih bataljonske akcije! »Likvidirajte vse posadke v Trnovskem gozdu in na Angelski gori. Hitite sedaj z napadi na posadke, ko so demoralizirane in še niso utrjene. Izpraznite tudi skladišče eksploziva pri Idriji, mesto je že naznačil terenski delavec Franc komandantu Vojku.«⁴⁵

Štab Soškega odreda je v navedenem dopisu imenoval Vojka za komandanta bataljona. Naslov je bil v skladu s takratnimi reorganizacijami primorskega partizanstva, o katerih bomo še slišali pozneje. Tako je štab Alpske operativne cone z naredbno št. 1 z dne 2. februarja 1943 reorganiziral štab Soškega odreda in nekatera mesta bataljonov. V 1. bat., v katerega so spadale Vojkova četa in tudi čete, ki so iz nje izšle, je bil za komandanta določen Vojko, za političnega komisarja pa Franc.⁴⁶ Na temelju te odredbe je štab Soškega odreda 8. februarja 1943 dal Vojku kot novemu komandantu nekaj splošnih navodil, ki naj bi pripomogle k hitrejšemu »aktiviranju... bataljona.«⁴⁷

Po navodilih je bila Vojkova naloga, da vodi bataljon in vse čete, jim daje potrebna navodila za vojaško delo, pouk in akcije. Kot komandant bataljona ne sme postati »apostol«, ki bi samo romal od čete do čete, v vsaki izvršil eno ali dve akciji, druge pa zanemaril. Štab mu je naročil, da mora četam dajati konkretne naloge za akcije. Vsaki četi naj določi sektor za gibanje in operiranje, osebno naj

sodeluje le pri večjih in važnejših akcijah. Ne sme pa preiti tudi v nasprotno skrajnost, se oddaljiti od čet, se »zabubiti« v štab in od tam samo pismeno dirigirati vse. S četami in komandirji mora imeti osebni stik, da bo lahko spoznal nesposobne komandirje in vodnike ter jih zamenjal s sposobnimi. Njegova naloga je bila tudi urediti zveze tako s štabom kot s četami, pa tudi s sosednjimi bataljoni in četami. Posebej mu je naročil urediti in aktivizirati čete, ki so tedaj bile na ozemlju med Črnim vrhom in Lokovcem. Ker pa se je štab zavedal pomanjkanja orožja zaradi velikega števila novincev, je opozoril Vojka, naj bi poskrbel za oborožitev svojega bataljona, naj bi likvidiral najprej manjše posadke na svojem sektorju, nato pa začel napadati tudi večje, ki so imele tedaj že 100 do 200 mož. S temi napadi bi moral pohiteti, da bi se posadke prej ne obdale z bunkerji in zazidale oken ter postale težko osvojljive trdnjave.⁴⁸

Toda nastane vprašanje, koliko so ta navodila sploh mogla vplivati na Vojka. Ne glede na dejstvo, da se je Vojko že sam zavedal težav pomanjkanja v orožju, da borci ne smejo biti pasivni, temveč čimbolj v akciji, zato je bolj misliti na to, da Vojko okrožnice sploh ni dobil v roke do svoje zadnje akcije. Toda Vojkov značaj je bil tak, da je s svojimi borci v bistvu nenehno delal tako, kakor so naročala navodila štaba Soškega odreda 8. februarja 1943.

Po spominskih podatkih so Italijani zaradi partizanske dejavnosti v idrijski okolici umaknili več manjših postojank pozimi 1943. Do srede februarja pa so obdržali še postojanko pri Fužinarju v Idrijski Beli. Pa tudi o njej so se začele širiti govornice, da bo odšla, češ da jim položaj postaja vedno bolj vroč. Govornice so prišle tudi do Vojka, samo da ni mogel zvedeti, kdaj natančno bodo odšli. Francu Benčinu-Ladu je naročil, da prek zaupnikov poizve in ga takoj obvesti, kdaj se bodo selili. Dne 15. februarja je Benčina prinesel vest o selitvi Italijanov. Vojko se je takoj odločil za akcijo. Ukazal je zbor čete in pojasnil borcem, da bodo šli nad Italijane v Idrijsko Belo. Odpravili so se takoj, razdeljeni v dve desetini. Prvo je vodil Boris (Slavko Bombač), drugo Jakec (Karel Nardin). Z njimi je bil tudi Janko s težko »bredom«. Vseh je bilo 22. Vojko jih je na primernem mestu razvrstil v zasedo. Na levem krilu je bila Borisova, na desnem pa Jakčeva desetina. V Borisovi desetini je bil tudi Janko z »bredom«. Vojko je stal nekje v sredini malo više. Vojko je tudi odredil, naj Jakčeva skupina napade in likvidira predhodnico, če bo imela mitraljez. Borisova pa naj useka po glavnini. Ker Italijanov dalj časa ni bilo, je Vojko poslal dva partizana v smeri ovinka, od koder naj bi prišli Italijani, da bi imela boljši pregled. Z dogovorjenimi znaki naj bi ga obvestila o prihodu kolone. Ko so Italijani začeli prihajati, se je pokazalo, da je njihova predhodnica bila precej pred glavnino, kar je začelo zapletati položaj. Vojko je vrgel bombo na cesto, kjer je eksplodirala. Nato pa je Jakčeva skupina napadla predhodnico in z njo obračunala; zaplenila je mitraljez in nekaj pušk. Medtem je Borisova desetina z Jankovo »bredom« napadla glavnino. Toda položaj ni bil tako ugoden. Italijanov je bilo kar precej, sočasno so pa začeli slutiti, da partizanov ni bilo posebno veliko, kar je izdajalo streljanje. Zato Borisova skupina ni mogla dokončno obvladati Italijanov. Vojko se je premaknil k Borisovi skupini, da bi z njo jurišal na Italijane. Prav ko se je dvignil, da bi se z Borisovo skupino pogнал na juriš, je počil strel in Vojko se je zgrudil na sneg. Bil je hudo ranjen v trebuh. Boris in Lado sta se takoj odločila za umik. Borisova desetina je pripravila nosila za ranjenca. Ko je Vojko videl te priprave, je ukazal, naj ga puste in naprej jurišajo na Italijane. To je bilo njegovo zadnje povelje, hkrati pa edino, ki ga četa ni izpolnila. Borci so odšli s položajem in odnesli ranjenca nazaj na črnovrško planoto. Bili so žalostni, ko so gledali ranjenega Vojka. Vojko pa jim je govoril, da ni tako hudo, in jih bodril, da bodo še šli v boj proti Italijanom. V taborišču so se borci najprej silno razveselili zaplenjenega mitraljeza, nastala pa je grobna tišina, ko so zvedeli, da je Vojko ranjen.⁴⁹ Čeprav je akcija kot taka uspela, je morala v taborišču padla pod ničlo zaradi hudo ranjenega Vojka, ki je bil povrh edina partizanska žrtev tega dne, kakor se je kasneje

spominjal teh dogodkov Albert Jakopič-Kajtmir.⁵⁰ Kajtmir je zadnje Vojkove trenutke sam doživljal, ker je prav takrat bil v njegovem taborišču. Sam je Vojka hrabil, da bo še jurišal na Italijane. Sporočil mu je, da so nekaj dni prej na Primorskem reorganizirali partizansko vojsko. Franc Leskošek-Luka je prinesel sporočilo, ko se je ravno vračal v glavni štab, da so Vojka imenovali za komandanta prve primorske brigade, ki so jo imenovali po Andreju Laharnarju. Vojka je novica vzradostila, toda pripomnil je, da je hudo ranjen in da ne bo dočakal, da bi po veljeval tej brigadi.⁵¹

Na italijanski strani spopad v Idrijski Beli ni bil posebno nesrečen. Po italijanskem viru je prišlo do spopada ob 5. uri popoldne, v tistem letnem času že precej pozno, ko je bil mrak že zelo blizu. Dejansko je bila 4. popoldne, kakor se spominja Rafael Lampe-Ciril. Razlika gre na račun policijske ure. Italijanski vojaki so pripadali preskrbovalnemu odseku 256. pehotnega polka. Partizanov je po njihovem bilo ‚grossa banda‘, to se pravi čez 50, pripisali so jih več kakor še enkrat več, kakor jih je v resnici bilo. Med Italijani je bilo 7 ranjenih in dva mrtva, izgubili so puškomitraljez, dve puški, tri čelade in zaboj za municijo.⁵² To so bile v resnici skromne žrtve, nedvomno le zaradi Vojkove nesreče, sicer bi bili rezultati gotovo drugačni.

Po Vojkovi vrnitvi v taborišče so njegovi borci takoj skušali organizirati zdravniško pomoč. Vojko je bil sicer nevarno ranjen, toda ne nujno smrtno. Če bi prišla pomoč pravočasno, bi ozdravel. Franc Benčina-Lado je nemudoma odšel na teren, da bi pripeljal zdravnika. Bil naj bi to dr. Ivan Hribernik, ki je že prej večkrat pomagal partizanom z zdravili. Lado je poslal k njemu Ivano Mikuževu iz Idrijskega Loga. Kako so bili vojkovci razočarani, ko so dobili sporočilo, da zdravnik noče priti, češ da se boji posledic. Na tako odklonitev vojkovci niso računali. Takoj nato je odšla patrolja v glavni štab v Dolomite, da bi od tam pripeljala zdravnika in zdravila. Patrolja se je priključila Lukovi patrolji, ko se je vračal v glavni štab. Toda pot je bila dolga in naporna in sneg jo je oviral. Vojko njene vrnitve ni dočakal. Ponoči dne 22. februarja 1943 je podlegel rani, ki so mu jo povzročili Italijani v Idrijski Beli. Pokopali so ga nekaj sto metrov stran od taborišča na Brinovem griču. Za njegov grob so vedeli le 4 partizani. Eden od teh je kasneje celo dezertiral, toda groba ni izdal. V tem grobu je Vojko počival do osvoboditve Primorske.⁵³

Za Vojkom je nastala v primorskem partizanstvu velika vrzel. Najbolj so jo občutili njegovi tovariši, ki jih je že toliko mesecev vodil v osvobodilnem boju. Ti so mu bili najbližji, ti so ga najbolj poznali kot človeka in borca, kot Slovenca in partizana. Ti so se zavedali, kaj jim je pomenil, kako jih je vodil in učil. Kako visoko so ga cenili njegovi soborci in tovariši, so pokazali v spominih na Vojka, ki so jih napisali že v dobi narodnoosvobodilnega boja. V njih so ga osvetlili z različnih strani v različnem času. Pokazali so ga, kakšen je bil že v svoji mladosti, kako je kazal svoje misli in nazore, svoje protiitalijanstvo in svojo veliko slovensko zavest. Spremljali so njegovo pot od vstopa v partizane prek Brkinov, Nanosa in Vipavske doline do njegove dejavnosti na ozemlju črnovrškega okoliša. Seveda je Vojko kot borec in partizan nenehno rasel s svojo dejavnostjo dajal vedno močnejši pečat primorskemu partizanstvu. Glas o njem je segal vedno dalje.

Vojko je bil dejansko človek, ki je odprl pot partizanstvu v Vipavski dolini, je sodil o njem neznani avtor krajših spominov nanj. To je storil, ko je v času močne propagande za Mihailovića vstopil v vrste slovenskih partizanov in s tem razbil mihailovićevo propagando proti »komunističnim partizanom«. Po istem avtorju je Vojko dal svojo smer primorskemu partizanstvu s svojim zgledom, s svojim junaštvom, s svojimi vojaškimi in organizacijskimi sposobnostmi. Bil je strog komandant, toda vzor tovarštva. Bil je kakor naš oče, rad pa je tudi prepeval in se šalil, je zapisal o njem partizan Milan s postaje 5. Vojko je bil pravi rodoljub, je zapisal o njem Božič. Njegova četa je pridobila največ italijanskega orožja, je zapisal Filip. Vojkova četa je imela pet mitraljezov, je zapisal o njem Kajtmir. Bil

je nemirna, vedno nekaj snujoča narava. Imel je veliko zaslug za ohranitev naših gozdov, je sodil isti Kajtimir. S tem je mislil na Vojkove požige ogljenih kop in preganjanje oglarjev, ki so delali za italijanske gospodarje. S svojimi sodbami so se vsi ujemali, da je Vojkova smrt bila hud udarec za primorsko partizanstvo.

O Vojkovem položaju kot partizanskem borcu in uspešnem voditelju je napisal nekaj dragocenih besed prav Albert Jakopič-Kajtimir, ki se je v zadnjih tednih Vojkovega življenja mnogo zadrževal v Vojkovem taborišču. Vojko se je z vodstvom partizanskih borcev kmalu izkazal in sposobnosti za to tudi ponovno dokazal. Tega pa nadrejeni komandanti niso dovolj upoštevali. Kljub dokazanim sposobnostim so ga zapostavljali »vsaj od začetka«, je dodal Kajtimir. »Dobil sem vtis, kakor da so odgovorni komandanti počivali na njegovih lovorikah.« Vojko se je zaradi tega čutil potrtega in tudi do Kajtimira spočetka ni imel popolnega zaupanja. Do podobnega spoznanja je v tem oziru prišel tudi Ivan Renko in zapisal v svojih spominih na Vojka, da je bilo nekaj zavisti do Vojka, ker je imel uspehe kakor noben drug. Ko so hoteli postaviti nekega drugega za komandirja, ga je vsa četa odklonila in hotela imeti samo Vojka. Borci so videli, da je bil Vojko sposobnejši in so morali drugi popustiti. Šele ko je prišel Kajtimir v četo, je sprevidel, kaj je res in kaj ne. Kajtimir je spoznal Vojkovo delo in ga predlagal za komandanta bataljona, kar se je tudi zgodilo.⁵⁴ Ves odnos do Vojka se je pa bistveno spremenil, ko je prišel Leskošek na Primorsko in je na svojem inšpekcijskem potovanju prišel tudi v Vojkovo četo. Vremena so se za Vojka začela jasnila in razpoloženje med funkcionarji primorskega partizanstva se je začelo spreminjati v Vojkovo korist. Vojkove sposobnosti so začeli priznavati. Naposled so ga imenovali za komandanta nove primorske brigade Andreja Laharnarja. Toda iz načrtov ni bilo nič. Na eni strani je Vojku smrt preprečila, da bi postal komandant brigade, na drugi strani pa se je tudi ustanovitev brigade zavlekla.

Vojko je bil iz premožne družine, ki sicer ni bila klerikalna, toda verna. Ne glede na to je bil Vojko skromen in nesebičen človek, prav tako pa narodno zelo zaveden. V širšem sorodstvu je imel več duhovnikov, kar je po svoje vplivalo na Vojkov odnos do duhovščine sploh. V partizanih je skušal biti z duhovniki v dobrih zvezah. Kljub verskemu prepričanju pa je že zelo zgodaj uvidel, da zmage ne bo mogoče doseči s kakim polemiziranjem in razpravljanjem po kavarnah o narodnih pravicah, temveč samo z bojem na življenje in smrt. Po besedah sestre Slave je imel osvobodilni boj za sveto in pravično stvar. Revolucionarni način gibanja mu ni delal nobenih preglavic glede na njegovo versko prepričanje. »Borba je sveta, orožje je sveto,« je dejal pridni učenec Macchiavellija,« je o njem zapisala. »Osebnostno je bil pobožen in se je prekrizal, če je šel mimo kapelice,« je zapisal o njem Ivan Renko. »Toda ko se je začela bela garda... se je začel obračati in ni bil več tak.« Vojko je začutil proti njej naraven odpor. Videli smo, kako je doživel nad njo grenko razočaranje, ko se je z njo srečal na svoji poti v Dolomite in glavni štab oktobra 1942. Za vse življenje mu je ostalo v spominu, zraven pa tudi volja, da bi kaj takega nikoli ne dopustili na Primorskem.

Razgovori s Kajtimirom so bili pri Vojku pomembni tudi za njegov odnos do komunistične partije. Ni izključeno, da je v tem oziru igralo vlogo tudi Vojkovo razočaranje nad belo gardo. Že v razgovoru z Martinom Greifom je pokazal zanimanje za komunistično partijo, o kateri so mu takrat pripovedovali, da je prva popeljala ljudske množice v boj za njihovo osvoboditev. Vojko je govoril, da je slišal mnogo slabih stvari o partiji, da pa ni mogel razumeti, zakaj toliko obrekovanj proti stranki, ki je pomagala narodu v njegovih najtežjih trenutkih. Pri pogovorih s Kajtimirom januarja 1943 je šel pa precej dalje. Potem ko je vanj dobil zaupanje, mu je priznal, da ima komuniste za najboljše ljudi in da bi tudi on bil rad tak komunist. Kajtimir mu je odgovoril, da je s svojim delom in predanostjo boju že dovolj pokazal, da lahko postane kandidat partije.⁵⁵ Po tem času je Vojko intenzivno študiral partijsko literaturo, zlasti nauk o nacionalnem vprašanju, o

samoodločbi narodov itd. Vse ga je zanimalo do podrobnosti. Priznal je za pravilno vse, kar je bilo zapisano v komunistični literaturi. V partijo ga je sprejel Luka, ko se je s svojo patroljo vračal v glavni štab. Bilo je to že potem, ko je bil ranjen v Idrijski Beli, nekaj dni pred smrtjo.⁵⁶

Opombe

¹ Greif, Spomini na partizanska leta.
² Štab I. bataljona Soškega odreda, št. 1/I z dne 15. XI. 1942, fasc. SO 219/I.

³ Štab I. bataljona Soškega odreda, št. 1/I, 15. XI. 1942, fasc. 219/I.

⁴ Krpanovi spomini.

⁵ Ibid. in štab I. bataljona Soškega odreda, 5. XII. 1942, fasc. 219/I.

⁶ Krpanovi spomini.

⁷ Notiziario 22, 17. XI. 1942, fasc. 1037 a.

⁸ Gruppo di Gorizia N. 6/1150 z dne 17. XI. 1942, fasc. 206/V; Poročilo štaba I. bataljona Soškemu odredu 5. decembra 1942, fasc. 219/I.

⁹ Krpanovi spomini.

¹⁰ Krpanovi spomini.

¹¹ Poročilo štaba I. bataljona Soškemu odredu 5. XII. 1942, fasc. 219/I.

¹² Krpanovi spomini. Alojz Krpan je v spominih delno pomešal akcijo v Zalogu in akcijo na Tisovcu. Prva akcija je po italijanskem poročilu in poročilu štaba Gregorčičevega bataljona časovno jasno določena. Bila je 14. novembra, Krpan jo je pa po spominih postavil na 20. november. Oba sodobna vira govorita o 5 zaplenjenih volih, Krpan pa o kakih volih ni zapisal niti besede. Drugo akcijo jasno datira poročilo štaba Gregorčičevega bataljona. Italijanskega poročila o njej ni. Krpan pa jo je po svojih spominih datiral 11. novembra. Vrstni red obeh je bil torej dejansko obraten in na druga dneva. Razlike pa so tudi v prikazovanju dogodkov v drugi akciji. Krpan je namreč vse dogodke z volmi povezal z akcijo na Tisovcu, medtem ko poročilo štaba Gregorčičevega bataljona o akciji na Tisovcu vsega tega nima nič. Kot realna je vsekakor treba vzeti sodobna poročila.

¹³ Poročilo 3. čete z dne 6. XII. 1942, fasc. 219/I.

¹⁴ Krpanovi spomini.

¹⁵ Brzojavka 08248, fasc. 1024 a/II-168.

¹⁶ Gruppo di Gorizia N. 6/1364 z dne 17. XII. 1942, fasc. 206/V.

¹⁷ Ibid. in brzojavka.

¹⁸ Vojkovo poročilo o akciji z dne 12. XII. 1942, fasc. 219/I.

¹⁹ V primeru z Vojkom je Alojz Krpan v spominih precej pretiraval rezultate spopada. Po njem so v akciji bili ubiti 4 vojaki, ranjeni pa 4 vojaki in 1 oficir. Partizani so zaplenili 8 pušk, 1 pištolo, večje število nabojev itd. Krpan je akcijo tudi napačno datiral, namreč 8. decembra, medtem ko ga Vojkovo poročilo in italijanska brzojavka datirata 12. decembra. Akcije pri Godoviču se spominja tudi Renko, vendar datuma se ne spominja. »Verjetno je, da si ga je mnogo bolje zapomnila neka tovarišica, ki je zavozila s kolesom med Italijane prav takrat, ko je naša strojnica zaropotala po njih. Sam ne vem, kako je ostala živa,« je zapisal v svojih spominih (Renko, str. 85).

²⁰ Krpanovi spomini.

²¹ Renko, str. 86.

²² Brzojavka goriškega kvestorja 08248 z dne 17. XII. 1942, fasc. 1024 a/II-170.

²³ Krpanovi spomini.

²⁴ Krpanovi spomini.

²⁵ Poročilo štaba Gregorčičevega bataljona z dne 5. XII. 1942, fasc. 219.

²⁶ Zbornik VI/4, dok. št. 70, str. 203–206.

²⁷ Štab I. bataljona Soškemu odredu 5. XII. 1942, fasc. 219/I.

²⁸ Štab Soškega odreda, št. 19, z dne 18. XII. 1942, fasc. 219/I.

²⁹ Štab I. bataljona Soškemu odredu, 29. XII. 1942, fasc. 219/I.

³⁰ Štab Soškega odreda, št. 69 z dne 18. I. 1943, Zbornik VI/5, dok. št. 18, str. 56.

³¹ Krpanovi spomini.

³² Naredba št. 22 SO z dne 19. I. 1943, Zbornik VI/5, dok. št. 20, str. 61.

³³ Renko, str. 91.

³⁴ Ibid. Očividna defenzivnost Italijanov je vplivala na Vojka, da je v sporazumu s terenskimi delavci zamislil za novo leto 1943 akcijo, ki naj bi Italijane predvsem osramotila kot neustrezne čuvarje svojega imetja. Vojkovi borci so po naprej pripravljenem načrtu izvabili črnovrškemu appuntatu prašička iz hleva in ga odpeljali, ne da bi kdorkoli vedel za dejanje. Za Silvestrovo so postavili appuntatu prav pred isti hlev novoletno smrečico in nanjo obesili prašičeve ostanke in zraven pismo z zahvalo za priboljšek, ki ga je prispeval partizanom za praznike. Ta Vojkov smisel za šalo je dejansko povzročil Italijanom mnogo sramote in škodoželjnega posmihanja (Renko, str. 92–95).

³⁵ Štab Soškega odreda štaba Gregorčičevega bataljona, št. 37 z dne 6. I. 1943, fasc. 219/III-4.

³⁶ Krpanovi spomini.

³⁷ Albert Jakopič-Kajtimir, Vojkov logor, v brošuri »Narodni heroj Vojko-Janko Premrl«, izdal POOF za Slovensko Primorje, str. 25–31, partizanska literatura v IZDG/B. 478.

³⁸ Alojz Krpan, Spomini na NOB.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Štab Soškega odreda, števil. 79, 26. I. 1943, fasc. 219/III-4.

⁴¹ Dopis 4. II. 1943, fasc. 219/III-4.

⁴² Alojz Krpan, Spomini na NOB; — Ivan Renko, Vojkov vod, str. 96–102 in spis istega avtorja z naslovom »O Vojku« v zbirki Spominov na Vojka, fasc. 214/III. Nekaj besed moramo pripomniti k datumu. Renko in Krpan omenjata v svojih spominih, da so Vojko in njegovi borci krenili na pot 30. januarja 1943. Renko je k temu dodal popolne. Oba pa pravita, da akcije niso izvedli tistega dne, ker so prišli do Marofa prepozno. Tisto noč in naslednji dan so morali še ostati nekje v bližini na nekem seniku. Akcija pri Marofu je bila potem zvečer po tem predanjenju. Po takem pripovedovanju bi akcija morala biti 31. januarja. Toda akcija je bila 30. januarja zvečer, kakor je zapisal italijanski vir, to je poročilo konzula Ferdinanda de Padova, komandanta IV. legije črnih srajc (Dopis 3. II. 1943, fasc. 1035/II). Ne more biti nobenega dvoma, da je glede datiranja treba verjeti italijanskemu viru, partizanska pa se motita za en dan. To se pravi, da so Vojko in tovariši morali oditi z Brinovega griča 29. januarja, ne pa 30. Italijanski vir tudi pravi, da je postojanko na Marofu napadlo »un forte numero di ribelli«. V postojanki je bila »una decina di soldati addetti alla vigilanza delle opere«. Razume se, da desetine vojakov ne moremo razumeti kot število, temveč kot vojaško enoto, ki je v konkretnem trenutku imela lahko tudi več moč, kar je dejansko bilo. Po italijanskem viru je označen učinek akcije: »La banda disarmava e svestiva i soldati impossessandosi di tutto l'armamento e materiale vario« (Dopis Ferdinanda de Padova, 3. II. 1943, fasc. 1035/II).

⁴³ Alojz Krpan, Spomini na NOB.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Štab SO, št. 88, 8. II. 1943, fasc. 219/III-4.

⁴⁶ Naredba štev. 1, AOZ z dne 2. febr. 1943, fasc. 219/III-6.

⁴⁷ Štab SO, štev. 89, 8. II. 1942, fasc. 219/I-4.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ivan Renko, Vojkov vod, str. 103—110; — Alojz Krpan, Spomini na NOB.

⁵⁰ Janko Premrl-Vojko, fasc. 214/III.

⁵¹ Kajtimir, Janko Premrl-Vojko; — Alojz Krpan, Spomini na NOB.

⁵² Gruppo di Gorizia, N. I/534, 17. II. 1943, fasc. 164/II in 224/II.

⁵³ Alojz Krpan, Spomini na NOB. Po Kajtimirovih spominih so bili pri Vojkovem pogrebu le 3, po spominih Ivana Renka in Rafaela Lampeta-Cirila pa naj bi jih bilo 5. Spomine glej v fasc. 214/III. Po Črtomiru Šinkovcu so Vojka pokopali

Franc Bončina-Lado, Anton Rupnik-Lovrač, Anton Zgavec-Božič in Martin Lampe. (Oblaki nad sončno deželo, izd. Borec, Lj. 1963, str. 154).

⁵⁴ Kajtimir je v svojih spominih »Janko Premrl-Vojko« napisal za komandanta I. bataljona Južnoprimorskega odreda. Dejansko je šlo takrat za Soški odred. Saj je štab AOZ izdal naredbo, v kateri je bil Vojko, kakor smo že videli, imenovan za komandanta I. bataljona Soškega odreda. (Glej naredbo št. 1 z dne 2. II. 1943, fasc. 219/III-6).

⁵⁵ Ni dvoma, da se je v tej zvezi nanašal na Vojka en del Platiševega pisma iz druge polovice januarja 1943, v katerem je zapisal: »Tov. Vojko je kandidat partije...« (Platiševo pismo 24. (jan. 1943), fasc. 532/V-2).

⁵⁶ Spomini raznih avtorjev na Vojka, napisani med vojno, fasc. 2114/III.

Invalid

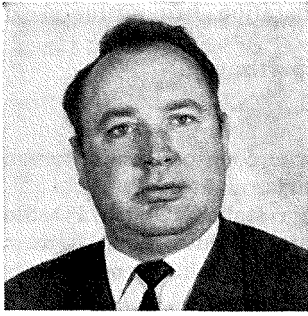
Jože Šmit

*Vsako jutro na vogalu
ob Ljubljaničnice kanalu
človek z berglo obstoji.*

*In ljudje hitijo mimo
peto zdaj mendà že zimo
in se vse jim v redu zdi.*

*— Mož prejel je tri kolajne
in ima prejemke trajne, —
slišal sem o njem te dni.*

*Če pa kdo bi v dušo videl
možu, ki sloni ob zidu,
klel bi cinične ljudi.*

Dokumenti

Komu nagrado za Vojkovo glavo?

Gradivo

Dr. Tone Ferenc

Dne 22. februarja 1943 je v partizanskem taboru na Brinovem griču eden prvih primorskih partizanov Janko Premrl-Vojko podlegel hudi rani, ki jo je dobil pri napadu na italijansko vojaško kolono v Idrijski Beli dne 15. februarja 1943. Dva dni pred tem napadom ga je štab alpske operativne cone imenoval za komandanta udarne brigade »Andrej Laharnar«, ki naj bi bila prva primorska narodnoosvobodilna brigada.

Ko je štab primorske operativne cone (glavno poveljstvo je namreč 21. februarja 1943 ukinilo alpsko operativno cono in ustanovilo primorsko operativno cono) zvedel za Vojkovo smrt, je sklenil, da ne bo ustanovil brigade in je ob preureditvi narodnoosvobodilne vojske v Slovenskem Primorju le razdelil Soški odred v dva odreda — severnoprimskega in južnoprimskega in so zategadelj prvi primorski narodnoosvobodilni brigadi ustanovili šele aprila 1943.

Dne 18. marca 1943 pa je štab primorske operativne cone izdal svoje »dnevno povelje«, v katerem je naznanil:

»Dne 22. februarja t. l. je zaradi posledic težkih ran, ki jih je dobil v borbi s sovražnikom, umrl komandant bataljona »Simona Gregorčiča«, tovariš Janko Premrl-Vojko, kandidat Komunistične partije Slovenije.

Tovariš Vojko je bil eden najstarejših partizanov na Primorskem. V času vse svoje bojovniške poti kot partizan, vodnik, komandir čete in končno kot komandant bataljona Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, je tovariš Vojko pokazal izredno drznost in brezprimeren pogum. Kot partizanski poveljnik je navduševal svoje tovariše z junaškim vzorom in jih vodil od zmage do zmage. Akcije, ki jih je pripravljaval in vodil, so bile vse uspešne in so njegovi četi prinesle mnogo sovražnikovega vojaškega materiala.

V dveh mesecih in pol je s svojo Trnovsko četo zaplenil dva težka mitraljeza, tri brzostrelke, okrog 40 pušk in mnogo vojaškega materiala.

V vseh teh bojih njegova četa ni imela niti ene žrtve.

Tovariš Vojko se je s svojim junaštvom tako izkazal, da sta njegova brezmejna ljubezen do naroda in vedno živo hrepenenje po njegovi svobodi postala legendarna po vsej Primorski.

Za množice je bil vzgled iniciativnega narodnega borca. Zato ga štab Primorske operativne cone na osnovi odredbe glavnega poveljstva Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije z dne 3. marca 1943 razglašaja za

N A R O D N E G A H E R O J A

Da bi se ga dostojno spominjali, odredimo, da II. bataljon Južnoprimskega odreda nosi odslej ime »VOJKOV«.

To dnevno povelje je treba prečitati vsem primorskim partizanom.

Slava tovarišu VOJKU!

SMRT FAŠIZMU — SVOBODO NARODU!

Dnevno povelje sta v imenu štaba primorske operativne cone podpisala komandant Mirko Bračič in dr. Aleš Bebler za političnega komisarja.

Kaže, da se nista ohranila izvornika povelja glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 3. marca 1943, ki ga navaja zgoraj citirano dnevno povelje, niti samega dnevnega povelja primorske operativne cone. Poslednje nam je ohranjeno le v italijanskem prevodu informacijskega urada XXIII. armadnega zbora v Trstu.

Vojkove lastnosti, ki jih navaja dnevno povelje štaba primorske operativne cone, je dobro poznal tudi italijanski okupator, a je imel seveda do njih drugačen odnos. Ko je posebno fašistično sodišče za zaščito države junija 1942 v Rimu izreklo hude kazni primorskim partizanom, ki so jih aprila ujeli na Nanosu ali drugod po Primorski, je v odsotnosti obsodilo na smrt tudi Janka Premrla-Vojka. Goriški prefekt Aldo Cavani je 20. avgusta 1942 obljubil 50 000 lir nagrade tistemu, ki bi ubil ali ujel Vojka ali pomagal oblastem, da bi ga dobile v roke. Lepake s to obljubo in z Vojkovo fotografijo so nalepili po zidovih po vsej Primorski. Ker ni na voljo ustreznega gradiva italijanske policije ali OVRE, ni mogoče ugotoviti, ali si je kdo prizadeval, da bi pomagal izslediti Vojka in si pridobiti obljubljeni nagrado. Pač pa so na voljo podatki, da je do nagrade hotel priti partizanski dezertler iz Vojkove čete.

Dne 25. februarja 1943 je prišel na karabinjersko postajo na Colu Matija Srebot in izjavil, da je smrtno ranil Janka Premrla-Vojka. Še tisti večer ali naslednjega dne zjutraj so ga odpeljali na karabinjersko postajo v Ajdovščini. Vodja ajdovske karabinjerske postaje, marešalo Giuseppe Romano je sestavil zapisnik, ki se v prevodu glasi:

»Zapisnik ustnega zaslišanja Matije Srebota, sina Matije Srebota in Frančiške Puc, rojenega v Podkraju pri Hrušici 23. septembra 1912, tam stanujočega, Vodice 10, drvarja.

Leta tisoč devetsto štiridesettretjega, enaindvajsetega, dne šestindvajsetega februarja v Ajdovščini, v uradu karabinjerske postaje, pred nami, podpisanim marešalom, komandantom navedene postaje, je prisoten zgoraj imenovani, ki na vprašanja odgovarja:

Zvečer 13. tega meseca, okrog 23. ure, je prišlo v mojo hišo 6 upornikov, oblečenih v italijanske vojaške uniforme, od katerih je eden nosil znak starejšega vodnika. Potem ko so potrkali na vrata in v italijanskem jeziku zahtevali, naj jim odprem, je dekla odprla vrata tudi zategadelj, ker so banditi rekli, da so italijanski vojaki. Ko so stopili v hišo, so takoj vprašali zame, in ko sem vstal s postelje, so mi ukazali, naj se takoj pripravim, da grem z njimi. Ker so pustili pismo za karabinjerje in mi ukazali, naj vzamem s seboj odejo, lonec in vilice, sem razumel, da gre za upornike. Ko smo prišli iz hiše, smo šli po naslednji poti: Vodice—Hrušica — po cesti do Bukovja in od tam čez Studeno, od koder smo skozi gozdove prečkali staro jugoslovansko-italijansko mejo in prišli nad Logatec. Odtod smo prešli na desno stran Hotedršice in prišli v hribe nad Idrijo, kjer smo našli v gozdu barako iz desk. Tam je bilo okrog sedemnajst upornikov, med katerimi je bil tudi PREMRL, ki sem ga dobro poznal, in dve ženski. Tja smo prispeli 15. okrog 8. ure; dali so mi italijansko puško mod. 91, 36 nabojev zanjo in dve nemški ročni bombi. Istega dne, 15., ali natančneje popoldne, smo odšli skupaj s PREMRLOM proti Idrijski Beli in tam smo dobili povelje, naj se razvrstimo nad cesto, da bi pričakali in napadli vojake, ki bi morali priti mimo. Bilo nas je 25 v dolžini okrog 500 metrov in okrog 16. ure so partizani na povelje PREMRLA, imenovanega VOJKA, napadli vojaški oddelek, ki je šel mimo. Med akcijo sem jaz, namesto da bi streljal na vojake, vzel na muho PREMRLA in proti njemu izstrelil en naboj ter ga hudo ranil v hrbet,

toda o tem nihče ni sumil, ker so menili, da so ga ranili vojaki. Ko smo ga odnesli nazaj na izhodišče, to je v barako, je umiral okrog teden dni in končno je v nedeljo zvečer okrog polnoči umrl. Naslednjega dne, to je 22., so PREMRLA pokopali kakšnih 500 m od barake, za katero lahko določim mesto. Potem so nas razdelili v skupine od 8 do 10 mož in premestili vsako skupino v svoj kraj. Mojo skupino je sestavljalo osem mož in smo morali oditi proti Sveti Luciji in tedaj smo se v torek, 23. t. m., okrog 14. ure ustavili, da bi si odpočili, v kraju, ki ga ne morem natančneje določiti. Medtem ko so drugi spali in je prišla name vrsta za stražo, sem izbral primeren trenutek in sem pustil vse orožje ter zbežal po gozdovih proti Colu, kjer sem se sam od sebe prijavil 25. t. m. okrog 19. ure zvečer.

Pripominjam, da niso vsi uporniki, ki sem jih videl, oboroženi, ker jim primanjkuje orožja. Imajo štiri strojnice, od katerih je ena težki FIAT, tri pa so lažje, dve italijanski in ena čehoslovaška. Imajo pa dovolj streliva za svoja orožja in tudi nabojev ter ročnih bomb, od katerih so mnoge italijanskega izvora.

Ne vem nič drugega in v potrditev tega, kar sem povedal, se podpišem.«

Zapisnik sta podpisala Matija Srebot in marešalo Giuseppe Romano.

Preživeli borci Vojkove čete, ki so sodelovali v poslednjem Vojkovem boju, izjavljajo, da ni mogoče verjeti Srebotovi izjavi, da bi on streljal na Vojka in ga hudo ranil. Zadel ga je res krogla italijanskega vojaka in ne izdajalčeva. Nekateri celo menijo, da Srebot ni šel z njimi v akcijo in je akcijo opisal na osnovi tega, kar je slišal od borcev, ko so se z nje vrnili. Dvomijo namreč, da bi Vojko dopustil, da bi šel v akcijo novinec, ki je šele pred nekaj urami stopil v partizanske vrste.

Srebot, ki je poznal potek boja in vedel za Vojkovo smrt, se je hotel s takšno izjavo, kot jo je dal na colski in ajdovski karabinjerski postaji, dokopati do ne ravno majhne nagrade, ki so jo italijanske fašistične oblasti razpisale za Vojkovo glavo. Nekateri v Podkraju so že šušljali, da bo Srebotova mati postala bogata, ker bo njen sin dobil od Italijanov precej denarja.

Vendar pa Italijani niso bili tako naivni, kot je menil Srebot. Najprej so hoteli, da jim pokaže partizanski tabor na Brinov grič in nato še Vojkov grob. Pripravili so pohod na Brinov grič, vodila pa sta jih Ludvik Bajc s Črnega vrha nad Idrijo in Matija Srebot. Ko so 7. marca dopoldne prodirali s Črnega vrha, je partizanska zaseda ob cesti Črni vrh—Godovič streljala na Ludvika Bajca, ki se je peljal na kolesu nekaj sto metrov pred italijansko kolono, in ga ubila. O tem je goriški prefekt Cavani drugi dan zelo skopo poročal notranjemu ministrstvu: »Ob 10. uri sedmega tega meseca so uporniški elementi na cesti Godovič—Črni vrh nad Idrijo (Gorica) z rafalom iz strojnice ubili štiridesetletnega Ludvika Bajca, sina pokojnega Valentina, ker so ga imeli za zaupnika italijanskih oblasti.« Italijanska vojska je s streljanjem pregnala partizansko zasedo in prodrla na Brinov grič.

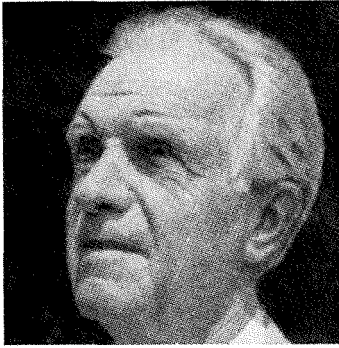
Bivši borec Vojkove čete Alojz Krpan-Aleksander v svojih spominih takole opiše sovražnikov napad na partizanski tabor:

»Okrog 1. ure popoldan dne 7. 3. 1943 so se fašisti s pomočjo Boletovega Matica (tako se je po domače reklo Srebotovim — op. T. F.) priplazili z vzhodne strani nad samo taborišče in iznenada vžgali po sami baraki. V tem trenutku je bilo v baraki nekaj borcev, ki so spali, večje število ljudi pa je bilo v taborišču brez orožja, ker so čakali na odhod še iste noči. Povelje nad vsem ljudstvom v taborišču je prevzel tov. Kajtimir (Albert Jakopič, komandant južnoprimorskega odreda, op. T. F.). Ukazal je, da se umaknemo na zahodno stran taborišča, kjer je bil ugoden položaj za obrambo. Razvila se je huda borba, ki je trajala nekaj ur. Fašisti, ki so napadli iz smeri Klavžarja proti severu, a drugi s Francoske ceste, so bili do zob oboroženi, imeli pa so tudi policijske pse. Ko je bil ugoden trenutek, je tov. Kajtimir izdal povelje za juriš. Fašiste smo odbili in ponovno zavzeli taborišče. V zmedi je ostala strojnica »Fiat« v taborišču. Italijani je niso uspeli odnesti s seboj. Ponovno nam je prišla v roke. V tej borbi so fašisti imeli velike izgube... Brinov grič smo morali

takoj zapustiti, da nas ne bi zopet napadli s povečanimi enotami. Še isto noč smo se umaknili in se pomikali prek Idrijske Bele v smer Tisovca.«

Italijanska vojska je v hajki na Brinovem griču zažgala barako, ni pa našla Vojkovega groba. Matija Srebot namreč ni vedel zanj, ker ni sodeloval pri pokopu. Kaže, da še takrat niso verjeli, da bi bil Vojko res mrtev, kajti šele 10. marca 1943 je vodja specialnega inspektorata javne varnosti za Julijsko Krajino v Trstu Giuseppe Gueli v poročilu o odkritju partizanske tehnike v Gočah v Vipavski dolini, kjer so zaplenili tudi tisk in korespondenco, zapisal: »Po grobem branju nekaterih pisem se zdi resnična novica, ki že nekaj dni kroži in za katero so v teku natančnejša poizvedovanja, da je v spopadu z oddelki kraljeve vojske padel znani tolovajski vodja Janko Premrl.« Tudi potlej, ko so vedeli, da je Vojko mrtev, niso verjeli Srebotovi izjavi, da ga je smrtno ranil on. Zategadelj mu tudi niso dali nagrade, ki jo je razpisal za Vojkovo glavo goriški prefekt Cavani. Dne 5. junija 1943 je Cavani poslal notranjemu ministrstvu dopis štaba divizije »Veneto« z dne 28. maja 1943 glede nagrade za Vojkovo glavo, vendar nam to pismo ni dostopno. Vodja nekega oddelka notranjega ministrstva v Rimu je na prefektov spremni dopis pripisal: »Poročal vodji policije. Je v redu, toda znesek se mora razdeliti samo med družine padlih.« Dne 16. junija 1943 je notranje ministrstvo res sporočilo goriškemu prefektu, da soglaša s predlogom štaba omenjene divizije o izplačilu nagrade za Vojkovo glavo, vendar morajo znesek razdeliti med družine padlih v boju proti partizanom. V osnutku sporočila je bilo še pripisano, naj bi znesek razdelili med družine tistih vojakov, ki so padli v boju, v katerem je bil Vojko smrtno ranjen, vendar so to prečrtali. O kakšni nagradi za Matijo Sreбота ni niti besedice.

Domačini vedo povedati, da se je Srebot nato do italijanske kapitulacije vdinjal italijanski policiji in ji služil za vohljača in provokatorja. Pod nemško okupacijo je bil v domobranskih enotah, baje tudi v postojankah Hotedršica in Ajdovščina. Ob koncu vojne je pobegnil v tujino, kjer je pred dvema letoma umrl.

Zapis

Rdeči signali

Pričevanja

Ivan Maticič

»Rdeči signali« vodijo bralca v zanimiv svet ljubljanske ilegale. Iznajdljivost v odporu proti okupatorju in razkrinkavanju kontrarevolucije, zlasti njenih poskusov razbijanja enotnosti OF slovenskega naroda, kaže na veliko borbenost in neuničljivo ustvarjalno domišljijo Ljubljančanov med okupacijo.

Resnična, zdaj že trideset let stara zgodba o delavcih ilegalne tiskarne Tone Tomšič je živa zaradi neposrednosti, ki jo doživljamo v neposrednih likih Majde Vrhovnikove-Lojzke, Ivana Štreklja-Florjana, Feliksa Pleška-Fiksa in Rudija Buriča. Sedem mesecev — takoj po roški ofenzivi in ob pojavu bele garde — so v neposredni sosesčini italijanske fašistične policije vestno opravljali delo, ki je naporno celo v normalnih razmerah. Vztrajati in tvegati vsak trenutek — to je zahtevalo nečloveške napore. Zato nas značaji, s katerimi se srečamo v knjigi, močno približajo spoznanju, da je resnična moč ljudskih množic v revoluciji v preprostosti in človeški neposrednosti. Zavest pripadnosti svojemu narodu in delovna vključenost v splošni upor je dajala smisel njihovemu težkemu življenju v popolni samoti. Vztrajali so pri delu, ker so vedeli, da jih ljudje potrebujejo, jih imajo radi in jih varujejo. Delo za plemenite ideale je izoblikovalo njihove značaje, prijateljstvo in tovarišstvo...

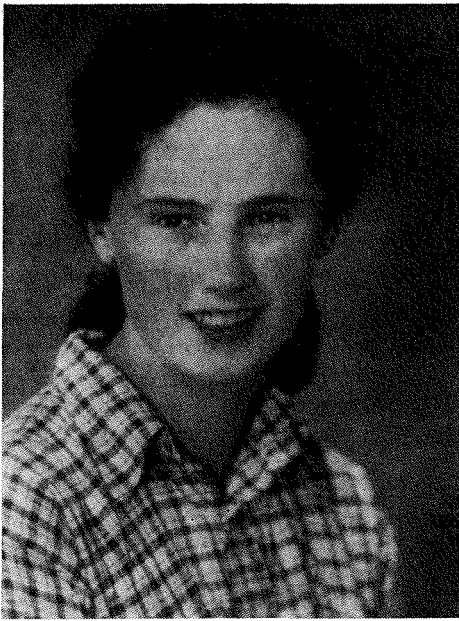
To so misli iz uvoda, ki ga je Franc Kimovec-Žiga napisal h knjigi Ivana Maticiča RDEČI SIGNALI, ki bo izšla v založbi Borec. Objavljamo odlomek iz te knjige.

Na bunker tehnike »Tone Tomšič« je udarila strela z jasnega na dan 22. februarja 1943.

V soboto pred tem je šel Fiks iz bunkerja na oddih. Buro je bil takrat tako »težak« ilegalec, da bunkerja ni smel več zapuščati. Ostal je notri čez nedeljo sam. V soboto pred delopustom mu je prinesla Olga iz knjigovoznice golaž, kruh, sir in svežo vodo. Potem so odšli in zaklenili knjigovoznico. V noči od nedelje na ponedeljek ga je prebudilo neko ropotanje, ko da bi nekdo blizu vhoda v knjigovoznico kopal s krampom. Zjutraj, ko so prišli ljudje v knjigovoznico, jim je povedal, kaj je slišal. Pregledali so vse, a niso našli nič razkopanega.

Zjutraj ob osmih se je vrnil Fiks. Navadno se je zadrževal nekaj časa v knjigovoznici, kjer je malo pokramljal, nato je počasi odšel v bunker. Ta dan se je pa takoj sklonil k skrivnim vratcem in potrkal. Buro mu je znotraj odpahnil. Fiks se je naglo pognal skozi vhod in zapahnil za seboj vratca. Takoj se je pričel preoblačiti. Vtem je že zagorela rdeča luč.

»O, danes smo pa zgodnji!« reče Buro.

Majda Vrhovnik-Lojzka

Fiks malo postoji, pomišlja in reče:

»Čudno, saj sem komaj odnesel pete!«

Ilegalca nista kaj zaskrbljena. Ah, čemu! Signali so vsak dan, brez njih bi življenje v bunkerju ne potekalo normalno, ilegalca bi bila v skrbeh, mislila bi, da je zveza z njima prekinjena ali da so zunaj nanju pozabili.

Buro šepne: »To je pa res prav dobra naprava, ta signal. Toda midva se ga ne strašiva, kajne, Fiks?«

»Kaj neki bi se moglo dogajati,« pripomni Buro malone brezbrizno.

Malo zaskrbljena gledata v rdeči signal. Buro se nasloni k steni in posluša. Iz knjigoveznice sliši italijansko govorico in odmev trdih korakov. Brž šepne Fiksu »Italijani!« Fiksu lije pot s čela. Ugasita belo žarnico in strmita v rdečo, ki strupeno žari. Največja nevarnost! Stroga pripravljenost! Spet prisluhne Fiks na steno. Vsak trenutek bodo odkrili bunker, morata misliti na rešitev! Fiks razvije načrt za beg. Dogovorita se vse do podrobnosti.

Kaj se dogaja zunaj? V knjigoveznici se preriva gruča italijanskih miličnikov, agentov in karabinjerjev, vse je alarmirano. Komandir moli šefu delavnice pod nos neki listek. Baggia ga gleda in zmajuje z glavo. Na listku je zapisano: »Tukaj se zbirajo komunisti! Pazite nanje!« Komandir dopoveduje vodji delavnice, da je bil ta listek ponoči nalepljen zunaj na hišnih vratih. Baggia pomišlja, toda komandir ukaže, naj pri priči vsi prenehajo z delom in se postavijo na sredo delavnice! Zatem zaukaže strogo preiskavo. Najprej telesno preiščejo vse osebje, nato začno podrobno preiskovati delavnico. Komandir sam se loti šefove mize. Takoj pod lepenko na mizi najde značko s srpom in kladivom. Spričo te malenkosti pobesni, visoko dvigne najdeno značko in zatuli:

»Ecco un simbolo dei comunisti! (Glejte, simbol komunistov!)«

»Ecco, ecco!« vpijejo Italijani.

»C'è un nido brigantesco! (Gnezdo zločincev!)« tuli oficir. »Distruggere tutto insieme! (Razbijte vse vkup!)«

Kmalu zatem najdejo listek z zagonetnim napisom: »trinajstič«, policiji dobro znano geslo, ki označuje ime šefa Centralne tehnike KPS.

Ilegalna Tomšičeva tiskarna je bila v dvoriščni stavbi v Šubičevi ulici 3 v Ljubljani, poleg italijanske kvesture. Delovala je od junija 1942 do februarja 1943

Zdaj prično vse od kraja razkopavati in razmetavati. Komandir se zaletava v vodjo Baggia, hoteč zvedeti od njega, kje je ta bunker! Šef ga samo vprašujoče gleda, odkimava, zmajuje z ramo in ponavlja, da ne ve, da mu ni nič znano o kakem bunkerju. Drugi kvesturini so se spravili na delovno osebje in ga izprašujejo, kje se tukaj skrivajo komunisti. Nihče o tem nič ne ve. Kakor šef tako vsi drugi uslužbenci samo skomigavajo z rameni.

Italijani kriče na vse pretege, delovno osebje stoji sredi delavnice; je sicer mirno, toda vsi so bledi, a tudi drhte.

Kako je v bunkerju?

Ilegalca tiščita glavi na steno in prisluškujejeta. Rdeči signal jima strahotno žari. Ne vidita, kaj se dogaja za steno, toda italijansko kričanje slišita, kar jima jasno pove, da jima preti velika nevarnost. Fiks, ki je užil tu notri že mnogo strahu in ga je kolikor toliko pogumno prenašal, je zdaj izredno blede in trese se. Buro zraven njega je videti zlomljen. Čuti se dvakrat udarjen: če bunker odkrijejo, izgubi zatočišče, v katerega se je šele pred dnevi zatekel. Znova bo moral na cesto, ki mu je tako zoprna. Če sploh še pride ven? Se še ne ve, kaj pride iz tega... Italijansko kričanje onstran stene ne pomeni nič dobrega.

Fiks se nenehno ozira na luknjo v stropu, kjer visi njegova edina rešilna misel. Ta luknja mu daje upanje, da se bo dalo življenje morda le še podaljšati. Joj, če bi tega zračnika še zmeraj ne bilo, bi morala ilegalca ponovno seči za pas po tisto drobceno cevko...

Fiks vzame dva revolverja. Roke se mu tresejo, ko ju čisti in polni s krogli. V vsak revolver potisne saržer z osmimi naboji. Zatem postavi na mizo stol, poden pa krpe, da ni slišati niti najmanjšega ropota. Nato se vzpne v gornji prostor nad strojem. Tu pospravi v žepe tajne dokumente, da jih ne dobi sovražnik, ker bi s tem prišli v nevarnost ilegalci, katerim so bili dokumenti namenjeni. Za Fiksa je položaj še težji kot za Bura. Temu gre le za glavo, Fiksu pa za mnogo več, ker pozna vse sodelavce, kurirje in druge ljudi, ki so hodili v bunker, in vse javke, kjer se je zbi-

Ivan Strukelj-Florjan

rala pošta in drug material za tiskarnico. Vse te bo treba obvestiti o vdoru in jih opozoriti, naj ne hodijo v knjigovoznico. Tudi dokumente mora spraviti na varno. Predvsem zaradi vseh teh ljudi morata priti živa iz bunkerja!

»Preobleciva se!« sikne Fiks. »Morava se pripraviti na beg... Za steno se nekaj hudega dogaja...«

»Tudi jaz tako mislim,« prikima Buro.

Z žeblicev na steni snameta boljše obleko in se pričneta preoblačiti.

Fiks je živčno napet, Buro pa je razklan. Edino upanje, ki si ga je zgradil v poslednjih dneh, upanje na znosnejše življenje tu notri, se je pričelo zdaj nenadoma podirati. Ne podira si ga sam, rušijo mu ga Italijani, ki kriče tam za steno. Buro je tako ubog, večer begun, a znova bo moral bežati. Če bo le še utegnili? To je tisto: bega se boji. Oh, ko bi se dalo rešiti bunker, da bi lepo naprej delali.

Kaj se dogaja onstran stene?

Komandir je ukazal svojim, naj prineso krampe. Tem zakrknjenim ljudem, ki nič ne vedo o kakem bunkerju in vse trdovratno tajé, bodo Italijani sami odkrili gnezdo, kjer tiči skrita ilegala in dela policiji preglavice. He, nesramnost brez primere, da se usedejo ti predrzneži okupatorjevi policiji na vrat in ji grizejo tilnik!

»Briganti impertinenti! (Nesramni zločinci!)«

Tiste police, ki zakrivajo steno bunkerja, kvesturini odstranjujejo, šaro z njih razmetavajo. Delovno osebje spreletava mraz, ker pričakuje, da bo zdaj zdaj zagrnelo. Premetači ogledujejo prazno steno, toda o tistem zagonetnem vходу ni nobenega sledu, je popolnoma zglašen s steno. Zatem prislanjajo nanjo ušesa: nič ni slišati.

Prinesli so dva krampa. Zdaj prično z njima grozotno sekati po notranjih stenah.

»So že tu!« sikne Fiks.

Buro se povsem top oprime regala.

Fiks je že dobro pri sebi. Vzpne se pod strop, dvigne pokrov zračnika in previdno pomoli glavo gor skozi luknjo.

Fiks se spusti dol. Ne obupuje še niti ni malodušen.

»Zgoraj ni še nikogar,« sikne. »Niti ni slišati nobenih znakov, da bi skušali od zgoraj vdreti noter.«

Rudi Burič

Bunkanje s krampom je prenehalo.

»Prenehali so!« sikne Fiks. »Pazi, če se lotijo zdaj še najinega vhoda, tedaj morava nemudoma ven!«

»Kam ven?«

»Gor vendar!«

»A če se tudi zgoraj prikažejo?«

»Tedaj — ne vem,« odvrne Fiks in se prime za opasje, kjer je skrita njegova poslednja rešitev...

»Imaš cevko za pasom?«

Buro samo odkima: »Ah, kaj vem...«

Napeti trenutki: bunkanje je prenehalo, kričanja ni slišati več, na vhod še niso pritisnili. Čudno.

Fiks sikne: »Meni se dozdeva, da bunkerja še niso odkrili!«

»Ne?«

»Ker še niso navalili na vhod.«

»Že mogoče. Toda rdeči signal nama še zmeraj sveti.«

Buro reče: »Kaj, če bi malo pokukala skozi vratca?«

»Si znorel?! Dokler ne izgine rdeča luč, se ne smeva nikamor ganiti.«

Kaj se dogaja za steno?

Italijani ženejo prebivalce knjigoveznice na kvesturo. Ker niso marali nič povedati o tem, kar bi hotela policija zvedeti, bodo morali zdaj občutiti, kako zna okupator izvabiti iz ljudi priznanje.

Zatem so se kvesturini poskrili v knjigoveznici. Morda jim pade kdo v pest? In res se nekdo ujame. Noter pride ilegalec Kartaš, ki je prišel že večkrat prej kot vodja te grafične tehnike.

Močno osupne, ko najde knjigoveznico vso razkopano, a nobenega delavca notri. Ozre se na bunker, vhod je še nedotaknjen. Ni mu treba dolgo razmišljati in ugibati o tem, kaj se je moglo tu zgoditi, kajti iznenada se prikažejo iz zakritega prostora Italijani in presenečenega Kartaša popadejo. Je že ujet! Italijani ga takoj preiščejo in pretipljejo od vrha do tal, nato ga šele vprašajo, po kaj je prišel tu sèm?

Ilegalec se v svojem velikem iznenadenju ne more takoj znajti, vendar jim skuša dopovedati, da je prišel vprašat, kako je z nekim naročilom. — S kakšnim naročilom? bi radi vedeli kvesturini. — Pred tedni je prinesel neko knjigo z raztrganim hrbtom, da bi jo tukaj popravili. — Katero knjigo je prinesel? Naj jo pokaže, naj jo

poišče! — Kartaš išče po razmetanih knjigah, katera naj bi bila tista. Italijani ne marajo čakati, da bo nekaj našel, ampak ga vprašajo, kje je bunker? Kartaš jih gleda. — No, tisti bunker, v katerega je hotel pravkar iti, tako mu pojasnjujejo Italijani. — Kartaš skomigne z ramo in reče, da ne ve nič o bunkerju. Še naprej mu prigovarjajo, naj jim pove, da ne bo imel sitnosti. Vse zaman, Kartaš jim nič ne izda. Nato ga odženo v sosesčino, na kvesturo.

V knjigovelnici počakajo kvesturini še nekaj časa, da bi se še kdo ujel. Ker nikogar več ni, se odstranijo, zapro vrata in jih zapečatijo.

Ilegalca sta edina še tu — in sta pošteno zapečateni od te spodnje strani. Sama tičita v svojem bunkerju in še zmeraj ugibata, kaj je zunaj. Rdeča luč jima še zmeraj sveti ob popolni tišini notri in zunaj. Kaj neki vse to pomeni? Nenehno poslušata na stenah. Fiks se kdaj pa kdaj vzpne k stropu, kjer poslušata skozi luknjo, če je zgoraj kaj sumljivega. Nič. Ta molk jima je neznošen.

Končno se splazi Fiks skozi luknjo gor ven v podstrešje in previdno pokuka pri oknu, če se ne pripravljata spodaj na dvorišču kaka gruča Italijanov z lestvo. Ne, nikogar ni videti spodaj.

Fiks se spusti nazaj dol. Nekaj mrmra in zmajuje z ramo. Buro čepi na tleh in ga vprašujoče gleda.

»Sumljivo je, zelo sumljivo,« sikne.

»Jaz tudi tako mislim,« prikima Buro.

Fiks se zagleda v vratca spodaj in nekaj pomišlja. Italijani so najbrž nastavili past, si misli. Knjigovezi gotovo niso več gospodarji knjigovelnice. Ker če so Italijani odšli in so knjigovezi sami ostali notri, bi že davno ugasili rdečo luč. Ker pa ta še zmeraj sveti, je možno, da so Italijani še tu, kjer pazijo in poslušajo, ves svoj ogenj in bes. Če Fiks vratca še tako potihno odpre, bodo planili — in tisti hip bo bunker izgubljen, prežuni bodo nasuli ob steno bomb. Ilegalca ne bosta več utegnila splezati gor ven skozi strop.

Fiks razmišlja dalje. Ako je vse odšlo in je knjigovelnica prazna ali zaprta, tedaj ilegalcema v bunkerju preti smrt od glada. Ako ni zaprta in stražijo notri Italijani, tedaj bosta prav tako poginila. Saj najbrž prav to hoče kvestura. Edino upanje jima še ostane odprtina v stropu.

Le kaj bi bilo, če strop še do danes ne bi bil prebit? Ob tej misli Fiksa spreleti mrz. Morala bi tu notri poginiti od lakote ali pa bi se zadušila. Vseh teh skrbi sta rešena, v stropu je njuno upanje.

Fiks se z novo spodbudo ozira tja gor. Čaka, poslušata. Končno se odloči. Stopi okoli stroja, kjer pospravi še neke tiskovine. Potem sikne tovarišu:

»Buro, pripravi se, greva!«

»Kam?«

Fiks pokaže s prstom: »Tja gor, ven!«

»Ven? Prav.«

»Vzemi si suknjo in kar še imaš! Pazi, da ne pustiš tu kaj takega, po čemer te lahko izsledijo!« Fiks pogleda na uro.

Buro vpraša: »Koliko je ura?«

»Pol desetih.«

»Dopoldne?«

Fiks si pokrije kapo, se vzpne na regal, odvijeta oziroma ugasi v stropu rdečo žarnico in prižge belo. V aktovko si zbaše pošto tehnike in važne dokumente, ki so jih bili natisnili. Nato si sname z žebelja suknjo, se dvigne k zračniku, privzdigne pokrov, spravi gor skozi odprtino svoje stvari in Burovo suknjo, pomaga Buru in ga spravi gor ven. Nato se spusti Fiks dol, ugasi luč, se vzpne nazaj k odprtini in se splazi še sam skoznjo. Odprtino zopet s pokrovom zapre.

»Tako, zdaj sva zunaj,« sikne Fiks.

»Da, zunaj sva,« prikima Buro, »toda zdaj naju šele čaka prava trnova pot.«

»Če bo samo trnova, jo bova že predihala,« doda Fiks.

Feliks Pleško-Fiks

Splazi se k oknu, previdno pogleda dol. Potem okno na pol odpre, da lahko natančneje pregleda položaj pod oknom. Nikogar ni spodaj, a vreme je precej megleno.

»Morda bo nama sreča mila,« šepne.

»Zraven se spravi še Buro, pogleda dol in se kar zdrzne:

»Joj, kako je globoko! Če skočiva dol, si lahko polomiva noge!«

»Priti morava dol, se bova morala pač previdno spustiti.« Tako govori Fiks. Glas mu drhti, telo mu drhti, ves je živčen. Zdaj jima gre za končni skok: v življenje — ali v smrt! Do tu sta imela srečo, iz zapečatenega bunkerja sta ušla brez ovir. Kako bo naprej, je veliko vprašanje.

Z okna opazita skozi meglo dva karabinjerja s psom, ki stojita v Nunski ulici in gledata naravnost proti oknu, kjer ilegalca opazujeta. Ali gledata karabinjerja proti njima slučajno ali morda že vesta, da se tu skrivata ilegalca? Megla, ki bi lahko varovala njun beg, se dviga — in beguna postajata nestrpna. Stražarja stopata zdaj dol po ulici in izgineta.

Ze se hočeta ilegalca pripraviti na skok skozi okno, kar pride spodaj na dvorišče ravno pod okno neka gospodinjska pomočnica stepat preprogo. Zopet morata čakati in žalostno gledati, kako izginja megla.

»Ah, ta megla bi bila nekaj vredna,« zavzdihne Fiks. »Ob tej megli bi morda le prišla srečno ven.«

»Kam se pa pride od tod?« vpraša Buro.

»Bova že videla — kjer ne bo straže. Suknjo si obleciva in čevlje si obujva, ker ni časa, da bi tu visela. Dobro si zapniva gumbe, da naju ne bo suknja ovirala. Še nekaj: če si bova pri skoku kaj poškodovala noge, tedaj morava zatajiti vse bolečine in se nemudoma nekam zavleči, da ne prideva v pest Italijanom! Revolver si stisniva v rokav!«

Buro je bled. Ni malenkost skočiti tako globoko.

»Če si polomiva noge, naju najdejo Italijani!«

»Ne smejo naju dobiti! Proč morava, četudi se plaziva po vseh štirih! Moraš paziti sam, da si jih ne polomiš!«

Buro je ves iz sebe. Z nenehnim beganjem si je do danes le rešil življenje. Še je na nogah, še živi. Zdaj stoji tu morda pred poslednjim skokom. Če si polomi noge, si vzame tisto cevko, ki jo hrani nekje v žepu. Brž si prične stikati po žepih.

Fiks je prožnejši, ne bo si polomil nog.

Iztepalka s preprogo je medtem odšla.

»Zadnji čas je, da se spustiva!« sika Fiks. »Ti greš naprej! Pazi, kako se boš spustil dol! Usedi se na okno, sede se zasukaj k steni, z rokama, s prsti rok se oprimi okenskega okvira, spusti noge, roke in glavo tišči k steni. Z obema rokama, to je z dlanmi, se tesno drsaj ob steno, da si s tem nekoliko zadržuješ in oslabiš težo padca na tla! Ko boš na tleh, ti spustim aktovko! Ujemi jo, potem pa izgini na levo, k hiši!« Fiksu vro pene na usta od samega sikanja. »Pazi, na prste se spusti na tla, to je važno, na prste, da si ne polomiš nog! Revolver si tišči v desnem ro-kavu!«

Fiks mu pomaga na okno in ga dokončno pripravi za skok. Buro se spusti, se podrsa ob steni — in prileti na rob med betonom in gramozom ter si pri tem poškoduje desno stopalo. Toda ne utegne, da bi se vdajal bolečini. Takoj se pobere, ozre se gor in iztegne roke, da ujame Fiksovo aktovko. Skozi rahlo meglico vidi Fiksove roke, nato pa aktovko, ki jo je Fiks spustil.

Aktovko si dene pod pazduho in gre počasi ob robu hiše prek dvorišča, desna noga mu za spoznanje kleca. To ga ne moti, srečen je, da je skočil na trdna tla, iz groba v življenje. Tu je dvorišče stanovanjske palače Pokojninskega zavoda na vogalu Nunske in Valvasorjeve ulice. Na to dvorišče so zasukana tudi okna italijanske glavne policije.

Brž zatem zdrsi še Fiks z okna in v hipu dohiti Bura. Pobeg sta ilegalca srečno izvedla. Fiks ni niti pozabil pred odskokom zgoraj zapreti okno za seboj. Ko je visel z rokami na okenski polici, je potegnil vrstico, ki jo je že prej napeljal, in je z njo zaprl okensko krilo.

Gradivo

Na Loško dolino ne sije sonce

Spomini

Ferdo Godina

Začutil sem svojo moralno dolžnost. Vedno sem želel od drugih, da naj v dejanjih pokažejo, kaj so. Mrzil sem ljudi z dvojnimi obrazom, z enim, ko je življenje prijetno in z drugim, ko pridemo v tegobe.

Preblisnil me je grenak občutek. Kaj če se ne vrnem?

Toda šel sem. Bilo je več kot uro hoda s hriba v dolino. Prišel sem k ljudem, hodil od enega do drugega, ta je kopal cesto, drugi podiral smreke. Pozno v noč sem se vrnil.

Naslednjega dne smo prišli v taborišče Srečkovega bataljona, ki se je umikal pred fronto s Kureščka in je že prišel do Bele vode nad Loškim potokom. V bataljonu je bilo živahno, čeprav se je ljudem poznala teža umika, kar da vsaki vojski svoj pečat. Srečko je bil zaskrbljen, tako tudi drugi. Veliko skrb sem opazil tudi na obrazu Polaka-Stenjke in Janeza Hribarja, ki sta bila v Srečkovem taborišču. Dali so povelje, naj se enote razdelijo na majhne skupine, ki naj se posamezno prebijejo skozi fronto, kakor se bodo pač mogle. Tako so prejšnje vojaške formacije razpadle.

Vodstvo v taborišču se je odločilo, da nekaj vojske, aktiviste, zdravnike in bolničarsko osebje pošlje čez Travno goro na Kočevsko, saj je bilo mnenja, da bo Rog le najboljše zatočišče. Poveljniški kader in precej vojske je ostalo še nad Belo vodo.

Po našem odhodu so Italijani kmalu zasedli Loški potok. Srečkovo taborišče je bilo izdano. Italijani so se priplazili do stražarja, ga zaklali in nato napadli taborišče. Takrat je bil Srečko ranjen, kot sem že omenil. Žejen je prosil Skoka za vodo, in sicer tako, da je željo napisal na listek, ker ni mogel več govoriti. Ta listek je Skok shranil. Ko je po napadu na taborišče prišel iz Bele vode z enoto za nami na Kočevsko, je listek, na katerem so bili še sledovi Srečkove krvi, izročil meni. Naročil mi je, naj ga po osvoboditvi dam v Štrigovi Srečkovim domačim, češ, da visi življenje njemu kot vojaku tudi na nitki. Listek sem v zadregi vzel, toda v treh letih, ki sem jih še prebil v partizanih, sem ga izgubil.

Ne vem ali je bilo to še v taborišču nad Belo vodo ali pa že v Glažuti, ko je Smeli neko jutro agitiral med borci, naj gredo z njim na Primorsko. Opisoval je prednosti Primorske za obstoj in za boj proti Italijanom. Nekateri fantje so se mu priključili, posebno pa borci s Primorskega, ki so bili prej v Zidanškovem bataljonu. Ti so Smelemu odpirali možnost za boj, ker so poznali Primorsko.

Smeli je končno zbral enoto, toda Italijani so jo že na Javornikih razbili, saj so imeli tam zbran cel korpus vojaštva proti partizanom, ki bi se skušali med roško

ofenzivo prebiti in umakniti na Primorsko.* Smeli je padel že 1. avgusta pri Mrzlem studentcu.

Ohranil sem ga v lepem spominu. Po vojni sem slišal, da ga nekateri kritizirajo. Vendar ga jaz ocenjujem glede na svoja srečanja z njim in lastne izkušnje. Filozof res ni bil. Njegova težka in tudi nemirna mladost ga ni vodila k filozofiji, kakor je mogoče druge, ki ga kritizirajo. Res pa je, da je s svojim junaštvom in tudi darom za vojskovanje bil takrat OF zelo potreben, bolj kot filozofi. Saj brez požrtvovalnih in junaških fantov, kakor je bil, ne bi izbojevali zmage. Smeli je bil, vsaj tako jaz mislim, eden izmed prvih in največjih junakov na Notranjskem.

VII

Prišli smo na Kočevsko v Stari log pod Rogom. Tu je teklo življenje še idilično. Mesarji so klali živino, delali klobase, intendanti so se šli kot vedno vsemogočneže. Pisalni stroji so ropotali. Mi, ki smo prišli pred požigi in klanjem z Notranjske, smo sicer prinesli s seboj vznemirjenje, vendar je življenje v Starem logu bilo preveč vabljivo, da bi se ljudje lahko zavedali pravega položaja. Vse, kar smo videli, je bila varljivost trenutka, kajti že jutri bo mogoče Stari log požgan in kdo naj ve, kateri izmed teh, ki je danes tu tako vsemogočen, bo jutri še živ.

Kljub vsemu je Rog dajal tudi nam občutek varnosti, saj smo vedeli, da je na njem politično in vojaško vodstvo. Gledali smo v tem neko posebno moč.

Vendar se je po našem prihodu kaj kmalu izkazalo, da je tudi Rog negotov. Dobili smo namreč povelje, da se prebijemo skozi fronto spet nazaj na Mokrc in Krim, torej na ozemlje, na katerem je ofenziva že prečesala gozdove in kjer je bilo naše prejšnje področje dela in operacij.

Povelje v vojski ima čudno moč. Če bi nam bilo dano na voljo, da se prebijemo skozi fronto, za katero niti nismo vedeli, kje je, bi se najbrž za to nihče ne odločil, ker bi imeli stvar za preveč tvegano. A zdaj, ko je padlo povelje, da je treba nazaj na Mokrc, se mi je zdelo naenkrat vse mogoče. Človek je kar verjel v to, da se bo prebil in da sta Mokrc in Krim mogoče varnejša kot Rog. Vedno in povsod je šlo najprej predvsem za življenje. Vsakemu, brez izjeme.

V nekaj urah je bil iz tistih, ki smo prišli z Notranjske, sestavljen nov bataljon krimskega odreda. Za komandanta je bil postavljen Ferdo Skok, ki se je po razbitju Srečkovega bataljona na Beli vodi umaknil za nami na Kočevsko.

Odrinili smo po praznih kočevskih vaseh na dolgo pot nazaj na Mokrc, o katerem smo lahko samo upali, da nam bo dal zavetje, v čemer pa smo se varali. Tisto leto je sadno drevje dobro obrodilo. Jablane in slive so bile polne. Sadja smo si med potjo lahko nabrali, kolikor smo hoteli.

Z našim bataljonom je šel na Mokrc tudi namestnik komandanta glavnega štaba Aleš Bebler. Ustavili smo se blizu vasi Žvirče, ki je bila še obljudena. Za ta oddih je bil pripravljen miting, ki je imel zanimiv političen značaj. Bataljon naj bi dobil tu novo orientacijo, saj je stal pred velikimi vojaškimi preizkušnjami, ker se bo treba bojevati v povsem novih okoliščinah, kakršnih še nismo bili vajeni. Politična orientacija je bila za vse nas potrebna, saj smo vedeli, da bo za fronto začetek političnega dela v težkih okoliščinah.

Bebler je prepričljivo govoril o našem nadaljnjem delu in boju proti okupatorju. Optimistično je prikazoval naš položaj. Prebijanje skozi fronto nam ne bo delalo težav. Na mitingu je nastopil s svojo kulturniško skupino tudi Ivan Rob, vendar ni šel z nami, ampak je ostal na Rogu, ki so ga Italijani že obkoljevali.

Na mitingu pri Žvirčah je bila tudi moja poroka z Zoro. »Obred« poroke z izjavo na listu, strganem iz šolskega zvezka, in s podpisi poročencev ter prič, med katerimi je bil tudi Bebler, je opravil komisar Gregor. Zelo resno nama je pred vsem bataljonom dajal napotke za življenje in zraven še poudaril, da je tudi ta

* Ustne podatke je avtorju spominov dal Tone Avsec.

Travnik v Loškem potoku, požgan med ofenzivo na Rog proti koncu julija 1942

poroka znak normalizacije našega življenja. Pred nama je bilo »poročno potovanje«, seveda potovanje v neznano. Zelo možno je bilo, da bi se še isto noč za oba za zmeraj končalo.

Proti večeru smo odrinili proti italijanski bojni črti, ki naj bi bila po mnenju štaba bataljona in vodičev-domačinov vzdolž železniške proge med Ribnico in Velikimi Laščami. Napetost je vsako uro naraščala. Moreče vzdušje je začelo prevzemati ljudi.

Ceprav je bil bataljon povečini sestavljen iz borcev, ki so se že udeleževali bojev z Italijani, vendar kakega hujšega boja ob prebijanju ne bi vzdržali. Ti borci so bili zbrani iz različnih bataljonov krimskega odreda, ki trenutno najbrž niti ni obstajal. Poveljstvo bataljona je bilo novo in z borci še neuglašeno. Najslabše pa je, če vojak ni uglašen do najmanjših odtenkov s poveljnikom. Te spremembe so vplivale na bojno moralo našega bataljona, ki je v roški ofenzivi prvi skušal prebiti italijansko fronto in priti nazaj na svoje prejšnje položaje. Razen tega so na moštvo slabo vplivale grozljive vesti, ki so le prodrle k nam iz notranjskih vasi, iz katerih so bili povečini fantje našega na novo ustanovljenega bataljona.

Zato je bila noč težka in polna mučnih pričakovanj. Lahko bi se zgodilo, da bi nas enote italijanske vojske obkolile in uničile.

Začelo je rositi. Gošča, po kateri smo se bližali progi, je bila polna grmovja. Mir, prekleti mir. Predhodnica je nekje spredaj pazljivo tipala. Včasih smo morali stati uro nepremično na mestu, nato se premakniti korakoma naprej, pa spet nazaj na prejšnje mesto ali pa še bolj nazaj.

Šele ko je napočila zarja, smo se približali progi. Nekaj bo treba storiti. Bližal se je dan. Takrat je padlo povelje: čez progo. Vsako čakanje bi lahko bilo za nas še bolj usodno.

Hiteli smo čez progo, ne da bi naleteli na enega samega italijanskega vojaka. Iz bunkerjev ob progi, čudno, niso streljali na nas. Mogoče nas niso začutili. V ti-

stih dneh so Italijani enote pregrupirali in ob progi je v tistih urah k sreči nastala vrzel.

Precej časa smo hodili po hostah v smeri Mokrc in rekli so, da ni bil daleč vstran Turjak. Po neprespani noči smo se ustavili. Štab je zaščitil naše taborišče, popadali smo po tleh in pospali. Nismo dolgo spali, ko so nas zbudili rafali iz brzostrelk, ki so klestili smreke nad nami. Štab bataljona se v tistih prvih trenutkih ni dobro držal, boljše borci. Takoj so se uprli italijanski patroli, ki je nalezla na nas. V prvih trenutkih komandant bataljona ni prevzel poveljevanja. Zaradi tega ga je Bebler ostro kritiziral. Končno ga je odstavil, novi komandant je postal neki Kovač, zdi se mi, da je bil doma iz Preserja, za komisarja pa sem bil postavljen jaz.

Prišli smo na Mokrc. Tu smo imeli posvetovanje, na katerem je Bebler odločil, da bataljon nadaljuje pot na Krim. Dogovorili smo se z njim za javko na Mokrcu, na kateri naj bi s Krima iskali zvezo.

Bebler je z močno patrolo odšel proti Kočevski, bataljon pa se je premaknil proti Kozlovim stenam na zahodni strani Mokrc. Blizu Kozlovih sten naj bi se spustili do Iške, jo prekoračili in odšli na Krim.

Na dogovorjeni javki na Mokrcu nismo pozneje ne z Beblerjem in ne s kom drugim dobili zveze, čeprav smo s Krima to poskušali. Bebler se na Mokrc v tistem obdobju ni več vrnil.

Šli smo proti Iški. Toda že med potjo smo slišali strele v smeri, kjer smo prenočili. Italijani so našo prisotnost v teh krajih začutili in so takoj predrzno hajkali na Mokrc, da bi nas odkrili. Vodili so jih belogardisti.

Med ofenzivo in po njej se je namreč pod vodstvom Italijanov osnovala bela garda. Natančnejše novice o dogodkih za fronto smo zvedeli od nekega majhnega, čokatega aktivista. Nanj smo naleteli na Mokrcu. Po mnogih vaseh je bela garda ustanovila svoje postojanke. Tako smo dobili novega in hudega sovražnika. Beli so posebno med ofenzivo povzročili mnoga izdajstva, klanje in požige, kar je na mnoge borce v naši enoti delovalo vedno bolj porazno. Upadal jim je pogum in usihala vera v zmago. Postajali so malodušni in začeli so naskrivaj zapuščati enoto.

Nedaleč od Kozlovih sten smo končno prišli na rob ozke doline, kjer je nekje globoko pod nami tekla Iška. Nasprotni rob doline, ki je bil že na Krimu, se nam je zdel tako blizu, da bi ga lahko z roko dosegli. Nikoli se mi še ni zdela pokrajina tako varljiva kot takrat.

Sonce se je že precej nagnilo. Nam se je zaradi take bližine Krima vrnila dobra volja. Spominjam se mladih deklet, ki so bile v enoti, da so čebljale in se smejale. Med njimi je bila najbolj živahna in glasna Majda Šilc, poznejša junakinja iz Šercerjeve brigade. Leta 1943 in 1944 sem vodil Višjo skojevsko šolo pri PK SKOJ na Rogu. V to šolo so proti koncu 1943 poslali iz brigade tudi Majdo, ki je bila takrat že sekretarka bataljonskega ali mogoče celo brigadnega komiteja SKOJ v Šercerjevi brigadi. Najinega srečanja v šoli na Rogu sva se oba razveselila in sva rada obujala spomine na čase, ko smo bili na Mokrcu in Krimu.

Čeprav nismo vedeli, kaj nas čaka na oni strani Iške, smo se Krima vendarle veselili. V tistih časih nam je vsaka sprememba, pa naj je bila še tako negotova, pomenila olajšanje. Mogoče je le kje varnejši kraj, kjer bi si opomogli, kjer bi se do sitega najedli, se uredili in prišli k trdnejši zavesti, če že ne k taki, kakršna je bila v nas pred ofenzivo.

Spustili smo se v dolino. Več smo drseli kot hodili. Čeprav se nam je zdelo, da bomo igranje prišli do Iške, smo se zmotili. Ko smo se v potoku napili, smo se začeli vzpenjati. Včasih je bilo treba celo preplezati strme skale. Med vzpenjanjem smo bili včasih vsi potni in zadihani. Nahrbtniki, vreča in orožje so nas hudo ovirali. Nenekrat šine iz skale nek čuden plazilec Zori v lice in jo piči, nato pa izgine. Vse se je zgodilo v sekundi.

Morilci so bili iz enote tenenteja Chiodija — smrt partizana na Mlaki nad Starim trgom v Loški dolini

Zori je začelo lice takoj otekati. Ko smo prišli na vrh, je na eno oko le še malo videla. Vendar hujših posledic ni bilo.

Sonce je zašlo, ko smo prišli na Krim. V bližini roba doline smo našli za kamion sanitetnega materiala in soli. Vse je bilo najbrž zvrnjeno ob gozdni poti. Sol je bila zelenkasta. Prepričani smo bili, da so jo Italijani zastrupili. Med ofenzivo so ta material, ki je prišel gotovo iz Ljubljane, Italijani uničili. Nismo se ničesar dotaknili, čeprav nismo imeli ne soli in še manj sanitetnega materiala.

Taborišče smo si napravili v gostem grmovju. Bilo ni niti senca prejšnjih partizanskih taborišč, razgibanih in urejenih. Ne spominjam se, da bi imel kdo izmed nas šotorsko krilo. V začetku si nismo napravili niti šotorov iz smrekovih vej.

Naše vrste so se nadalje redčile. Čutilo se je vedno bolj malodušje, posebno pri borcih z Blok, Iga in iz vasi okrog Turjaka. Kar niso več verjeli, da si bo partizanska vojska spet opomogla in da bomo končno le zmagali. Naš položaj v negotovih gozdovih se jim je zdel brezizhoden. Zapuščali so enoto, se doma skrili ali se celo javili Italijanom. Zjutraj, ko smo vstali, smo bili večkrat presenečeni, da je ponoči izginil tak, za katerega ne bi slutili. Težko nam je bilo, da so odhajali z orožjem. Prav slabo se je izkazala skupina Ižancev. Odšla je z orožjem in se predala Italijanom. Ti so jih nekaj časa razkazovali po Ljubljani, nato so jih postrelili.

V tistih časih na Krimu beseda ni imela skoraj nobene vrednosti več. Življenje je iz dneva v dan prinašalo večje probleme.

Zdaj si bil sam, čisto sam. Tudi po Krimu se je pojavljala italijanska vojska.

Dva dogodka bi opisal iz tistih časov, ker sta mi ostala še posebno v spominu.

Zelo smo bili lačni. Po krompir so hodili fantje na njive na Planinci, v vasico, ki so jo Italijani izselili. Tja je pot dobro poznal štirinajstletni fantič, ki je bil na Planinci za hlapca. Krompir smo jedli neslan in nezabeljen. Nekateri so nabirali polže in jih v porcijah kuhali ter jih jedli s krompirjem.

Nekoč smo taborili nekje nad Preserjem, v katerem so Italijani imeli enoto in dva topova. Patrola, v kateri je bil Miro, prijeten, korajžen fant, nam je prinesla novico, da nek možakar pase v bližini krave in telička.

Telička bi patrola najraje naskrivaj vzela in ga privedla v taborišče, pa se je bala, da bi storila s tem politično napako.

Sklicali smo sestanek in preresetali vse o naši pravici, če ga smemo vzeti ali ne, če je možakar bogat ali revan, če je za partizane ali proti njim, posebno pa je bil za nas problem, ali naj mu povemo, da mu bomo telička vzeli, ali naj ga vzamemo naskrivaj.

Odločitev je nazadnje padla. Bili smo preveč lačni, da bi se na kaj ozirali. Telička je treba vzeti in to skrivaj.

Miro in še eden izmed fantov sta odšla in po dolgem opreznju izkoristila trenutek, ko možakar ni bil pozoren na živino in se je teliček pripasal med grmovje. Skočila sta, ujela telička in v naše veliko veselje sta ga vsega zbezanega privedla v taborišče.

Kaj sedaj? Streljati ga nismo hoteli, ker bi nas Italijani slišali. Dolgega noža pa nismo imeli, da bi ga zaklali. Zato so se fantje odločili, da ga bodo mahnil s skalo po čelu in ga tako najprej omamili. A revček je zdaj začel tako tuliti, da bi bilo mnogo bolje, če bi ga ustrelili. Ko so ga končno le spravili ob življenje, smo s pipci začeli rezati kose mesa. Vsak ga je sam pekel na ognju, kakor je vedel in znal. Kar nam je mesa ostalo, smo ga spravili v globačo med skale za še slabše

Goreče vasi med poletno ofenzivo leta 1942 v Loški dolini

Italijani med roško ofenzivo niso samo ubijali in požigali, temveč so tudi izropali pridelke po njivah partizanskih družin

čase. Po tistem so mnogi zboleli, kajti meso so jedli na prazen želodec in napol surovo.

Drug primer, ki mi je ostal v spominu, se je končal drugače. Slabo za nas. Taborili smo nad cesto, ki pelje s Preserja na Rakitnico. Iz studenca, ki je bil na zahodni strani Krima nad Preserjem, nismo hoteli nositi vode, ker nismo vedeli, če je v njem voda zastrupljena in tudi zasede so Italijani radi postavljali ob njem. Zato smo vodo za kuhanje zajemali iz luž na gozdnih ozkih in kotanjastih kolovozih.

Naš stražar je nekega dne zalotil kmeta iz Rakitnice, da je pripasal krave skoraj v naše taborišče. Nismo vedeli, ali je kmet taborišče začutil ali pa je mislil, da je naletel samo na patrolo. Ko ga je stražar odpravil, smo našli na kolovozu precej kravjih sledov in tudi vodo iz luž so nam krave skoraj vso popile.

Nekateri so bili za to, da se premaknemo, drugi spet, da ostanemo, češ da kmet taborišča ni videl. Odločili smo se, da gre Kovač z večino proti sv. Ani, jaz pa sem z nekaj fanti ostal v taborišču, da počakam na patrolo, ki smo jo poslali na Mokrc, nato pa se tudi mi premaknemo za njimi. Če bi se vsi premaknili drugam, bi nas fanta, ki sta šla čez Iško na Mokrc, morala iskati po Krimu. V taborišču je ostal Sulc, Ljubljčan in še eden izmed fantov, ki je bil doma s Primorske.

Z Zoro sva kakih trideset metrov od taborišča sedela na soncu, ki je prodrlo med smrekami na gozdna tla. Tam sva se pogovarjala. Če je takrat človek imel le trenutek miru, je razmišljal o tem, kako bo, ko bo vojne konec. Kakšno bo takrat življenje. Jaz bom dobil službo, sem sanjaril. V stari Jugoslaviji sem bil brezposeln, ker me kot komunista niso nikjer sprejeli v službo. Prehranjeval sem se s honorarji od novel, ki sem jih pisal v Sodobnost, Ljubljanski zvon in Modro ptico. Honorar je bil komaj tolikšen, da sem se oblekel in imel za hrano. Po osvoboditvi bom imel službo. Z Zoro sva dalje sanjarila. Nisva vedela, da so se prav med tem najinim sanjarjenjem po cesti od Preserja proti Rakitnici pod hribom, kjer

smo imeli taborišče, ustavili kamioni Italijanov. Še zdaj ne vemo, ali nas je izdal kmet, ki je pripasal krave do taborišča, ali so Italijani s ceste opazili dim, ker sta fanta v taborišču rahlo kurila.

Italijani so se z zavihanimi rokavi, razoglavi vzpenjali v hrib in so se neopazno priplazili v taborišče s tiste strani, kjer smo imeli ogenj. Zaslišal sem govorjenje. Zazdelo se mi je sumljivo. Vzdignil sem glavo in pogledal v taborišče. Nudil se mi je strašen prizor. Eden izmed Italijanov je meril proti ognju, za njim pa so vreli drugi italijanski vojaki. V naslednjem hipu je počil strel, nato še drugi.

V prvem hipu sem skočil pokonci in napravil dva tri skoke proti hosti. Tega si še danes nisem odpustil, da sem pustil Zoro, saj fante reševati s pištolo, ki sem jo edino imel pri sebi, ni bilo mogoče. V naslednjih trenutkih skočim nazaj. Zora je bila že pokonci. Pograbim jo za roko in naglo stečeva v hosto. Nahrbtnik je ostal v taborišču. V njem sem imel zemljevid, na katerem sem sproti zaznamoval pot iz Loške doline na Kočevsko in s Kočevskega na Krim. Razen njega sem imel v nahrbtniku še steklenico medu za najhujše čase in zbirko črtic. Teh črtic Italijani seveda niso nikoli izdali, brali pa so jih najbrž z veliko pazljivostjo in natančnostjo.

Za orientacijo imam dober občutek. Čeprav Krima nisem poznal, sem nekako določil kraj, kjer se bosta dva ali trije vračali s hrano v staro taborišče. Res sva jih z Zoro prestregla. Okrog taborišča so po napadu Italijani postavili močne zasede. Oba naša fanta pri ognju so ujeli in so ju nameravali takoj ubiti, a sta se izgovorila, da sta bila prisilno mobilizirana. Bila sta namreč med tistimi v transportu za Italijo, ki so jih naši na Verdu spomladi rešili. V tem sta imela srečo.

Patrolo, ki smo jo poslali na Mokrc, nismo mogli obvestiti, da so v taborišču Italijani. Ko sta se vrnila v obkoljeno taborišče, se jima je zdelo čudno, da je bilo taborišče popolnoma prazno, na smreki pa sta našla pritrjen listek, na katerem so Italijani vabili »Markusa«, naj se jim preda na Rakitnici. Puške so kmalu zapokale, fanta pa sta se srečno umaknila iz taborišča. Le eden je bil ranjen v prst na roki. Čez nekaj dni sta nas na Krimu našla.

V tem času smo srečali Vandka z nekaj partizani. Zdi se mi, da je bil pred ofenzivo komandir v eni izmed čet v bataljonu krimskega odreda. Vandek ni kazal volje, da bi se združili.

Tisti časi na Krimu so bili težki. Mogoče še težji kakor 1944 in 1945 v Prekmurju, ko sem prišel tja in smo bili za nemško in madžarsko fronto, ki je tekla nekje pri Kaniži. Res, da je bilo takrat v Prekmurju nabito polno policije in vojaštva, ki so se umikali pred rdečo armado in se skoraj nismo mogli ganiti, ne da bi trčili nanje. Toda v zadnjih mesecih vojne smo vedeli, da je svoboda pred vrati, brezžično smo dobivali od glavnega štaba navodila za boj in s tem tudi moralno oporo.

Na Krimu smo bili skoraj ves avgust popolnoma odrezani in prepuščeni samim sebi. Ta odrezanost je bila najstrašnejša. Življenje je iz dneva v dan prinašalo hujše probleme tudi med nami samimi. Ofenziva na Rog je pretrgala dotok navodil za delo, ki smo jih prej redno prejemale.

Prvi stik smo dobili z Janezom Hribarjem, ki je prišel na Krim. Med ofenzivo se je umikal pred italijansko fronto s skupino 15 ljudi po kočevskih gozdovih.* Na Krim je prinesel razveseljive novice, da se naše enote spet zbirajo in na novo organizirajo.

Življenje polno upov se je spet vrnilo. Zbiranje partizanov je bilo na Mokrcu. Ob robu Krima, posebno pri Črni vasi na Barju pa je bilo živahno zaradi zvez z Ljubljano.

Zapustil sem vojaško enoto in se dogovoril s Hribarjem, da se vrnem na politično delo. Spet sem odšel v Loško dolino in Loški potok, meni tako drage kraje.

Toda kaj sem našel tam? Pogorišča, smrt. Ljudje, ki so ostali živi, so bili preplašeni.

* Ustna izjava Franca Kramarja-Simna avtorju spominov.

Zloglasni in vsem ljudem dobro znani zločinec tenente Chioldi (na levi) ropa živino pred Tišlerjevo hišo v Markovcu med italijansko ofenzivo poletni 1942

Kaj so napravili Italijani z Babno polico, ki sem jo v Loški dolini videl kot prvo izmed opustošenih vasi. Kakšna je bila zdaj Babna polica, kjer so živeli tako dobri ljudje. Samo kapelica je še imela streho, drugače je bila vas popolnoma požgana. Gole in ožgane stene so strmele v nebo. Med temi razvalinami ni več živel niti en človek in niti ena žival. Vse ljudi so odpeljali v internacijo v Italijo in mnogi se od tam niso več vrnili.

Podobno je bilo v vaseh v Loški dolini. Tam niso bile sicer vasi popolnoma uničene, toda mnogo ljudi so med ofenzivo pobili, mnogo pa so jih odpeljali v internacijo. Ko sem gledal Loško dolino s hriba, se mi je zdela žalostna, puščobna in zapuščena. Zdelo se mi je, da je še sonce pozabilo posijati nanjo. Veliko mojih znancev, skojevck in skojevcev je bilo mrtvih.

Tudi v Loški dolini in v Loškem potoku so bile po vaseh postojanke bele garde. Z njimi so imeli partizani že prve boje. Italijani so rekli ljudem, da so »Marka« ujeli. Zato sem šel nek večer z aktivisti v dolino in se pokazal ljudem. Zaradi ubojev in požigov so bili tako prestrašeni, da se nekaj časa ponoči niso upali iz hiš. Spomnim se, ko sem se pojavil pri neki hiši ob oknu, da so me domači samo gledali in molčali.

Pod Snežnikom sta po italijanski ofenzivi nastali dve taborišči, eno civilno, kamor so se umaknili pred Italijani najbolj kompromitirani ljudje iz vasi v Loški dolini, drugo pa partizansko, kjer se je zbirala in organizirala vojska. Del te vojske je ostal nekaj časa na tem področju, drugi del pa se je zbiral za odhod na Primorsko. Tu sem srečal tudi Dušana Pirjevca-Ahaca. Del partizanov, ki se je zbiral za Primorsko, se je imenoval Loški odred. Ime je bilo le kamuflaža, da ne bi Italijani zvedeli, da se pripravljajo za Primorsko in bi zaprli mejo pod Snežnikom.* V resnici je bil to Soški odred, njegov komandant je bil Mirko Bračić, komisar pa Dušan Pirjevec-Ahac. Bračić je s kurirji že odšel na Primorsko, Ahac pa je še čakal z odredom, s katerim je kmalu za tem prekoračil mejo. Primorsko smo gledali z novim upanjem, čeprav je že prevarila Smelega in njegove fante, ki so med roško ofenzivo skušali priti čez mejo.

* Ustna izjava Dušana Pirjevca-Ahaca avtorju spominov.

V taborišču pod Snežnikom je bila spet vojaška disciplina. Z natančnostjo in pravičnostjo so spet določili, kakor v prvih časih partizanstva, da je dobil vsak enak del hrane, da je šel vsak na stražo, vsak po vodo in vsak v dolino na njive po krompir. Nek aktivist iz Loške doline je v pretirani strogosti vztrajal, da naj nosijo ženske enako težak tovor kot moški, češ da so enakopravne. Notranjski aktivisti in partizani so takoj po ofenzivi tudi želi po zapuščenih hribovskih njivah, mlatili in spravljali zrnje v skladišča.

Taborni ogenj je dobil svojo staro vlogo v partizanskem življenju. Ob njem so se vrstili politični govori, poročila z domačih in tujih bojišč, ter kulturne točke, kjer sem tudi jaz bral svoje nove črtice. Pisal sem jih, kjer sem le mogel. V taborišču pod Snežnikom sem jih prvič bral pred tolikim občinstvom. Spominjam se, da so jih borci poslušali zelo pozorno.

Že v začetku septembra 1942 sem šel s kurirjem skozi vasi čez Bloško planoto na Krim. Zaradi razdejanja, umorov in močne bele garde po vaseh je bilo politično delo v vaseh na Bloški planoti težko. Kurir me je skupaj z Zoro peljal domov k svoji materi, ki je živela v eni izmed vasi na Bloški planoti. Požgali so ji hišo in zdaj je pod zasilno streho napravila ob eni izmed ožganih sten svoj brlog. Gostoljubno nas je sprejela, nam skuhalo žgance, po mast pa je šla v kapelico, kjer jo je imela skrito za oltarjem. Bila je vesela, da je sin še živ.

Ko smo prišli na Mokrc, je bilo spet vse živahno. 6. septembra smo prisostvovali ustanovitvi Šercerjeve brigade. Predvideli so me za komisarja v enem izmed bataljonov, vendar je končno obveljalo, da ostanem na političnem delu.

Na Mokrc se Italijani niso več upali, kadar bi se jim zljubilo.

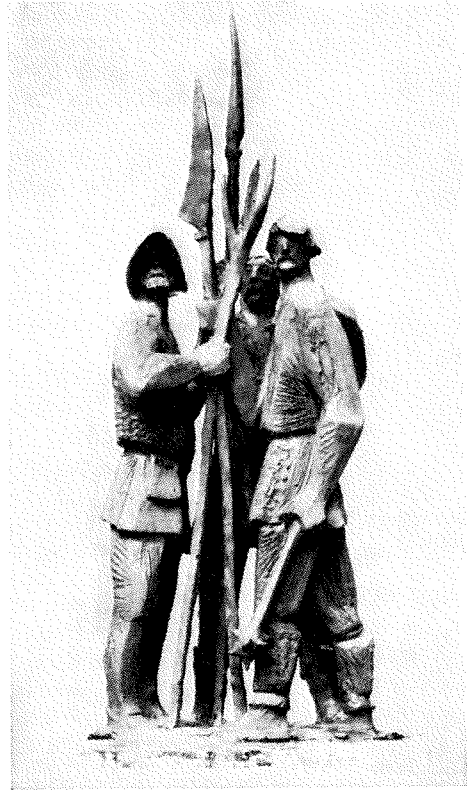
Tudi Krim je bil živahen. Od tu se spominjam Marjana Breclja-Mihe. Po njegovi prisotnosti je bilo lahko sklepati, da je v bližini tudi preostalo politično vodstvo. Ko sem prišel na Krim, sem dobil navodilo, da bom šel na politično delo v Prekmurje.

Pasijonka

Miran Jarc

*Od onkraj je potrkal spomin:
moj mrtvi oče me je obiskal.
»Pokoplji me vnovič, globlje, moj sin!*

*Premalo ste name nasuli prsti.
Kako, o kako to boli, boli!
Katerih jezdecev konji bijó
trdó na to posvečeno zemljó?«*

Stojan Batič: *Kmečki puntarji*, bron, 1972. Spomenik bo stal na planoti južno od Ljubljanskega gradu

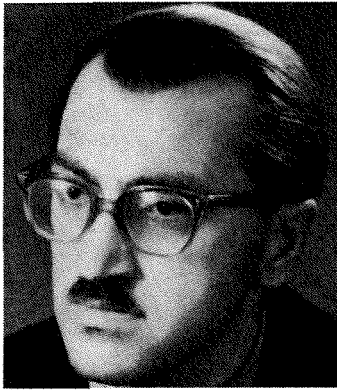
Kmečka zveza (1478)

Janez Menart

*S šeststotimi branilci, na bojni meč oprt,
Matjaž, tlačanski vodja, v soteski čaka smrt:
s Predila, prek Trbiža sèm na koroško stran
se bliža turška vojska, a kmečka gre ji v bran.
Zaman: tam spredaj handžar, tam zadaj knežji meč —
le v zmagi je življenje, a zmage zdaj ni več . . .
Končano . . . Kmečka zveza bila je kakor panj
in kmetje kot čebele so zgrinjali se vanj.
Kaj pitali bi grajske, ki žrejo naš denar,
ki mar jim je za davke, a Turkov ni jim mar!
Kdo polnil bi blagajno, ki hoče še in še!
Tlačan naj sam pobira to, kar cesarju grè!
In tam kjer gre za kmeta, naj sodi sam tlačan!
In sam naj zbira vojsko, da stopi Turku v bran!
Bilo je kakor zarja. In kot čebele v panj
je gmajna vrela v kraje tlačanskih zborovanj.*

*In v kmecko zvezo vplačal dva pfeniga je vsak
 za meče in oklepe, ki kuje jih Beljak;
 za sulice in bate, za mlate in osti,
 ki po njim trdnem jeklu trg Hüttenberg snovi.
 In ko je iz Tolmina prišel o Turku glas
 in je poslala Zveza pozive v slednjo vas,
 v železju in z orožjem se zbral je kmet-vojščak
 kot zberejo se vode, ko utrga se oblak.
 Beljak, Špital in Zilja, Osoje, Vrba, Rož
 so zbrali pod banderi tri tisoč zvestih mož.
 Če bi potolkli Turke, potem od zmag do zmag
 za sveto staro pravdo udarjal bi korak...
 Zdaj pa je vsèga konec: sli so prinesli vest,
 da je v Trbižu Turkov, kot je na nebu zvezd.
 Zdaj pa je vèga konec in zdaj je vse zastonj:
 ob Ziljici se bliža nad dvajset tisoč konj.
 Zdaj res je vsèga konec: strahotna turška moč
 pogum je vzela kmetom in vzela jih je noč.
 Le šeststo jih še čaka. Kot šeststo mrtvih straž.
 In tam med njimi, v sredi, bodri jih kmet Matjaž.
 »Kdor zbežal je — jim pravi — ta zbežal je zaman:
 prijet bo od gospòde in v mukah pokončan.
 Kdor spunta se, je človek, le dókler suka meč!
 Ko ga spusti, je črv... da, in še ta je več.
 Zato orožje spusti samò iz mrtvih rok,
 a naših duš nesmrtnih naj se usmili Bog!«
 Že straža na višini znak daje v rani svit,
 in zemlja se že trese od tisočih kopit.
 Tam mož ob možu čaka molčé v svoj meč zazrt,
 da ponj na turškem konju čez hrib prijezdi Smrt.*

Letošnje leto bo posvečeno 500-letnici slovenskih kmečkih uporov in 400-letnici velikega hrvaško-slovenskega kmečkega upora, prvega skupnega in množičnega nastopa slovenskega in hrvaškega ljudstva proti tujim gospodarjem, ki do svojih podložnikov niso poznali drugega, kakor nečloveško izkoriščanje. Vseh slovenskih uporov je bilo več kot sto, uporov, iz katerih so skozi stoletja tlele iskre za kres, za najveličastnejši upor slovenskega naroda leta 1941—1945 proti tujim zavojevalcem, v katerem smo si po tisočletnem suženjstvu izbojevali svobodo.

Spomini **Zazidana obveščevalka**

VDV **Po pripovedovanju Vide Ulčarjeve napisal Vasja Ocvirk**

V pozni jeseni 1944 je bilo aktivistom in ilegalcem na Krasu zelo težko delati. Korpusna obveščevalna točka »B 2« se je tisti čas znašla v skoraj nemogočem položaju. Skoraj ni bilo dneva ali noči, da jih ne bi ob katerikoli uri zdramil klic stražarja ali patrolje:

»Premik! ... Obkoljujejo nas!«

Odkar se je razformiral južnoprimorski odred, je obveščevalna točka »B 2« izgubila polovico svojih ljudi. Obveščevalci in kurirji so posamič padali v zasede, od koder se niso nikoli več vrnili na svojo točko. Padali so tiho, iznenadno, ne da bi prej opazili sovražnikovega stražarja v belem plašču, ki jih je, skrit za visokim kraškim zidom, pričakal z brzostrelko v roki. Ko so se soočili z njim, je bilo že prepozno.

Nekje pri Škrbini je tisti čas zaropotala neka partizanska brigada, nekaj časa je tam okoli rogovilila in se potem hitro umaknila. Osamljene obveščevalce in kurirje je prepustila negotovi usodi. Potem jim sovražnik dneve in noči ni dal miru. Vedno pogosteje so jih vznemirjala opozorila:

»Hajka! ... Švabi gredo!«

Včasih ni bilo niti toliko časa, da bi se dodobra oblekli in obuli. Komaj da so zgrabili za orožje, kaj šele, da bi si lahko na hitro odgovorili na vprašanje:

»Kam zdaj?«

Ni čudno, da so se spričo nastalega stanja obveščevalci morali zateči k najbolj nevhvaležnemu in najnevarnejšemu načinu ilegalnega dela — delovanju iz dobro skritih bunkerjev.

Ker na terenu ni bilo močnih partizanskih enot, so nemški vojaki iz Sežane in iz drugih kraških sovražnih postojank postajali že tako predrzni, da so si upali hoditi v patrolje v četverkah in loviti samotne obveščevalce in kurirje.

Nazadnje se je morala »Baza 2« skrčiti na šest ljudi. Začele so se selitve iz bunkerja v bunker. Skrivališča so imeli skoraj v vsaki vasi, v nekaterih naseljih tudi po več. Domačini so bili zanesljivi in, četudi so bili prestrašeni zaradi vedno hujših sovražnikovih represalij, so vendar radi sprejemali pod svoj krov te samotne borce za svobodo.

Neko jutro v pozni jeseni, ko je sneg že pobelil kraško ravan, je planil v bunker stražar in zaklical:

»Pokonci! ... Pripravite se! ... Vse kaže, da smo obkoljeni!«

Dragica Cvek-Jordan: Kurir

Obveščevalci in kurirji so planili kvišku, zgrabili torbice z dokumenti in orožje ter izpraznili bunker. Četudi so bili že vajeni takšnih presenečenj, so se vendar spogledali. Nekdo, četudi je vedel, da je izrekel vprašanje vseh šestih, je zamišljeno izdaval:

»Kam zdaj?«

Izbire ni bilo veliko. Vsekakor v najbližjo hosto, ki ni bila daleč od njih. Vsi so pogledali v zasnežene krošnje dreves in kazalo je, da so vsi enakih misli. Napenjali so oči, čeprav jim je snežna belina slepila oči. Stražar je pokazal z roko v daljavo:

»Poglejte jih!«

Petsto metrov pred njimi se je v belih plaščih prihuljeno pomikala nemška kolona. Videti je bilo, da jih sovražnik še ni opazil. Pomaknili so se v borovce, s katerih se je usipal sneg. Poznali so teren, vendar še niso vedeli, kje jih čaka presenečenje. Mladi obveščevalec Rajko, ki ni izpustil izpred oči dolge sovražnikove kolone, je na pol glasno vprašal:

»Kam naj jo mahremo?«

Mlada, temnolasa in drobna obveščevalka Vida je stala v mokrem snegu samo v copatah. V naglici se ni utegnila niti obuti. Pogledala je v daljavo, koder je samevala njena vas. Tisti hip se je spomnila, da se že dolgo ni oglasila doma. Rada bi že videla mamo, a vendar se je bala srečanja z njo. Kadarkoli so prišli Nemci na njen dom, so kazali njeno sliko in povpraševali po njej. Dobro so vedeli, da je hiša partizanska in so po vsakem njenem prihodu v hišo zvedeli, da je bila doma. Tudi njen brat je bil ilegalec, starši pa z dušo in telesom za samotne partizanske popotnike, katere so hranili in prenočevali. Zdaj je Vida zamišljeno pogledala tovariše in jim predložila:

»Ne bi šli v Pliskovico?«

Precej zanemarjen kurir Rafel, katerega oči so spominjale na oči začudene živali, je vprašal:

»Zakaj ravno v Pliskovico?«

Vsi so ga pogledali z dolgimi, prezirljivimi pogledi. Tonač se mu je v obraz zarežal z vprašanjem:

»Kam pa naj bi šli po tvojem?«

Rafel je v zadregi pobesil pogled in zamomljal:

»Ne vem . . .«

Res, kazalo je, da je bila pot v Pliskovico trenutno najugodnejša rešitev. Vsi so nemo prikimali. Obveščevalec Rajko je pripomnil:

»Skupaj ne smemo hoditi. Samo posamično, drug za drugim . . . Kdo bo šel prvi?«

Vida se je vprašujoče ozrla v postavnega Zdravka, ki je bil zatopljen v svoje misli. Gledal je v smeri nemške kolone, ki je že izginila za gričem.

»Zdravko naj gre v predhodnico.«

Ta se je v hipu zdrznil:

»Zakaj ravno jaz?«

Vida mu je energično pogledala v obraz.

»Samo ti izmed nas imaš ponarejene nemške dokumente in prepustnico, s katero se lahko sprehajaš med švabi. Ti najmanj tvegaš.«

Zdravko se je vdal. Segel je v zadnji hlačni žep in otipal mrzlo kovino svoje pištole. Zadovoljno je pokimal.

»Prav . . . pa grem.«

Vida se je obrnila k tovarišem in si s prsti pogladila lase:

»Zdravko bo šel prvi . . . petsto metrov za njim jaz . . . in potem preostali v enakomernih razmikih za menoj.«

Zdravko se je še enkrat ozrl po tovariših in po snežni planjavi pred seboj. Potem je še rekel:

»Na posameznih . . . od daleč bolj vidnih mestih . . . bom z desno roko dal znak, da je pot prosta. Zdravo in srečno!«

Obveščevalci so mu momlajoče odzdravili. Zdravko je krenil neznan usodi naproti. Ko je bil že precej daleč, je dvignil roko in nato je Vida nastopila svojo pot. V copatah, ki so bile že dodobra premočene, se je napotila po snegu proti Pliskovici. Ko se je od daleč ozrla, je videla, da ji tudi drugi tovariši v primerni razdalji previdno sledijo. Ves čas ni izpustila izpred oči Zdravka, ki se je tu in tam ustavil, potem pa spet nadaljeval pot. Vida mu je v mislih zaželela:

»Srečno, Zdravko!«

Mlada obveščevalka se je opotekala čez zasneženo planjavo, nekoliko valovito, prepleteno z manjšimi vzpetinicami. Med njimi so živele svoje posebno skromno življenje redke vasice in zaselki, ki jih obroblija kraški zidovi, varuhi kraških vrtač pred naleti stalno pričujoče burje.

Vida se je ozirala po krajih, ki so ji bili znani že od otroških let. Morda se ji je tistikrat za hip utrnil spomin na tisto brezskrbno otroštvo, ko se je s sovrstniki bosa podila po teh gmajnah. V daljavi je že videla svojo rodno vas. S preiskujočim pogledom je iskala Zdravka. Bil je že v vasi in zazdelo se ji je, da je z nekega vzvišenega mesta zamahnil z roko. Pomela si je oči, da bi se prepričala, če je prav videla. Skomignila je z rameni in še vedno pozorno motrila vzpetino, za katero je izginil Zdravko.

Postala je sredi snežne beline. Bila je premočena v noge, utrujena in v oči se ji je neznansko bleščalo. Ko se je ozrla v desno, se je osuplo zdrznila. Zdelo se ji je, da sanja. Na hlotu pred kraškim zidom je zdolgočaseno sedel nemški vojak, odet z belo platneno rjuho. Kazalo je, da jo je že dolgo opazoval. Ko je šla kakih sto metrov od njega, se ji je nasmehnil, kakor da bi jo hotel pobarati:

»Wohin, liebliches Fräulein?«

Vida je bila prvi trenutek nekoliko zmedena. Na njegov nasmešek je prav tako odgovorila z nasmeškom. Kaj si je pri tem mislila, nemški vojak ni mogel vedeti. Lahko pa bi prebral njeno skrito misel:

»Upam, da ne veš, komu si se nasmehnil, prekleti švaba!«

Ko je nadaljevala pot, je ves čas čutila na svojem hrbtu sovražnikov neizprosni pogled. Ko se ji ni zgodilo nič hudega, je z bojznejšo pogledala proti svoji doma-

Božidar Jakac: Snežni metež

čiji. O Zdravku ni bilo ne duha in ne sluha. Torej — ali je pot prosta, kar je malo verjetno, ali pa jo čaka v rodni vasi past.

»Pohiti, Vida!« jo je priganjal neki skriti glas.

Pred prvimi hišami je napeto prisluhnila. Stala je na križpotju treh poti. Takoj je spoznala, da po desni in srednji poti ne more iti, ker bi bila sovražniku preveč na očeh. Smuknila je v levo uličico in se zasopla ustavila pred prvo hišico, ki je bila majhna in zanemarjena.

Na pragu je stal razcapan možakar, precej naglušen, in debelo gledal dekle, ki se mu je zdela kot preplašena srna. Kar bruhnila je vanj:

»Hitro me skrijte!«

Sivolasi starec je neznansko pozelenel, se drgetajoč ozrl okoli sebe in sprva ni vedel, kaj bi. Ko se je nekoliko zbral, ji je pomignil:

»Sem pojdi!«

Pred njegovo staro kraško hišo, ali bolje, bajto, so bile na zunanji strani kamnite stopnice. Pod njimi je bila precejšnja odprtina, za njo pa prostor za listje. Vido je stlačil v listnjak in zid z zunanje strani na hitro zazidal. Obveščevalka Vida je bila tako zazidana. Ko je možakar z delom končal, je z enim pogledom poblisnil po vasi in se umaknil v hišo.

Vida je čemela v svojem skrivališču in se ni mogla niti ganiti. Listnjak je bil tolikšen, da je lahko sedela globoko sključena, rok in nog ni mogla stegniti, da so ji začeli udje polagoma dreveneti. Zaradi premočenih nog je kar šklepetala od mraza. Pomislila je:

»Če bo to dolgo trajalo, je po meni.«

Kukala je skozi špranjo v kamnitem zidu, mimo katerega so gor in dol po vasi hodile nemške patrolje. Kazalo je, da se še ne mislijo tako kmalu umakniti. Zdelo se je, kakor da nekoga pričakujejo.

Medtem pa so na Vidinem domu, v katerem so imeli Nemci začasni štab, hudo pestili kurirja Zdravka. Njega so takoj po prihodu v vas prijeli. Vidinim staršem

je skrivaj dal znak, da je tudi njihova hči nekje blizu. Zdravka so Nemci trdo primajali. Tu in tam so mu primazali po nekaj klofut, da je laže govoril. Poveljnik se je z dolgimi koraki sprehajal po sobi in tulil:

»Kje si dobil te dokumente?«

Zdravko ni trenil, ko je odgovoril:

»Saj vidite, da so od vaše oblasti.«

Poveljnik se je cinično nasmehnil:

»To bomo še preverili... Če je po sredi kakšna banditska lumparija, se lahko pri priči poslovite od tega sveta.«

Zdravko je molčal in le sem in tja zaskrbljeno poškilil na Vidino mater. Videti je bilo, da je ženica zelo v skrbeh. Ne le za Zdravka, ampak tudi za hčer. Poveljnik se je ustavil pred ujetnikom in se mu s pogledom vsesal v obraz:

»Po kaj ste prišli v Pliskovico?«

»Po hrano.«

»Po hrano?« se je navidez začudil Nемеc in postrani pogledal ženico, ki je sedela na zapečku: »Ali ta tip velikokrat prihaja k vam po hrano?«

Vidina mama mu je pritrdila:

»Večkrat! Saj smo si v sorodu in si moramo pomagati.«

Nemški poveljnik ni bil čisto zadovoljen z odgovorom. Zapičil je svoje jastrebje oči v pohlevno, a pogumno ženico in porogljivo vprašal:

»In pride vedno z orožjem?«

Nемеc je dvignil zaplenjeno pištolo in se zadrl na Zdravka:

»Zakaj hodiš okoli s pištolo?«

Zdravko se je napravil neumnega:

»Da bi se branil.«

»Pred kom?«

»Pred banditi...«

Nemški poveljnik se je zakrohotal. Nekaj trenutkov je gledal ujetnika, nato pa se mu je pogled ustavil na gospodinjji. S posebnim poudarkom jo je vprašal:

Te dni je poteklo trideset let, ko se je z zmago rdeče armade končala bitka pri Stalingradu. Ta bitka ni pomenila samo prvega velikega poraza nemške armade, temveč se je z njo preokrenila vojna sreča v korist zaveznikov

»Kaj vaša banditka tudi prihaja oborožena po hrano?«

Zenica je hlinjeno žalostno odvrnila:

»O, zdaj je že dolgo ni bilo. Saj niti ne vem, če je še živa.«

Poveljnik je s pestjo pribijal besede na hrastovo mizo, ko je rjovel:

»Mi pa vemo, da je še živa in ... tudi vi dobro veste, da še živi ... In tudi vam je znano, da ni daleč od tu.«

Tedaj se je iz sosednje kamre zaslišalo žensko vpitje in stokanje. Kurirke, ki so posamič prihajale v Pliskovico, da bi ugotovile, kaj se tam dogaja, so Nemci prestregli, slekli do golega, preiskali obleko in jih z biči pretepli do nezavesti. Skozi takšen postopek je šlo v Pliskovici v treh dneh kakšnega pol ducata kurirk. Nemški vojak je tu in tam odprl vrata in stopil k poveljniku. Ta ga je motril z ostrimi očmi.

»Was ist los?«

»Nichts!«

»Dann machen Sie weiter!«

Čez čas se je spet slišal tepež, jok, stokanje in vpitje. Za hip je prenehalo samo takrat, ko je bila na vrsti nova žrtev.

»Jaz bom kar sama odvalila odprtino. Ne vzdržim več!«

Vida je bila že na koncu svojih moči. Šele ob desetih zvečer so jo odzidali. Na pol mrtvo in premrlo so jo potegnili iz listnjaka in jo podržali, da se ni zrušila. Domačini so postavili straže na vrhu in ob vznožju vasi, da so jo lahko varno odpeljali k teti, ki jo je skrila v bunkerju na podstrešju. Tam je ni več tako zeblo. V treh dneh, kolikor so Nemci rogovilili po vasi, ji je bilo neznansko toplo.

Ko se je sovražnik umaknil, so se preživeli obveščevalci in kurirji spet selili iz bunkerja v bunker in znova nadaljevali prekinjeno delo.

Kotorski mornarji*

Branko Žužek

V spominjanje stricu Viktorju

*»Tu zadnjič sidramo, presveti Peter,
mornarji iz Sankt Georga, iz Boke.
Sovražni vali so nam bili v boke,
v vrvi na jamborih sovražni veter ...*

*Ne bo se naša ladja potopila,
vendar smo družno zapustili krov;
med salvami razbeljenih topov
se v raj je naša četa odselila.*

*Tu smo pristali, ker za domovino
smo dali vse (saj malo smo imeli!).
Umrli smo, da bi v ljudeh živeli;
zdaj kri se nam spreminja v rajsko vino ...*

*Preštej nam grehe. Ob večerni zarji
ni časa več bilo za pokesanje:
razbite glave in razbite sanje
prinašamo utrujeni mornarji.*

*Molčiš. Odveze in miru nam daj,
ključar nebeški, grehe nam izbriši.
Če smo zaslužni, potni list podpiši
in rajska vrata odpri nam na stežaj!«*

*Molči vratar. Mornarji onemeli
stoje na pragu, kri od njih curlja.
Potem zamišljen se svetnik zravna:
»O, saj ste dali več kot ste imeli!*

*Življenja niste še, premladi, vžili,
vsega, ki vam ga je namenil Bog.
Bili ste brez žena in brez otrok,
bodoče radosti ste zamudili!*

*Prezgodaj dozoreli ste za krsto.
In spodaj majhne sarže ste imeli ...
Ni treba, da bi hvalnice mi peli,
ker — koj za Bogom vas postavljam v vrsto!«*

* V spomin upornim kotorskim mornarjem, ki so bili ustreljeni 11. februarja 1918.

Starka Spasa

Vladimir Nazor

Na umiku iz Črne gore
spomladi 1943

*Starka Spasa ob ognjišču mi je rekla:
»Kam si vendar mislil, ti starost uboga!
To, kar hočeš, zdravja, mladih sil zahteva:
ti so kot pri konju izrabljena podproga;*

*počila bo . . .« — »Tetka draga, kadar predeš,
pa ti spanec le premaga glavo sivo,
nit se utrگا, prsti pa nadalje sami
nekaj lepega še predejo ti živo.«*

*Spasa gleda v ogenj, pôtlej v svoje roke,
svoje suhe, izgarane prste gleda,
ki na njih so kakor prstani sledovi,
ki sta vtisnila trpljenje jih in beda.*

*»Res je, stari! Takrat zlate niti snujem,
dasi potlej jih pogrešam v preji sami . . .
Čakaj malo. Kravo vzamem še iz hleva
in zaklenem vrata . . . Pojdem še jaz z vami!«*

Prevedel Mile Klopčič

Anton Dolenc: Počitek

Aktualna **Socialistična misel**

tema **Cvetko Zagorski**

Lanske jeseni je minilo 75 let, odkar je zagledala luč sveta prva socialistična revija na Slovenskem — »Svobodni glasovi«. (To se je zgodilo osem let po izidu prvega slovenskega delavskega časopisa »Novi čas« leta 1889. Izšla je le ena številka in še to je oblast zapolnila.) Revija je začela izhajati v Celju, s šesto številko pa je prenehala v Ptuj. Urejal jo je delavec, nadarjeni gorečnej Rok Drofenik, eden številnih mučnikov delavskega razreda in njegove besede. Verjetno je sam napisal reviji nepodpisano uvodno pesem:

Besed mi dajte, oh besed, besed,
ki moj jih slabi jezik ne pozna.
Vse, kar mi znanih je, so sladek med.
A kaj če meni lepa slova vsa?

Ali ne zvenijo ti verzi kot slaboten stok iz nižine? Ko da ječi pod strašno pezo trpeči človek in ne najde pravih besed za svojo muko, zakaj vse, kar je bilo dotlej napisanega in česar se je bil naučil, ne more do kraja razodeti njegovega življenja, misli in želja. Rad bi opisal vse to, pravi pesnik, vendar stare besede ne zadostujejo več. Zatorej išče novega izraza. Ta izraz pa je še okoren kot garačeva roka. Meščanski kulturni zgodovinar se niti takrat niti poznejša desetletja ni dosti menil zanj. Odpravil ga je z ugotovitvijo: »Priložnostne in programatične pesmi... Ostra tendenčnost, retoričnost in precejšnja oblikovna trdota so najvidnejše lastnosti teh pesmi.« To je vse. Meni pa prihaja na misel primera iz pradavnine: kako priložnostni in surovi, nečloveški so bili neizoblikovani, divji kriki bitja, ki se je trgalo iz živalskega sveta! Toda tisto jamsko bitje se ne bi nikoli izoblikovalo v človeka, v civiliziranca naše dobe, in tudi naš kulturni zgodovinar ne bi užival danes nad Homerjem, Shakespearom, Cervantesom ali Župančičem, če bi že takrat živel kak njegov somišljenik.

Dvignil bi strogi prst, zapridigal o oblikovni trdoti, pračloveka bi postalo sram in obmolknil bi — ali pa dvignil svoj preprosti kij...

Pesnik pravi, da ga razume le, kdor ima poleg sluha tudi srce, in nadaljuje:

Kaj novega je treba, duh mi sluti:
Ne solze, jok! *Boj* bode naš poklic.
Besed ni treba, da bi vas ganile,
ker to je nemogoče vekomaj.
Besed le treba, da bi rod zdramile,
da vstane in stori trinoštvu kraj!

V »Vabilu na naročbo« pa piše: »List bode stal na stališču znanstvenega socializma... Prinašal bode povesti, pesmi ter poučne sestavke o vseh strokah človeškega znanja. »Svobodni glasovi« hočejo biti v istini *svobodni*, kakor še ni bil nobeden jednak list na Slovenskem...«

Taki so »Svobodni glasovi« tudi ostali. Raje so prenehali, kakor da bi se spridili. Vanje so pisale takratne najbolj bistre in nadarjene socialistične glave Albin Prepeluh, Etbin Kristan, sam Rok Drofenik in drugi. Zamisli poznejšega Cankarjevega hlapca najdemo že v Kristanovi prozi »Slučaj« in v prozi Žige Lajkova-Mozirskega »Požigalec«: le-ta zažge mlin, ki bi lahko mlel za njegove lačne otroke, če ne bi bil mlinarjeva last. Ob prebiranju teh črtic se mi je utrdilo prepričanje, da »velike teme« niso le plod navdiha genialnega umetnika; pogojene so v družbi, so latentne teme tistega časa in literarnega toka, ki predstavlja takratni družbeni napredek. Zarodke takih tem najdemo pri Mozirskem pogosto: »Rudar« je lahko npr. predhodnik Klopčičevega Drejčnika Andreja. Značilnost vse te literature pa je, da se oblikovno ne more osvoboditi starih šablon, medtem ko idejno in vsebinsko utira nova pota.

Med »znanstvenimi in poučnimi« spisi pojasnjuje Kristan svoje stališče do narodnega

vprašanja, razpravlja o darvinizmu in socializmu. Med poročili o socialističnem gibanju po svetu se zavzema revija npr. za enakopravnost vseh narodov in za pravico Poljakov, ki so zahtevali agitatorjev, ki bi govorili poljski, medtem ko del vodstva nemške socialistične demokratske stranke za to ni imel posluha. Državnozborski poslanec Pfankuch je celo žalil Poljake, zanje pa se je postavil poznejši ustanovitelj KP Nemčije Karl Liebknecht (ubit 1918. leta). Revija je načnela agrarno vprašanje. Z njo smo Slovenci vsaj za hip stopili vstřic z najnaprednejšimi idejami in gibanji na svetu.

V tretji številki sporoča uredništvo, da je našla revija mnogo prijateljev, še več pa obrekovalcev: »Slovensko patentirano razumništvu ne more razumeti, da si drznelo celo delavci stopiti na polje tako imenovane lepe književnosti in se tam meriti ž njimi, saj je bil to doslej privilegij tistih, pri katerih se pisatelj šele pri veleučenem ‚prof.‘ ali ‚dr.‘ pričinja. Toda slovenska preimenitnost s svojim korumpiranim časopisjem vred se bode tudi morala sprijazniti z dejstvom, da se nahaja med slovenskim ljudstvom vedno več takih, kateri si žele tečnejše hrane, kakor jo je doslej z malimi izjemami slovenska buržoazija ponujala našemu proletariatu.«

Z zadnjo številko je uredništvo poslovalo od bralcev s pojasnilom, da so »ozko-srčni odnošaji in reakcija, katera še žalibože vlada povsod na Slovenskem«, revijo zadušili. »Mi smo primorani odložiti jedno orožje, a boj nadaljevali bomo tudi naprej...«

»Svobodnim glasovom« so s presledki sledile nove revije. Rojevale so se z neznanjskimi žrtvami, prenehavale izhajati, nekatere so se tudi spredile, se dale skorumpirati in služile potem celo nasprotnim namenom.

Po vojni, ko je prišlo pri nas do bistvenih družbenih premikov v socialistično smer, je izhajala med drugimi periodikami od konca 1952. do konca 1955. leta »Socialistična misel«. Ob začetku izhajanja je uredništvo v uvodni besedi jasno razložilo njen namen. Menilo je, da je delavski razred zavzel pozicije v gospodarstvu in politiki in da s svojim delom ustvarja trdne temelje svoji kulturi. Zato je tudi prišel čas, da začne korak za korakom kot edini pravi dedič prevzemati tudi kulturo. Položaj slovenskega naroda — proletarca naj bi preprečeval, da bi se razvila pri nas meščanska kultura v izrazito slabem smislu, zaradi česar jo je treba na tradicijah dobre preteklosti — Prešeren, Levstik, Cankar — razvijati le naprej. »Stanje, kakršno vlada danes (leta 1952 — op. pisca) v naši kulturi, ni zadovoljivo, ni takšno, da bi lahko rekli o njem, da je pravi odsvit naše stvarnosti in prava smer v prihodnost. Če smo v gospodarstvu in politiki... stopili na pot po smernicah znanstvenega socializma... tedaj v sedmih letih po vojni v naši kulturi lahko opažamo če že ne umik, pa vsaj zastoj. Razen tega naše delovno ljudstvo v kulturi nima tiste vloge, ki mu pripada, niti kot odjemalec niti kot ustvarjalec. Dejstvo pa je

tako, da se noben razred ni nikdar odrekal celotnosti življenja in se mu tudi delavski razred ne more odreči. Ne gre za to, da bi tudi našemu delovnemu človeku napravili prostor v kulturi kot nekakšnemu enakovrednemu in enakopravnemu članu nove družbe, kjer bi bile sfere dela in vpliva razdeljene. Potrebno je, da... prepojimo tudi vso našo kulturo kakor sploh vse naše življenje...« V teh stavkih so strnjene misli, ki bi jih bilo treba ilustrirati s primeri iz življenja zadnjih dvajsetih let, odkar so bile napisane, in primerjati besede z dejanji. In če je uredništvo takrat zapisalo, da »stanje ni zadovoljivo«, kaj bi lahko napisalo danes? Najpomembnejša v uvodniku pa se mi zdi misel, da ne gre za neko tekmovanje v kulturi, za to, da bi si priboril delavski razred pravico do soobstajanja in enakopravnosti z drugimi razredi in kulturami, marveč za to, da prevzame vso kulturno dediščino, saj naj bi postali v socializmu vsi sloji delavski razred, s čimer pa bi tudi ta razred izginil. Kultura preneha biti ali meščanska ali proletarska, marveč je samo še nacionalna in socialistična, bogata in raznolika po idejah, slogih, predvsem pa humanizmu.

Če iščemo tej misli dopolnilo, se dokopljemo do spoznanja, da je rasla slovenska kultura zadnjega stoletja v *dveh smereh*: narodno budniška, obrambna kultura je postajala s prebujanjem kmečke in meščanske zavesti vse bolj družbeno in socialno niansirana, s krepitvijo delavskega razreda konec prejšnjega stoletja pa se je začela oblikovati tudi kultura tega razreda (Drofenik, Kristan, Prepeluh, Tanc, Kozar, Cufar... Oba ta tokova, starejši in novejši, pa sta se združila v naši sodobni umetni besedi — v Cankarju in njegovem hlapcu Jerneju, Kosovelu, Prežihju, pa tudi Bevku, Kosmaču in drugih.)

»Socialistična misel«, ki je nastopila s tako jasno začrtanim programom, je zbrala okoli sebe številne krog sodelavcev, ki so se z njenim programom strinjali in hoteli v to smer delovati. To so bili pisatelji in pesniki, strokovnjaki z različnih področij znanosti in umetnosti, slikarji, ljudskoprosvetni aktivisti, ljudski talenti, dopisniki in poročevalci z vseh koncev Slovenije. (Precejšnje število le-teh je podedovala revija od prejšnjega »Obzornika«, glasila Ljudske prosvete Slovenije.) Med sodelavci najdemo imena Rafael Ajlec, Ljubo Bavcon, Lavo Čermelj, Ludvik Gabrovšek, Rudolf Golouh, Dore Klemenčič, Juš Kozak, Miško Kranjec, Etbin Kristan, Rudi Kyovsky, Darinka Muser, Jože Potrč, Ivan Regent, Matej Bor, Miha Klinar, Matevž Hace, Ignac Koprivec, Jelisava Čopič, Ivan Kreft, Janko Liška, Alenka Gerlovič, Cita Potokar, Ive Šubic, Vlado Vodopivec, Tone Seliškar, Janez Menart, Milan Koblar in še in še. Med razdelki v reviji so razprave, življenjepisi, potopisi, proza in drama, pesmi, poročila o delu Svobod, o delavskem gibanju po svetu, pogovori z avtorji, gledališka rubrika, poročila o knjigah, šahovska stran,

različni komentarji, likovni prispevki in umetniška fotografija . . . Mnogo prispevkov je trajne vrednosti in bi jih bilo treba ponatiskovati. V kratkem razdobju njenega obstoja, se pravi treh let, je kakovost revije rasla, z njo se je razvijal tudi marsikak avtor in z njo je rasla tudi kultura delavskega razreda in vsega naroda.

Navedem naj le dva primera: prof. Ajleca razpravo o značilnostih delavske glasbe med obema vojnama z naslovom »Plamenica, ki ne ugasne«, in akad. slikarja Klemenčiča razpravo »Umetnost je kri naroda in obraz njegovega duha«, obe iz leta 1953. Le nekaj stavkov iz prve in potem še iz druge razprave:

»Vsa izobraževalna in umetniška prosvetna dejavnost v delavskem gibanju je služila enemu cilju — razredni in revolucionarni prebujbi delavcev. Slehernna podrobnost v njej se je presojala v tej luči, bila sprejeta ali zavrnjena v imenu tega cilja. Zato se je zahtevala tudi v glasbeni prosveti ideološka čistost, hkrati pa je morala glasbena dejavnost dosežati neko umetniško izrazitost, da je politično delovala. — Naj me nihče ne dolži, da napeljujem vodo na ždanovske in proletkultske mlane, če v letu 1953 obnovljam te stvari. Od prednikov se lahko učimo, ne da bi jih slepo posnemali. Pot vodi naprej . . . Estetika se je v delavski prosveti takrat res zelo očitno, četudi z neko nujnostjo, na način, ki ni odbijal, podrejala politiki. Vendar pa je bila delavska glasba že takrat v resnici nekaj več kot zgolj agitacija . . . revolucionarno gibanje je imelo potrebo po pesmi! *Glasba je v vseh časih . . . dobra zaveznica mladosti in revolucije, zvesta spremljevalka vseh naprednih in borbenih družbenih gibanj, prvoborka na barikadah, kjerkoli se bije boj proti starikavemu nazadnjaštvu . . . Stojimo pred pravzaprav samoumevnim dejstvom, da se veličina, trajnost v umetnosti le ne snuje na tehnični dognanosti, temveč na ideji.*« (Podčrtal C. Z.)

»Umetnik mora začititi, da je potreben kot umetnik, da more živeti le od svoje umetnosti in da more posegati v družbeno dogajanje le kot umetnik (ne kot kak drugačen funkcionar). Tako je zanj tudi najpravičnejše. In v tem je tudi pravilno zajet pojem umetnostne svobode. Tisti umetnik, ki ga nihče ne potrebuje in ne želi, ni svoboden umetnik, ampak le zapuščen in na najboljši poti k zagrenjenosti in usihanju umetnostnih moči . . . Sem tudi za svobodo umetnosti. Toda kaj je svoboda umetnosti? Kaj je npr. svoboda krvi, ki teče po žilah? Njena svoboda je v tem, da teče natančno tam, koder ji je odrejeno v živem organizmu, ki ga hrani in poživlja, in če odpremo žile in se kri 'svobodno' razlije? To ni svoboda življenja, temveč svoboda smrti. *A umetnost je kri naroda in obraz njegovega duha. Pri nas je kri našega družbenega organizma. Svobodna bo le, če bo močan izraz te naše svobode, našega humanizma, naše filozofije, našega življenja.* To moramo razviti sami iz

svojega življenja. Transfuzijo tuje umetnosti pa potrebujejo samo na duhu slabotni ljudje . . . To se bo dogajalo, dokler ne bomo razvili lastnih sil. Dejstvo je, da se tega posne-manja lotevajo šibkejši talenti in pa mladi, ki še niso razvili svojih moči . . . Naglašujemo umetnostno svobodo, samoiniciativnost. Prav! Toda kaj bi pomenila vsa svobodna in delovna iniciativa npr. Tizianova, če ga ne bi bili zaščitili in zaposlili doži, kaj bi dosegel Michelangelo brez papežev, kaj revolucionarni Goya brez kraljevega dvora, kaj Rembrandt brez bogatega očeta, kaj Van Gogh brez bratrove pomoči in končno Picasso brez reklame kapitalističnih trgovcev . . .«

To so bile perspektive še v letu 1953, po sprostitvi iz dogmatskih spon, in pred popačenjem, ki je sledilo v kulturni politiki.

Z dvanajsto številko 1955. leta se je »Socialistična misel« brez besede poslovila. Namesto nje so dobili naročniki naslednje leto »Sodobna pota«. V uvodni besedi je poskusilo uredništvo razložiti, zakaj ta sprememba, kakšna sodobna pota naj zamenjajo socialistično misel. Novo ustanovljena Zveza svobod in prosvetnih društev, ki je sprejela vase tudi vsa društva bivše Ljudske prosvete Slovenije, naj bi potrebovala lastno glasilo. Vendar pa je že »Socialistična misel« opravljala to nalogo (celo uspešneje kakor nova revija) in tudi iz kolofona ob koncu letnika SM je razvidno, da je letnik 'izdala Zveza Svobod in prosvetnih društev Slovenije'. Nova revija naj bi po besedah v uvodniku »posvetila več pozornosti in več prostora prosvetni dejavnosti svojih društev . . . Ostala pa bo zvesta tradicijam 'Socialistične misli'. Njeno uredništvo si bo prizadevalo, da bi še bolj dvignilo raven njenih političnih, ideoloških, teoretičnih in sploh znanstvenih in umetniških prispevkov . . . Šele svetovni nazor — idejnost daje človeku polno življenje.« V petih letih obstoja pa je revija opustila usmeritev, ki jo je v uvodniku najbolj poudarjala. Postajala je vse bolj prakticistična, neizrazita, posplošena. Svojo sodobnost se skušala dokazovati z novimi domisleki v obliki, barvah in objavljanjem prispevkov, ki niso bili navdahnjeni z idejo, ne napisani z entuziazmom za proklamirano smer, čeprav je bilo v njih obilo strokovnosti, informacij in estetike. Sicer pa je nazadovanje revije sovpadalo z nazadovanjem kulturne in prosvetne dejavnosti po vsej Sloveniji. Po prenehanju revije, ki je prav tako odšla brez slovesa in opravičila, ne da bi prepustila dediščino kaki drugi reviji, sta množičnost in raven kulture delavskega razreda še bolj drseli. Ta kultura, ki naj bi prevzela vso narodno dediščino in jo razvijala naprej v socialistično kulturo, je postala desetnica. Brez središča, brez svojega glasila, brez enotne vodilne misli se je razparcelirala na občine, kulturo delavskega razreda in slovenskega naroda so zamenjale občinske kulture. V mestih so se razbohotile spet svoje kulture in tako naprej . . . V pogojih potrošništva je vsaka od teh kul-

tur skušala dobiti za svojo dejavnost ali ne-dejavnost čimveč denarja, ki ga je zapravljala po svojih merilih. In kdor ni delal ali ni znal ali ni hotel dobro gospodariti, se je izgovarjal s pomanjkanjem denarja. Ampak denarja ni bilo premalo, samo kako se je razdeljeval. Predvsem pa: *za kaj* se je razdeljeval. In *kdo* ga je *komu* razdeljeval... V resnici je ta naša razparcelirana kultura izgubila vodilno nit, pozabila je, čigava je in komu naj služi. Nastala je praznina in kdo vse je pohitel, da jo napolni! Kultura je podivjala kot plevel na njivi. Na eni strani puhlo razkošje, snobizem in baharija, na drugi strani duhovna revščina, ki jo spremljajo alkohol, beganje po svetu, podleganje naši domovini, in socializmu neprijaznim vetrovom; drobljenje narodne in razredne skupnosti na milijon usodi prepuščenih posameznikov, da je to komaj še razred ali narod. V skrajni liniji tega razvoja pa kultura

sploh ni več potrebna in potem odpadejo tudi vse sitnosti z njo...

Ampak moti se, kdor tako misli: nekultura povzroča več problemov kakor kultura. In potem zvoni: proti alkoholu in mamilom, proti samomorilstvu, proti kriminalu, proti prostituciji in begu v tujino, proti potrošniški miselnosti, proti klikarstvu in proti egoizmu, proti plaži in brezidejnosti, proti samovolji, proti... In vendar smo že v »Svobodnih glasovih« pa še nešteto krat pozneje, tudi v »Književnosti« pa v »Socialistični misli« in v uvodni besedi »Sodobnim potem« napisali in brali, da je edina rešilna pot — progresivna kulturna akcija, skupno prizadevanje za skupne cilje, za humanistične, socialistične odnose (pa ne le v besedah!), za socialistično kulturo (prav tako ne le v besedah!), ki naj bi s svojimi etičnimi vrednotami prodrla v vsa vlakna našega vsakdanjega življenja.

Smrt v kamnolomu

Črtomir Šinkovec

*Kri preliva zora v jutro,
krik čez polje: »Roma doma!«
V jutro gre veriga siva
pod pečevje kamnoloma.*

*Trije fantje so kosili,
pa prišli so, s kos jih sneli,
tepli jih, da so ribelli,
in kot pse jih postrelili.*

Aktualna **O zgodovini partizanstva na Koroškem**

tema **Mile Pavlin**

Odbor koroških partizanov, ki deluje podobno kot odbori brigad, odredov in zvrsti ter služb v okviru Zveze združenj borcev NOV, prireja občasne sestanke ali posvete. Na enem izmed njih so se člani odbora poleti 1972 sestali tudi z nekaterimi predstavniki skupine Kladivo s Koroškega. Namen je bil, da bi v tovariški razpravi pojasnili nekatere razlike v pogledih na razvoj koroškega vprašanja, ki so nastale v preteklosti in ki se še vedno porajajo. Skupina »kladivarjev« namreč po nekaterih vprašanjih nasprotuje politiki Socialistične stranke Avstrije, oziroma njenega slovenskega dela, predvsem pa ji očita popustljivost in mlačnost pri obrambi narodnostnih in socialnih pravic.

Ni namen tega zapisa razpravljati o tem, kdo ima prav in zakaj kdo nima, prav tako pa ne, kaj je kdo. Na že omenjenem posvetu je namreč eden izmed navzočih izrekel nekaj besedi, ki zvane kot očitek in kar tudi so. Toda očitek, ki je upravičen, tiče pa se nas, katerih naloga je med drugim tudi v tem, da sodelujemo pri pisanju resnične zgodovine osvobodilne vojne in revolucije. Mladi »kladivar« je namreč rekel, da njihova skupina priznava veličino partizanstva, da šteje partizane med resnične junake in nepopustljive borce za slovenstvo, toda o njih skoraj nič ne ve, ker še ni zgodovine koroškega partizanstva...

Razmeroma mirnemu poletju je sledila vroča politična jesen z znanimi dogodki na Koroškem. Divjanje idejnih naslednikov nacizma na Koroškem zoper Slovence nas je znova opozorilo, kako smo bili marsikdaj lahkoverni, ko smo računali, da je poraz v II. svetovni vojni izmodril skrajneže onkraj Karavank. Pozornost velikega dela naše javnosti do koroškega vprašanja pa se je zaradi teh dogodkov naglo večala. Ob tem pa velja podobno tudi za zgodovino koroškega vprašanja, zlasti pa še za dogodke med zad-

njo vojno. Tedaj so naši partizani za nekaj časa Koroško dejansko vključili v Jugoslavijo, s tem ko so na njenem ozemlju delovale enote, podrejene glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, oziroma vrhovnemu štabu. Isto velja tudi za politične organizacije, ki so delovale po navodilih in smernicah osrednjega političnega vodstva celotne Slovenije. Ozadje dogodkov, ki so sledili tej spontani priključitvi leta 1920 izgubljenega dela Slovenije, je več ali manj znano. Leta 1945 so se morale jugoslovanske čete na zahtevo zavezniškega poveljstva umakniti s Koroškega. V kasnejših letih je Jugoslavija po diplomatski poti skušala doseči popravo meje, toda vse zaman. Leta 1955, ob podpisu avstrijske državne pogodbe, ki je vsebovala tudi določila o pravicah koroških Slovencev, smo se zadovoljili z obljubami in priznali današnjo avstrijsko južno mejo. V naslednjih letih, ko je postajalo vedno bolj očitno, da Avstrija ne misli izpolniti obljub, pač pa nadaljuje s staro politiko nasilnega potujčevanja, res nekoliko bolj prikrito od prejšnjih načinov, pa smo bili pogostokrat pripravljeni zaradi politike dobrega sosedstva do vedno novih popuščanj. Za dogajanje je posebno značilen odnos do spomina Emila Sovdata »Tam, kjer teče bistra Zilja«. Knjiga ni izšla več let samo zaradi tega, ker se je založba uklonila mnenju, da ni primerno, če izide zaradi odnosov z Avstrijo, ker pač Sovdat piše, kako so se partizani bojevali za priključitev Koroške k Jugoslaviji...

Ceprav smo pri nas dočakali začetek dela za popolnejšo in zaokroženo zgodovino osvobodilne vojne in revolucije tudi razmeroma pozno, saj so prve knjige iz zbirke Knjižnica NOV in POS začele izhajati šele v letih 1966 do 1968. Res je že tudi prej izšlo kar precej knjig, razprav in člankov o osvobodilni vojni in revoluciji, toda predvsem o takih dogodkih in pojavih, oziroma območjih ali področjih, ki so posamezne pisce zaradi raznih

razlogov bolj privlačevali. Med temi pa je tudi precej takih, ki se nanašajo na Koroško. Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev na Koroškem v letih 1945 do 1969, ki jo je sestavil Pavel Dobrila, izšla pa je kot samostojna številka Vestnika koroških partizanov oktobra 1970; zajema podatke o 481 bibliografskih enotah. Med temi je tudi precej takšnih, ki so natisnjene v knjigah. Knjige, katerih vsebina pa se nanaša izključno ali vsaj v pretežni večini na osvobodilno vojno in revolucijo na Koroškem pa so za sedaj samo štiri.

Prvi je izšel v Celovcu leta 1951 Koroški zbornik. Že sam naziv »zbornik« govori o namenu in vsebini. V knjigi je 57 prispevkov iz raznih področij.

Leta 1958 so izšli v Ljubljani spomini Karla Prušnika-Gašperja »Gamsi na plazu«. Glede na to, da je bil pisec eden izmed prvih koroških partizanov in na vodilnem položaju, zajemajo njegovi spomini pomembno mesto v virih za zgodovino osvobodilnega boja na Koroškem. Obenem pa kot vsa spominska zvrst zaradi stvarnih razlogov ne morejo ne vsega pojasniti in ne vsega zajeti, saj en sam človek nikakor ni mogel biti ves čas in vsepovsod zraven.

Leta 1967 pa so izšli tudi že omenjeni spomini Emila Sovdata »Tam, kjer teče bistra Zilja«. Leta 1962 pa je v Mariboru izšla knjiga Partizanski tisk ob Meži, Dravi, Mislinji, ki jo je napisal Bogdan Zolnir. Gradivo se nanaša kot naslov že sam pove na partizanski tisk v jugoslovanskem delu Koroške.

Po letu 1969, torej potem, ko je Dobrila končal bibliografijo, je izšlo še precej članok in razprav o osvobodilni vojni in revoluciji na Koroškem, vendar nobene knjige. Pri tem pa je nujno omeniti Vestnik koroških partizanov, ki v vsaki številki prinaša precejšen del gradiva o dogodkih med vojno na Koroškem.

Z željo, da bi dobili večjo in zaokroženo zgodovino osvobodilnega boja in revolucije na Koroškem se je tudi odbor koroških partizanov pridružil akciji za pisanje knjig iz zbirke Knjižnica NOV in POS. Po prvotnem načrtu naj bi dogodke na Koroškem zajeli dve knjigi. V prvi naj bi bil tudi nekakšen uvod, ki bi zajemal dogajanje med leti 1920 in 1942. Drugače pa naj bi imela knjiga dva dela. V prvem naj bi bila zgodovina osvobodilne vojne in revolucije »na vzhodu«, v drugem pa na »zahodu«. »Vzhod« v tem primeru pomeni območje 4. operativne cone, torej jugoslovansko Koroško ter avstrijsko Koroško vzhodnejše od Železne Kaple. »Zahod« pa avstrijsko Koroško zahodno od Železne Kaple. Časovno naj bi bila prva knjiga zaključena z oktobrom 1943, ko je bil ustanovljen pokrajinski komite KPS za Koroško, medtem ko je prej »vzhod« spadal pod pokrajinski komite za severno Slovenijo, »zahod« pa pod gorenjski oblastni komite.

Druga knjiga naj bi zajela dogajanje od oktobra 1943 do umika jugoslovanskih čet. Kasneje je odbor načrte za pisanje zgo-

vine precej razširil in sicer za tri knjige. Dogajanje v letih 1920—1942 naj bi dobilo samostojno knjigo, prav tako pa tudi delovanje političnih organizacij kot tudi delovanje tiskarn, bolnišnic, zveze, varnostne službe itd. Odbor se je tudi znašel pred odločitvijo, kako obravnavati dogajanje na Koroškem, ali skupaj vojaško in politično ali pa ločeno. Do zdaj so pisci pri podajanju gradiva upoštevali »Programska in metodološka načela za pripravo knjig Knjižnice NOV in POS«. Po teh načelih je namen knjižnice ukvarjati se predvsem z vojaško zgodovino. Toda ker je bil pri nas oboroženi odpor ozko povezan z delovanjem političnih organizacij, mora tudi vojaška zgodovina upoštevati politične prvine. Tako smo dobili v zadnjih letih že vrsto knjig iz te knjižne zbirke, v katerih so poleg orisov vojaškega delovanja enot tudi krajši ali daljši sestavki, posvečeni delovanju političnih organizacij na ozemlju, kjer so se te enote zadrževale ali nastajale.

Glede Koroške pa je zmagalo načelo, da je bilo tam politično in vojaško delovanje še posebno ozko povezano in da je zaradi tega nemogoče obe področji obravnavati ločeno. Toda s to odločitvijo, ki je po svoje izraz posebnosti razvoja osvobodilne vojne in revolucije na Koroškem in je zato kot takšna upravičena, nastaja novo vprašanje. Medtem je bila namreč ustanovljena nova knjižna zbirka, Knjižnica OF. Ta naj bi obravnavala predvsem politične organizacije in nastajanje oblasti. Potrebno bo natančneje razmejiti, kaj spada v eno zbirko in kaj v drugo, kar ne bo lahko.

Po prvotnem načrtu naj bi prvo knjigo napisali trije avtorji. Zaradi spremembe načrtov, ko naj bi uvod izšel v posebni knjigi (dogajanje 1920—1942) je odpadel tudi en avtor. Drugi je odpadel iz osebnih razlogov. Tako je ostal za razdobje 1942—1943 en sam. To sem pa jaz in zato naj nekaj malega spregovorim o svojem delu pri zbiranju gradiva in oblikovanju besedila.

Dela sem se lotil leta 1970 in sicer za »zahod«. Kasneje, leta 1971, sem privolil tudi v pisanje zgodovine za »vzhod«. Pri pisanju knjig za zbirko Knjižnica NOV in POS imam že nekaj izkušenj, saj sem pred tem napisal zanjo že dve knjigi, in sicer Petnajsto brigado ter Jeseniško-bohinjski odred. Toda že pisanje teh dveh knjig je marsikdaj zahtevalo precej različne prijeme. Brigada je bojna enota, ki je hodila po raznih krajih in ki je posebno na Dolenjskem v zadnjih dveh letih vojne imela kaj malo neposrednih vezi s terenom. Vse akcije so bile večjega pomena. Odred, posebno na Gorenjskem, pa je bil skoraj do zadnjega politično podrejen oblastnemu komiteju, večje akcije so bile sila redke, zato pa je bilo zelo mnogo manjših. Teh ni mogoče opisovati posplošeno ali samo naštevati.

Še bolj pa se je potrebno spuščati v razne podrobnosti pri opisovanju dejavnosti na Koroškem v zgodnji dobi partizanstva. Takrat, ko so bile morda edina oblika odpora proti

nacizmu govorice o slovenskih partizanih, pa tudi kasneje, ko so začele prihajati na Koroško prve partizanske patrolje, oziroma aktivisti kot Matija Verdnik-Tomaž, Ivan Rac-Franz, Stane Mrhar in Ivan Zupanc-Johan. Kar se da več imen je potrebno, kamor so se obračali in kjer so jih podpirali. Hudo površnost bi zagrešil, če bi dejavnost teh ljudi opisoval nekako brezosebno in posplošeno.

Toda pri tem se človek znajde pred velikimi težavami.

Leta 1942 so gorenjski partizani doživljali hude udarce, saj so bili nacisti na višku moči. Zatorej so se zelo bali preveč pisati, posebno pa v pismih omenjati imena. Kar pa so pisali, so navadno kar se da prej uničili. Zatorej nam je ohranjenega zelo, zelo malo, pa še tisto je napisano največkrat tako, da redkokdaj kaj lahko razume. Očitno je pisec vedno pričakoval, da lahko pisanje pride v roke sovražniku, zatorej je pisal v prisposodbah. Če je bilo tako na Gorenjskem, kaj je bilo šele na Koroškem, oziroma v zvezi s Koroško, kjer so partizani in aktivisti morali upoštevati še večjo tajnost.

Tako nam preostanejo v glavnem le sovrážnikovi dokumenti. Toda tudi teh je zelo malo, saj so arhivi v tujini in zaradi znanih razlogov še tudi zdaj največkrat zaprti.

Tako torej raziskovalcu ostanejo na voljo v glavnem le ustni viri. Zanje pa je spet znano, da so pogostokrat precej nezanesljivi zaradi časovne odmaknjenosti, pa tudi vpliva osebnih mnenj. Glede Koroške pa vsem naštetim razlogom dodamo lahko tudi nekaj dodatnih. Prvi je predvsem v tem, da zaradi stroge tajnosti nihče ni smel vedeti več kot je bilo nujno. Žrtve med pionirji osvobodilnega boja na Koroškem so bile zelo velike, redki preživeli pa so pogosto zaradi prestanih naporov umrli zelo zgodaj ali pa so zaradi hudih težav zboleli tako, da lahko dvomimo v resničnost vsega, kar povedo.

Iz ohranjenih dokumentov je razbrati, da je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet na prelomu iz leta 1941 na 1942 in v prvi polovici leta 1942 pripravljalo »koroško četo«. Ta naj bi bila sestavljena iz tistih Korošcev, ki so živeli na italijanskem zasedbenem območju kot emigranti, oziroma njihovih otrok. Toda do ustanovitve čete ni prišlo, ker so Italijani zaradi malomarnosti organizatorja te čete, ki so ga zaprli, preprečili zbiranje. Takratni člani glavnega poveljstva pa se ničesar več ne spominjajo. Tako lahko samo domnevamo, da je bil morda med kandidati za to četo tudi Zupanc, ki se je po vrnitvi od partizanov s Pugleda zdravil v Ljubljani, dokler spomladi ni odšel iz mesta v Dolomite, nato pa v Kokrški bataljon. Pokojni Franc Primožič, aktivni oficir bivše jugoslovanske vojske, sin koroških emigrantov, pa je bil že 15. novembra 1941 aretiran in nato do pobega junija 1943 po italijanskih taboriščih.

Podobnih ugank je še nekaj. Za zgodovino osvobodilnega boja bi bilo zelo dobro vedeti za življenjsko pot in usodo Ivana Raca-Fran-

za, Verdnikovega namestnika, ki je skupaj z njim že septembra 1942 odšel iz jeseniškega okrožja na Koroško. V Zborniku dokumentov piše, da je Ivan Rac padel leta 1943 pod Stolom, nihče pa več ne ve, kje so dobili ta podatek. Iz zaslišanja Petra Blažiča, kurirja, ki je vzdrževal stike med štabom Kokrškega odreda ter Mrharjem in Zupancem, ujet pa je bil 26. novembra 1942, izhaja, da je v začetku novembra spremljal nekega Avstrijca in nekega ljubljanskega študenta po imenu Viktorja prek Karavank. Toda na meji so padli v zasedo, Avstrijec je padel, Viktor pa se je izgnal. Toda kdo je bil ta Viktor in kakšna je bila njegova usoda? Kdo je bil tisti Avstrijec, ki ga Blažič opisuje kot starega kakih 25 let, nekaj let je živel v Celovcu in je slabo govoril slovenski? Iz drugih dokumentov in pričevanj sledi, da ga je poslalo glavno poveljstvo iz Dolomitov v Poljanski bataljon, od tam pa so ga poslali v Kokrško četo. Iz teh dokumentov tudi sledi, da mu je bilo ime Franc in da je bil doma na Dunaju. Da nista bila morda Ivan Rac-Franz in tisti Avstrijec, ki ga je vodil Blažič, ista oseba?

Pri raziskavah gradiva sem tudi ugotovil, da so že novembra 1942 partizani iskali po bojišču iz I. svetovne vojne na Rombonu razstrelivo. Onkraj Rombona pa je že Koroška. Tudi Rabelj spada pod Koroško, tako kot Trbiž z okolico. Toda mnogi naši ljudje tega ne vedo, ker je ta del Koroške po letu 1918 v mejah Italije. V razdobju december 1942—januar 1943 pa je med Strmcem in prehodom Predil taborila 5. četa Soškega odreda pod poveljstvom Ivana Puntarja-Gubca. Decembra je del čete prekoračil s pomočjo vrvi visoke gore in se spustil v dolino ter se več dni zadrževal blizu cerkve na sv. Višarjah, znani romarski poti. Po nekaj uspešnih akcijah se je četa pomnožila z novimi partizani, zlasti z rudarji rabeljskega rudnika. Zaradi tega so patrolje večkrat hodile v rabeljsko okolico in počasi se je četa začela celo imenovati »koroška«. Januarja je ena izmed patrolj prodrla celo do Žabnice. Bilo je slišati, da se bodo nekje sestali s partizansko skupino, ki prihaja z Gorenjske po dravski dolini. Kasneje se je spet slišalo, da so vsi ti padli. Potem, ko se je četa vključila v Gradnikovo brigado, je dobil Martin Greif-Rudi nalogo ostati na terenu s skupino soborcev. Te so Italijani napadli v okolici Rabeljskega jezera, Greif pa je nato taval prek Furlanije in nazadnje prišel v Brda, kar je tudi že opisal v Spominih na partizanska leta.

Zanimivo je, da je decembra 1942 res z Gorenjske odšla skupina partizanov na Koroško. Podatek se je ohranil v enem izmed poročil, toda nihče ne ve, kako se je pohod končal, tudi takratni komandant Gorenjskega odreda Biček ne, ki je poročilo podpisal. To skupino omenja tudi Riček, ki piše, da se je čez kak teden vrnila zaradi snega in preganjanja na Gorenjsko. Nikakor pa ni bilo mogoče najti kakega preživelega borca iz te skupine. Riček je že po vojni umrl.

V letu 1942 je veljala predvsem Gorenjska kot odskočna deska za prodiranje na Koroško. Po povelju o ustanovitvi grup odredov naj bi 1. grupa odredov imela poleg Gorenjskega in Kokrškega tudi Koroški odred. Znano je tudi, da so bili gorenjski partizani prvi, ki so na Stolu prekoračili mejo dne 20. februarja 1942, v drugi polovici aprila pa se je skupina partizanov precej dolgo skrivala v planinski koči Annahütte onkraj meje. Cankarjev bataljon, ki je deloval v Karavankah, je pošiljal na Koroško večkrat patrolje, končno pa se je onkraj meje tudi spopadel z Nemci na Mlincah 1. avgusta. V tem boju je padel Ljubljčan Franc Cimperman-Nace. Po do zdaj zbranih podatkih je bil Cimperman prvi padli partizan na Koroškem. Tudi na območju Kokrškega bataljona, kjer sta delovala Zupanc in Mrhar, so partizani hodili na koroško stran. Pod vodstvom teh dveh pionirjev osvobodilnega gibanja je nastala v okolici Sel, Obirskega in Borovelj cela mreža zaupnikov, podpornikov in odborov OF. Prav v te kraje je prodrł bataljon II. grupe odredov, da bi se izognil nemškemu zasledovanju ter se pri Robežu 25. avgusta spopadel z Nemci. V tem boju sta padla Jože Vidergar-Senko in Jože Pavčič-Škorc, medtem ko je bil Karel Pajk hudo ranjen, tako da je kmalu umrl. Pokopali so ga na Koroškem nedaleč od meje, toda groba nikoli kasneje niso našli. Tudi Kokrški bataljon se je spopadel z Nemci v Kortah, ko se je zatekel na Koroško pred preganjanjem. Kasneje je njegova patrolja ustrelila izdajalskega lovca Urbasa, rekvirirala hrano v trgovini v Selah ter izvedla več manjših akcij.

Vrsta hudih udarcev, ki so jih doživeli gorenjski partizani poleti 1942, razen tega pa uničenje organizacij OF v okolici Sel zaradi Blažičevih izpovedi in uspeha dveh provokatorjev, je vzrok da se osvobodilno gibanje jeseni 1942 in čez zimo v zahodnem delu Koroške ni razmahnilo. Je pa tudi res, da so v teh predelih razmere za partizansko bojevanje bile veliko bolj neugodne kot v vzhodnem delu Koroške, tako zaradi oblike zemljišča kot tudi števila Slovencev. Ti so v vzhodnih predelih naseljeni veliko bolj strnjeno, kar se je poznalo na njihovi samozavesti.

Na spomlad 1943 je Gorenjski odred znova poslal na Koroško posebni vod, ki je po zelo uspešni akciji v Bistrici v Rožu prerasel v četo. Odredni štab je imel v načrtih ustanovitev bataljona, imenovan je bil celo štab. Štab odreda je računal na večji priliv novincev, zato je že vnaprej ustanovil bataljon, ki je dobil zaporedno številko 6. bataljon. Toda četa je doživljala udarec za udarcem, nazadnje pa poraz pod Ajdinjo. Avgu-

sta istega leta je odšla na Koroško prek Jezujskega nova četa.

Pri opisovanju prizadevanj gorenjskih političnih in vojaških vodstev za večji razmah osvobodilnega gibanja na Koroškem, ki po večini niso bila posebno uspešna, pa sem naletel tudi na mnenja, češ da neuspehov ni primerno preveč natančno opisovati. Seveda se s takim mnenjem nisem mogel strinjati. Najprej zaradi tega, ker uspehi niso samo blesteče zmage, ampak tudi vztrajno delo in nazadnje obstanek na težavnem območju, kakršne so bile Karavanke in Koroška. Drugič pa, ker kljub navideznim neuspehom vodstva niso odnehala in so vztrajno nadaljevala s poskusi, dokler niso bili kronani z uspehom. Tudi v zahodnem delu Koroške je leta 1943 po zaslugi Verdника in njegovih sodelavcev nastala močna organizacija OF. Uspehi pa so se v zahodni Koroški začeli kazati šele leta 1944, ko je tamkaj začel delovati Zahodnokoroški odred. Brez vztrajnih prizadevanj aktivistov in partizanov v letih 1942 in 1943 tudi uspeha leta 1944 ne bi bilo.

Znano je, da so imeli partizani v vzhodnem predelu Koroške, kjer so se naslanjali tudi na jugoslovansko Koroško, veliko večje uspehe. Predvsem se je tamkaj čez zimo 1942 na 1943 obdržala četica in skupina aktivistov. Oboji so večkrat zašli tudi čez mejo, kjer so naleteli na večjo podporo kot njihovi tovariši na zahodu. Izvedli so tudi nekaj zelo uspešnih akcij kot na primer zavzetje Solčave. V začetku aprila, ko je prišel v četo Franc Pasterk-Lenart, pa je prišlo do ustanovitve Koroškega bataljona 4. operative cone. Sledil je uspešen napad na Mežico, ki pa je žal terjal Pasterkovo življenje. Bataljon, ki je sprva štel le eno četo, se je kljub komandantovi smrti kmalu pomnožil z novimi borci in postal resnični bataljon, kasneje pa se je vključil v Slandrovo brigado.

Tako so uspehi osvobodilnega gibanja v vzhodnem predelu Koroške v letu 1943, še bolj pa v naslednjih dveh letih nekako zasenčili prizadevanja na zahodu. To se je po vojni kazalo tudi pri opisovanju posameznih dogodkov na Koroškem. Dogodki na zahodu so večkrat in veliko bolj podrobno opisani kot dogodki na zahodu, ki se je zanj celo udomačil nekoliko šaljivi vzdevek »divjji zahod«. Tako so še zdaj dogodki v zahodnem predelu kaj malo raziskani ali pa sploh neznan. Skrajni čas je, da jih raziščemo in objavimo ter s tem vsemu svetu pokažemo, kako so bili ravno Slovenci tisti, ki so se prav ob celotni meji z Jugoslavijo in celo v italijanski Koroški prvi upirali nacizmu, s tem pa čeprav takrat z drugačnimi nameni dejansko prispevali k porajanju nove avstrijske republike. Prav tiste, ki spet kaže mačehovski odnos do njih.

Likovna Podoba slikarja Vladimirja Lamuta

umetnost dr. Ivan Sedej

O slikarstvu in grafiki Vladimirja Lamuta moramo razmišljati trezno, brez prigodniške zanesenosti. Vrednotiti ga moramo s širšimi merili in zajeti tudi druge dimenzije učinkovanja njegovih stvaritev — to pa je socialno kritična zasnova, rdeča nit njegovega plodnega opusa.

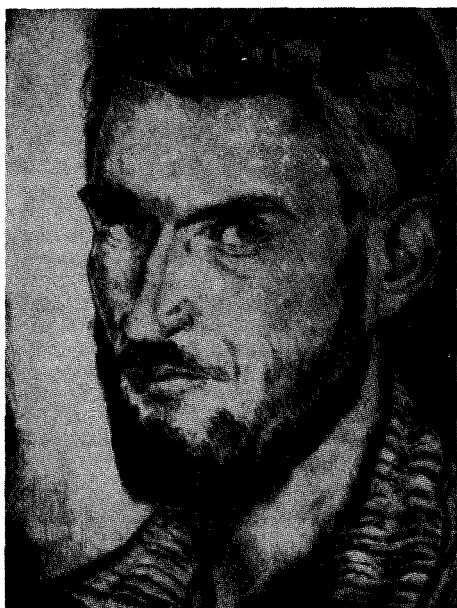
Vladimir Lamut ni bil nikoli formalni avantgardist. Nasprotno, v začetku je obliko celo namerno zanemarjal, z risbo ali barvo je hotel predvsem ujeti življenje, seveda v pregneteni in umetniško prekvašeni obliki. Vneto je sledil Hegedušičevim idejam o umetnosti in njenem poslanstvu. Zato si je tudi izbral metodo na videz zastarelega kritičnega in poetičnega realizma, ki pa ga je znal oplemenititi z izrazom globokega notranjega doživljanja, kar je dosegal predvsem z vnašanjem nekaterih ekspresionističnih prvin. Šele v zadnjem desetletju življenja je začel svoje motive (predvsem v grafiki) tudi stilizirati in presnavljati v duhu sodobnejših, postkubističnih in dekorativističnih teženj; k čemer so nedvomno pripomogla njegova kratka študijska potovanja v Pariz in v Belgijo. Zanimivo je, da si je moral ob poplavi štipendij preskrbeti sredstva za šolanje v Parizu sam!

Taka usmeritev gotovo ni bila naključna. Kot študent znane likovne akademije v Zagrebu (pred vpisom na akademijo je eno leto študiral umetnostno zgodovino) je kmalu našel pot v napredna gibanja mladih intelektualcev. V prvem letniku (1936) je bil član levičarskega društva Triglav. Leta 1938 pa ga že srečamo med soustanovitelji umetniške skupine Gruda, ki je njen program v precejšnji meri izviral iz Hegedušičeve Zemlje. V tej skupini, sestavljali so jo večinoma člani tedaj preganjane komunistične stranke, je zavestno krenil na trnovo pot registrotorja socialnih krivic.

Že na akademiji je neumorno risal. V skladu s Hegedušičevimi napotki je hodil

med ljudi in skiciral. To vneto ilustrirajo tudi medklici na enem prvih sestankov Grude (ohranili so se v improviziranem zapisniku, ki ga je vodil akademski slikar Stane Kumar). »... Rišimo na vsakem koraku... iz tega se bo gotovo izcimilo nekaj koristnega...!« Hkrati pa je ta medklic tudi izraz posebne usmerjenosti, ki ji je ostal zvest do zadnjih dni življenja — Vladimir Lamut je namreč vedno, tudi v izrazito artističnih kompozicijah izhajal iz realnega sveta, iz likov in oblik, ki jih je spoznaval okrog sebe in ki jih je ujel v svojo skicirko. Na potovanjih, njegova skicirka je bila pravi umetniški potopis, je obredel bedna zagrebška predmestja, pritegoval ga je svet rodne Dolenjske, njena poetična krajina in njeni ljudje potopljeni v brezupno revščino. Hkrati je vneto študiral portret, poizkušal se je v različnih grafičnih tehnikah, v temperi, v oljnem slikarstvu in akvarelu, venomer pa je svojo skicirko (uporabljal jo je do smrti) polnil z motivi.

Za rast njegove umetniške osebnosti, pravzaprav za začetni zagon, je nedvomno usodnega pomena sodelovanje v Grudi — skupini, ki pri nas še vedno ni ocenjena tako kot bi morala biti. Skupaj s Stanetom Kumarjem, Lojzetom Šušmeljem, Mirkom Lebezom, Cirilom Abramom, Brankom Zinauerjem, Elo Sparing, Ljubom Ravnikarjem, Vladimirjem Lakovičem, Rudijem Rojcem, Franjem Golobom, Marjanom Belcem in Janezom Weisom je skušal dati umetnosti nove, razredne in socialne dimenzije. Skupina se ni zadovoljila le z registracijo krivic in bede, hoteli so ustvariti tudi umetnost, ki bi pomagala spreminjati svet, skratka ustvarjalnost tiste vrste, ki ima tudi pomen revolucionarnega orožja. Obenem so delovali kot aktivisti, pridobivali so somišljenike, razkrinkavali idejne nasprotnike, študirali in kovali načrte.

Lastna podoba Vladimírja Lamuta

Do leta 1941 ko je uspešno zaključil šolanje na akademiji je svoje motive iskal predvsem med cigani, otroki, berači, prostitutkami, med pericami na Krki, kmečkimi delavci itd., hkrati je iskal notranjo, barvno poezijo predvsem v mehki dolenski krajini, slikal in risal je kozolce, živino na polju in portrete domačih in prijateljev. V tem času se je polagoma izvijal iz šolskih spon, čeravno pri figurah često opazimo togost, ki je spet rezultat določene nervoze in ambicij — narisati in naslikati čimveč. Tako je doživel začetek vojne, nato pa še marec leta 1942 ko so ga fašisti v Novem mestu aretirali in ga poslali najprej v taborišče Moniga pri Trevisu, nato pa še v Gonars. Tu se je srečal s Kumarjem in Lebezom, dvema članoma Grude, ki ju je doletela enaka usoda. Zanimivo je, da ga tudi surove in grozljive taboriščne razmere niso zlomile — saj je prav tu ustvaril obsežen ciklus dokumentarnih risb s svinčnikom, tušem in s kredjo. Po zlomu Italije je preživel čas do osvoboditve v bolnišnici, kjer so mu komaj rešili življenje.

Po osvoboditvi tovarištvo s člani Grude ni več zaživeło. Vse preživele člane te skupine so z dekreti poslali na različna delovna mesta po vsej Sloveniji. Tudi ideja o razstavi Grude je padla v vodo, po nerazumljivi logiki birokratskega urejanja umetnosti, je bila Gruda enako »sumljiva« kot zagrebška Zemlja. Mnoge je tak odnos povsem odvrnil od ustvarjalnega dela. Vladimir Lamuta se je še večkrat potrudil, da bi vnovič zbral preživele člane Grude — vendar skupne razstave ni doživel. Leta 1962 je telesno

in duševno strt končal svoje življenje v valovih Krke.

Tudi povojno življenje je Lamuta potisnilo v stran. Do konca svojih dni se je bojeval z gmotnimi problemi. Kljub trudu in prizadevanjem mu ni uspelo, da bi si kupil preprosto tiskarsko prešo, brez katere je intenzivno grafično delo skorajda nemogoče. Svoje grafike je tiskal po različnih tiskarnah, ki so mu lahko nudile gostoljubje.

Kljub temu je svoje delo širil in poglobljal. Najprej je skušal nadoknaditi izgubljena leta. Intenzivno je študiral, spet se je poglobljal v skrivnosti grafičnih in tiskarskih tehnik. Vedno večji poudarek daje dognani obliki, otesti se hoče okornosti in površnosti. V okvirih poetičnega realizma je skušal najti pot naprej, v preprostejšo in učinkovitejšo izraznost. Zaplete se v raziskovanje barvnih problemov in nove interpretacije krajine; vedno pa se je vračal k realnim izhodiščem. Pritegovali so ga novi motivi in tudi nove slikarske smeri — vendar je vedno pristal pri risanju in slikanju po naravi; pa naj gre za akte, pokrajine, figuralne kompozicije ali tihožitja — vedno je izhajal iz skice, ki jo je naredil po modelu ali v naravi.

Po letu 1957 ko doživi Pariz, Meko umetnikov, se mu odpro široki razgledi. Pričel je

Vlado Lamut: Interniranec iz taborišča Monigo, risba, 1942

Vlado Lamut: *Žagarji*, orig. litografija, 1950

zbirati in urejati najraznovrstnejše vtise. Obliko je pričel uklepiti v kubično mrežo. Spomine na Sutjesko je izrazil s simbolično zavitim oblikami, ki jih je izpeljal iz grčastega drevja, skupino žensk upodobi v ostrih formah geometrijsko zasnovane ritmične kompozicije; zanimati ga je začela vrednost črte in bežnega obrisa. Prej je iskal zanimive motive, sedaj lušči zanimivosti iz motivov in jih tako očiščuje nebitnega. Ugotavlja, da je motiv surovina, ki jo lahko slikar uporablja in spreminja tako kot ustrezna njegovim izpovednim hotenjem. Hkrati pa ga je bilo strah tveganja, od tod tudi značilna razdvojenost.

Dokončno se je Lamut sprostil leta 1960, ko je kot štipendist UNESCO delal v Belgiji. Kljub vsemu se ni otrešel dvojnosti, lahko rečemo celo razdvojenosti. Medtem ko se v grafikah in risbah zrcalijo sodasna likovna prizadevanja, se v krajini ne more odreči realistično zastavljenemu izhodišču. V kolikor je spomine in skonstruirane prizore lahko izpeljal iz narave, pa narave same ne more prilagoditi novi obliki. Pred pejsajem je sicer prav tako sproščen — vendar se mu zdi, da je krajina izhodišče vseh iskanj, zato izhodišča samega ne spreminja. Opustil je sicer mehkejše konture in meglen kolorit in se približal skorajda cezzanovskim formulacijam, vendar ne tvega koraka k radikalni stilizaciji.

Tako lahko spoznavamo Vladimirja Lamuta kot ustvarjalca, ki se mu je umetniški credo vtisnil v zavest in podzavest že v začetku študija. Iz socialnega realizma in poetične interpretacije krajine ni mogel nikoli. V njegovih »modernističnih« kompozicijah ostajajo vedno sledovi Grude, še bolj pa se ta zvestoba čuti v krajini. Podton je sicer težko definirati, saj ga zasledimo tako v barvi kot v slikovitem obrisu, v motivu in v obdelavi detajlov. Posebej pa nas preseneča silovitost iskanja. Ne mislimo iskanja kakršne koli oblikovne novosti, marveč istega čemur bi lahko rekli — osebni izraz.

Dokler je umetnik ustvarjal v okvirih Grude in v prvih pošolskih letih, se je trudil predvsem zato, da bi si pridobil zaželeno tehnično znanje in spretnost — motivni svet si je namreč že izbral. V ekspresivnih vedutah novomeških uličic, v slikah kozolcev, vaških ambientov in socialno obarvanih motivih, se kljub prizadetosti in nedvomni izpovedni moči čuti krčevita borba z materialom. V tem času Lamut še ni bil kos svojim notranjim hotenjem, ni jih še znal izraziti v adekvatni obliki. Vendar prizadete globine ni manjkalo niti v njegovih prvih, še razmeroma naivnih poizkusih.

Tudi kasneje ko je prag zrelosti že prestopil se je skušal najti tako, da je od motiva do motiva spreminjal način slikanja ali risanja. Ponekod ga je zanimala ekspresivna obli-

Vlado Lamut: Kurirka Slavica, suha igla, 1943

kovitost, drugod spet razkrojena mreža geometrijskih vzorcev, simbolov. V svojih skicirkah se je priboril celo do skrajnega roba abstraktnega upodabljanja. Zato se nam včasih dozdeva, da zazvene v Lamutovih slikah tudi tuji akordi, ki pa ostajajo k sreči podrejeni lamutovskemu vzdušju. Zdi se nam, da se avtor sam ni niti zavedal svojega »stila«, da ga je iskal še potem ko ga je v resnici že našel.

Tako mu je bila dediščina Grude včasih vzpodbuda, včasih pa celo breme. Osebnost je razočarala usoda skupine po osvoboditvi, saj so se z njenim ugašanjem podrla tudi umetnikove sanje, ki jih je gojil v časih preganjanja pred vojno. Po drugi strani mu je bila Gruda v oporo, takrat ko je pričel nihati v zvestobi realni podobi in modi. Zato se je vedno povrnil k stvarnim izhodiščem, od tod tudi njegova ljubezen do krajine, do zemlje ob Krki in do njenih voda. Ko je večina slovenskih ustvarjalcev krajino povsem opustila, je Lamut ni mogel zanemariti ali celo pozabiti. Vračal se je k njej kot k izhodišču po navdih in po novo moč.

Tako lahko govorimo o Vladimirju Lamutu kot o slikarju in grafiku, ki je bil po svoje žrtev utesnjenosti in zagrenjenosti, hkrati pa kot o vedrem in strastnem ljubitelju lepega. Lepoto pa je iskal v vsakdanjem okolju, v naravi, v provincialnem zatišju in v velemestnem vrvežu. Vedrina, ki jo izžarevajo posamezni liki in barve pa je vedno zastrta s kopreno žalosti in melanholije. Lamut je bil poet, ki je kot vsak pošten ustvarjalec večkrat dvomil v pravilnost svoje poti, hkrati je bil Antej, ki je iskal moči v stiku z zemljo, obenem pa strt in zagrenjen človek nad ruševinami svojih mladostnih sanj in idealov. Klonil je tedaj, ko se mu je pričel odpirati svet sproščene in neovirane ustvarjalnosti.

Tako se nam deset let po umetnikovi tragični smrti kažejo dimenzije dela, ki je imelo v svojem času premalo vzpodbude in moralne podpore. Hkrati ob Lamutovem opusu spoznavamo tragiko generacije, ki je svojo mladost žrtvovala revolucionarni akciji pred vojno in med njo in ki se po osvoboditvi ni mogla več v celoti vključiti v živo ustvarjalnost. Tudi Lamut, ki je strastno in zagrizeno delal in tako preskočil skorajda nepremostljiv prepad, ni ušel tragični usodi ustvarjalca, ki ga razmere vedno znova in znova potiskajo v stran.

Pravijo, da je biografij toliko kot je avtorjev. Biografije so zares močno različne in da nas nekatere bolj druge pa manj popolno seznanijo s človekom, o katerem pripovedujejo. Ta misel se mi vsiljuje zdaj, ko sem odložil knjigo, najnovejšo biografijo o Hitlerju, ki jo je napisal nemški zgodovinar (?) dr. Werner Maser in ki smo jo v kratkem času po izidu originala dobili tudi v slovenščini. Biografija o Hitlerju pomeni namreč počlovečenje enega največjih zločincev človeške zgodovine, pomeni rehabilitacijo osebnosti, ki je v naši zavesti ohranjena kot najbolj negativen lik. In zato se mi ob pisanju tega poročila kot prva vsiljuje misel o odvečnosti take knjige ali vsaj o njeni nepotrebnosti.

Sicer pa najprej nekaj podatkov. Avtor je napisal dve knjigi, posvečeni nacizmu. Kot pravi v svojem uvodu, so se po izidu njegovih prvih knjig oglasile priče. Tiste priče, ki so dotlej molčale. Oglasili so se sošolci, mladostni prijatelji, oglasili so se nekdanji soborci in sorodniki Hitlerja. Viri so začeli prihajati na dan in zdaj lahko Hitlerjevo življenje obravnavamo brez vrzeli. To pa je Maserja tudi vzpodbudilo, da se je lotil pisanja knjige. Razen tega naj bi mu bila vzpodbuda nepopolnost dosedanjih biografij, ki so mnoge postavke Hitlerjeve življenjske poti preskočile pri čemer so si avtorji pomagali z legendami, anekdotami in nezanesljivimi podatki. Vse to je zdaj ob novih zgodovinskih virih odpadlo. Novi podatki so omogočili predstavitev nove podobe Adolfa Hitlerja. To bo slovenski bralec spoznal iz knjige, ki nosi naslov ADOLF HITLER, in podnaslov »Legenda, mit, resničnost«. Slovensko izdajo je pripravila Državna založba Slovenije, delo pa je prevedel Silvin Košak. Knjigi je dodana spremna beseda dr. Dušana Bibra, na platnicah pa bo bralec prebral še oznako dela, ki jo je napisal Vlado Vodopivec.

Najnovejša Hitlerjeva biografija (v originalu je izšla leta 1971) je prav posebna. Predvsem nam ne posreduje celotnega diktatorjevega življenja, temveč se omejuje na odlomke. V tem pogledu je torej slabša od tistih biografij, ki jih Maser kritizira v svojem uvodu. Slovenski bralec najbrž s tako nepopolno biografijo ne bo zadovoljen. Očitno je, da je avtor veliko prostora posvetil Hitlerjevi mladosti, njegovemu šolanju in udeležbi v prvi svetovni vojni, da pa sorazmerno malo govori o Hitlerjevem prihodu na oblast in o življenju diktatorja. Delovanje Hitlerja kot politika in državnika v letih 1919—1945 je prikazano na vsega dvanajstih straneh. V posebnih poglavjih obravnava pisatelj Hitlerja kot stratega in vojskovodjo, obravnava Hitlerjev duhovni svet v samostojnem poglavju in prav tako posebej Hitlerjev odnos do žensk. Tudi boleznim je posvečeno posebno poglavje. Toda če je na eni strani podrobno prikazano Hitlerjevo življenje na Dunaju, ko je hotel postati slikar in arhitekt in je bil po krivici odklonjen pri sprejemu na akademijo, potem bi biografija, ki si lasti značaj znanstvenega dela in popolnosti, morala predvsem več povedati o tem, kaj je Hitler počel od leta 1934 do 1945, pa tudi to, kako je prišel na oblast. O vsem tem pa ni v knjigi niti besedice. To pa na eni strani vzbuja dvom o dobrnamernosti knjige, pa čeprav naj bi bilo to delo, o katerem pravi avtor spremne besede V. Vodopivec, da je odlično in temeljito znanstveno delo, obenem pa za vsakega odlično intelektualno branje.

Očitno je, da Maserjeva knjiga ni biografija v smislu prikaza življenja in dela določenega človeka. Knjiga je bolj prikaz in analiza Hitlerjeve osebnosti in duševnosti. Toda tudi pri tem počlovečenju Hitlerjeve osebnosti nas marsikaj neprijetno za-

dene. Avtor biografije ga skuša prikazati kot poprečnega, sicer malce čudaškega toda ambicioznega avstrijskega malomeščana, ki ga je naključje privedlo do tega, kar je postal. Dušan Biber v svoji spremni besedi opozarja na to, da človek, ki je prišel do ideje, da fizično uniči Žide in druge narode, ni mogel biti normalen, kot ga skuša prikazati Maser. Opozarja tudi na študije ameriških psihiatrov in psihologov, ki so vse drugače ocenili Hitlerjevo osebnost. Teh ocen pa Maser ni poznal ali pa jih ni hotel poznati, ker bi sicer bile v prevelikem nasprotju z njegovo oceno Hitlerjeve »normalne« osebnosti. V svoji spremni besedi

opozarja Biber še na nekatere zgodovinske netočnosti (glede zasedbe Prage) na primer, kar tudi kaže Hitlerjevo osebnost v drugačni luči od tiste, ki jo pozna ves svet kot osebnost zločinca. Očitno je, da skuša avtor knjige v svojem prizadevanju pokazati Hitlerja kot navadnega človeka, in ga osvoboditi vseh legend in mitov. Toda ko pri tem zamolči vso Hitlerjevo zločinsko dejavnost, nas v svojem prikazu ne more več prepričati. Ob tem pa se vsiljuje vprašanje ali je bila slovenska izdaja te knjige sploh potrebna? Saj je v njej potvorjena podoba človeka, ki bo ostal v zgodovini to, kar je bil, največji uničevalec človeštva.

Sami Al Joundi: Židje in Arabci

Črtomir Šinkovec

— Karkoli se je že zgodilo, peresa, s katerim pišem, ne bom pomakal v črnilnik sovraštva...

— Zemlja pripada vsem ljudem. Naj bo še tako velika, še vedno je manjša od najneznatnejšega človeškega upanja...

— Med narodi potegnjene meje so delo nekaterih zelo kratkovidnih posameznikov... Naj bo svet še tako velik, bremena sovraštva ne more prenašati...

— Čas, podeljen človeku na zemlji, je tako kratko odmerjen, da nujno sili razum, da ga izpolni z radostjo in ljubeznijo...

— V primerjavi z večnostjo je človeško življenje prekratko, da bi se lahko zapravljalo v sovraštvu...

— Svet ne bo večno trajal, zato mora sonce vsak dan zasijati nad novim idealizmom...

— Človek na zemlji je samo prehodni gost in tujec...

To so citati iz knjige *Židje in Arabci*, ki jo je napisal Sami Al Joundi, Arabec po rodu in sirske državljan, človek in osebnost s širokim duhovnim obzorjem, pesnik in pisatelj, publicist in zdravnik, politik in državnik, minister za prosveto, član velikega sveta revolucionarnega vodstva stranke Baas, in nazadnje sirske veleposlanik v Parizu. In ta knjiga je pravi otrok svojega očeta, saj so v njej izražene vse te človeške in duhovne vrvine. Sami Al Joundi je kot velik humanist in poznavalec družbenih, političnih, psiholoških in gospodarskih razmer Bližnjega vzhoda, skušal čim bolj zgodovinsko objektivno, humano in informativno, sicer z ogorčenjem in grenkobo, razčleniti več ali manj vsiljen spor med arabskim in židovskim svetom, spor, ki visi kot Damo-

klejev meč nad relativnim mirom v današnjem svetu.

Kljub preudarku, da peresa ne bo pomakal v črnilnik sovraštva, Al Joundi ne more zatajiti občutka, da je kot človek in Arabec v tem sporu globoko prizadet, v sporu, ki praktično traja že pol stoletja, a v izostrenih obrisih zadnjih petindvajsetih let, in z nenehnim tlenjem pod pepelom grozi s požarom širokih razsežnosti. Pisatelj se prizadevno otepa političnega fanatizma, ki je tako značilen za oba sporna partnerja in skuša s stvarnimi dejstvi in kronološkimi podatki pojasniti vse dogodke, ki so čedalje globlje rezali rane, zapletali spor v čedalje bolj krute, zapletene, nerazvozljive oblike. Kali prvih začetkov spora segajo v nastajanje sionizma in njegovih zasnov o ustanovitvi izraelske države na ozemlju, ki je bila v glavnem v lasti palestinskih Arabcev. S to zasnov nove države, ki jo je krepko podprl židovski kapital, se je začela tragedija za palestinsko ljudstvo. Dobra primera bi bila — kukavičje jajce v peničjem gnezdu. Kreatorji nove države so z vso brutalnostjo začeli izpodrivati domorodno palestinsko ljudstvo, često so se posluževali genocida in hitlerjevskih metod, saj če se Palestinci niso prostovoljno umaknili s svoje zemlje in iz svojih vasi, so jih često pokončali z ognjem in mečem. Tako je nastal palestinski problem, saj miroljubnemu palestinskemu ljudstvu ni preostalo drugega, kakor da se je pustilo pregnati na obrobje puščave, kjer hira in životari, upajoč na končen pravičen obračun.

Ta izraelsko-arabski spor se je v zadnjih dvajsetih letih često razplamtel v krvavo vojaško obračunavanje, v katerem so seveda

zmagovali Izraelci kot bolj organizirani, podjetnejši, bojevitejši v svojem cilju: za vsako ceno ohraniti in razširiti svojo novo državo, uresničiti tisočletni sen na vse konce sveta pregnanega židovskega ljudstva. Morda ta spor ne bi prišel do takih ostrih razsežnosti, če se vanj ne bi bile vmešale velesile s svojimi interesnimi sferami — strateški položaj, oblast nad Sredozemljem, Sueški prekop in ležišča nafte. Znano je namreč, da je pred tem židovsko in arabsko prebivalstvo živelo v slogi in miru vse dotlej, dokler se ni pojavila »obljubljena de-

žela« in je Izrael pograbil veliko arabskega ozemlja.

Na vprašanje, kakšno je predvidevanje v sporazumno, mirno rešitev spora, ni odgovoril v svoji knjigi niti dr. Joundi. Često prevladuje mnenje, da je ni rešitve brez orožja, iz katerega pa grozi obračunavanje večjih razsežnosti prav zaradi jabolka spora interesnih sfer in umešanosti velesil.

Knjigo Samija Al Joundija »Židje in Arabci« je vredno prebrati. V prevodu Slavka Kumra jo je izdal zavod Borec v Ljubljani.

Richard Gott: Gverila v Latinski Ameriki

Slavko Rupel

Zavod Borec je poskrbel za slovensko izdajo knjige angleškega zgodovinarja in raziskovalca revolucionarnih gibanj v Južni Ameriki Richarda Gotta »Gverila v Latinski Ameriki«. Obširno zgodovinsko delo, s podrobnimi podatki in analizami, je prevedel Branko Vrčon. Škoda bi bilo, če bi knjiga v slovenski javnosti ostala neopažena, čeprav nam najbrž iz prvega vira posreduje obilo dragocenih podatkov, ki bodo olajšali spoznavanje in razumevanje revolucionarnih gibanj na ameriškem podkontinentu.

Richard Gott, ki je študiral in diplomiral v Oxfordu je deloval kot raziskovalec Instituta mednarodnih študij univerze v Čilu. To je edino središče v Latinski Ameriki, kjer je mogoče svobodno in sproščeno raziskovati revolucionarna vrenja in probleme sodobne zgodovine. Kot rezultat njegovega raziskovalnega dela je nastala knjiga, ki jo imamo pred seboj. Že površni bralec bo ugotovil, da obravnava knjiga revolucionarna gibanja v Gvatemali, v Venezueli, Kolumbiji, Peruju in Boliviji. Kronološki pregled dogodkov v navedenih deželah od leta 1958 do 1968 dopolnjuje osrednji del knjige, ki ga zaključuje sklepno poglavje pod naslovom »Poraz revolucije«. Seveda bo v branje dela vsakogar uvedel uvod, medtem ko besede slovenskega prevajalca dajejo nekaj napotkov za pravilno razumevanje.

Gottova knjiga je analiza revolucionarnih gibanj v Južni Ameriki. Vsaki od omenjenih držav in vsakemu revolucionarnemu gibanju je posvečen poseben del knjige, vsak del pa je razdeljen na vrsto poglavij. V teh pa se srečamo z revolucionarji, in dogodki, ki so pretresali svet Latinske Amerike. Posredno pa zvemo precej tudi o Fidelu Castru

in Kubi, čeprav tej revoluciji knjiga ne posveča samostojnega poglavja. Govori namreč le o tistih gibanjih, ki so doživela neuspeh. Zato se avtor na koncu sprašuje, če ne gre za poraz revolucije. V tem sklepnem poglavju analizira vzroke neuspehov in poudarja, da so med temi predvsem neenotnost levece, posegi Združenih držav, ki bodo bde nad dogodki v Latinski Ameriki, pomanjkanje zaupanja in nepoznavanje domačih razmer. Zato meni, da bodo gverilska gibanja v bližnji prihodnosti še nadalje brez večjih uspehov, čeprav bodo imela posamezna gibanja, ki so se borila proti veliki premoči, usodno vlogo za gojitev revolucionarnega izročila, ki bo nazadnje le privedlo do zmage. Avtor knjige tudi poudarja, da se gverilskim gibanjem doslej ni posrečilo ustvariti pogojev za pravo revolucijo.

Kakšna so ta vrenja in kakšni so problemi bo bralec lahko spoznal, saj bo ugotovil, da cela vrsta najrazličnejših protislovij in razprtij daje res težavne pogoje za zmago naprednih sil. Spoznal bo, da je v Latinski Ameriki leвица razbita na pristaše Moskve, na trockiste, maoiste in pristaše Fidela Castra, pa nacionaliste, ki se bore proti veleposesnikom in nadvladi Združenih držav. Spoznal bo nasprotja med kmeti in meščani, naivnost in nepripravljenost gibanj, na drugi strani pa krutost, kar vse ustvarja različne pogoje in negotovost glede razvoja, ki ga Gott kot znanstvenik ne more napovedovati. Vprašanje je tudi ali zavzema pisatelj do posameznih dogodkov pravičen odnos, čeprav skuša biti znanstveno objektiv. Toda ne glede na to je knjiga v slovensčini edina, ki govori o revolucionarnih gibanjih v Latinski Ameriki.

Prejeli smo v oceno

Mira MIHELIC: *Vrnite se, sinovi*. Roman. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1972.

Beno ZUPANČIČ: *Golobnjak*. Roman. Opremila Melita Vovk-Štih. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1972.

Vitomil ZUPAN: *Potovanje na konec pomladi*. Roman. Spremnne besede — Ironično potovanje zaigranega človeka — napisal Taras Kermavner. Opremil Jože Brumen. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1972.

Andrej INKRET: *Gledališki feljtoni*. Opremila Malika Georgijevska. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1972.

Viktor GREGORAC: *Razmerja*. Črtice. Mala Čufarjeva knjižnica — 3. Zbral, uredil in uvod napisal Emil Cesar. Založil Kulturnoumetniški klub Tone Čufar pri DPD Svoboda. Jesenice 1972.

Andrej KOKOT: *Čujte, zvonovi pojo*. Pesmi. Mala Čufarjeva knjižnica — 4. Spremno besedo napisal Valentin Cundrič. Opremil akad. slikar Jaka Torkar. Založil Kulturnoumetniški klub Tone Čufar pri DPD Svoboda. Jesenice 1972.

Karel KORSCH: *Materialistično pojmovanje zgodovine*. Zbirka Tokovi. Prevedel Božidar Debenjak. Opremil Mihajlo Šoltes. Tehnično uredil Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.